

**T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÜLKE
EKONOMİSİNİN BÜYÜMESİNE VE ULUSAL GÜVENLİĞİNE
ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

SERHAT HIŞIRLI

**DANIŞMAN
PROF.DR. EMİNE FIRAT**

**AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİMDALI**

**DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ÜLKE
EKONOMİSİNİN BÜYÜMESİNE VE ULUSAL GÜVENLİĞİNE
ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

SERHAT HIŞIRLI

DANIŞMANLAR

PROF. DR EMİNE FIRAT

2. DANIŞMAN DR. ÖĞRETİM ÜYESİ RAMAZAN KURTOĞLU

JURİ ÜYESİ DOÇ. DR. ARİF İĞDELİ

JURİ ÜYESİ DOÇ. DR. HAŞİM BAĞCI

JURİ ÜYESİ PROF. DR. BEDRİYE TUNÇSİPER

JURİ ÜYESİ PROF.DR HALDUN SOYDAL

JURİ ÜYESİ DOÇ. DR. ŞAHİN ÇETİNKAYA

AKSARAY 2024

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren bir (1) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Serhat

Soyadı : HIŞIRLI

Bölümü : İktisat

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Ekonomisinin Büyümesine ve Ulusal Güvenliğine Etkileri: TürkiyeÖrneği

İngilizce Adı: The Effects of Foreign Direct Investments on the Growth and National Security of the Country's Economy: The Case of Turkey

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Serhat HIŞIRLI

İmza:

(Handwritten signature of Serhat Hişirli)

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Serhat HIŞIRLI tarafından hazırlanan “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ülke Ekonomisinin Büyümesine ve Ulusal Güvenliğine Etkileri: Türkiye Örneği” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: (Prof. Dr. Emine FIRAT)

İmza

(İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat, Aksaray Üniversitesi)

.....

İkinci Danışman: (Dr. Ramazan KURTOĞLU)

(Uluslararası Ticaret ve Finansman-İstanbul Aydın Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. Arif İĞDELİ)

(İktisat politikası, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. Haşim BAĞCI)

(Sağlık Bilişimi ve Teknolojileri, Aksaray Üniversitesi)

.....

Üye: (Prof. Dr. Bedriye TUNÇSİPER)

(İktisat Teorisi, İzmir Demokrasi Üniversitesi)

.....

Üye: (Prof. Dr. Haldun SOYDAL)

(İktisat Politikası, Selçuk Üniversitesi)

.....

Üye: (Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA)

(Sağlık Yönetimi, Aksaray Üniversitesi)

.....

Tez Savunma Tarihi:17/05/2024

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih ve

..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Serhat HIŞIRLI-Öğrenci Prof. Dr. Aybala ÇAYIR-Sosyal Bilimler EnstitüsüMüdürü

Aileme

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında her zaman yanımda olan değerli danışmanım, Prof. Dr. Emine FIRAT'a, fikirleri ve yönlendirmeleriyle bana yol gösteren değerli jüri üyelerim Doç. Dr. Arif İGDELİ ile Doç. Dr. Haşım BAĞCI'ya ve ikinci danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Ramazan KURTOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Yine çalışmalarım için beni her zaman destekleyen eşim Yeşim, annem Gönül, babam Seyyit, abim Ferhat eşi ve sevgili yeğenime, eşimin baba, anne, kardeşine ve en çok ta en büyük moral motivasyon kaynağım oğlum Doruk Alp HIŞIRLI 'ya teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Tarih boyunca toplumların ve bireylerin hayatında ticaret ve turizmin çok önemli bir rolü olmuştur. Günümüz de küreselleşmenin, teknolojik imkânlar başta olmak üzere çeşitli nedenlerle hızlanması sonucunda dünya tek bir pazar olmuştur. Bu pazarda şüphesiz ki en önemli iki aktörden birisi çok uluslu şirketler diğeri de küresel kamusal kuruluşlardır. Çok uluslu şirketlerin dünyada yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının belirleyicisi olduğu kabul edilmektedir. Devletler ve uluslararası işbirliğini sağlayan kurumlar (Avrupa Birliği gibi) ise bu çok uluslu şirketlerin kendi toplumları için maksimum fayda sağlaması ve zarar vermemesi için çalışmaktadırlar (En azından teori ve idealde). Bu kapsamda çalışmada küresel ekonomi, çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı sermaye yatırımları analiz edilmiştir. Bununla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye ve ulusal güvenliğe etkileri ele alınmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye etkisi, seçilmiş 30 ülke ve 2010-2020 yılları arasındaki veriler üzerinden panel veri analizi yardımıyla değerlendirilmiştir. Bu yatırımların ülkemiz bağlamında ulusal güvenliğe etkisi literatür taraması yapılarak değerlendirilmiştir. Panel veri analizi uygulanması sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, gayri safi yurt içi hasıladaki yıllık, yüzdesel olarak artışı, bu anlamdaki ekonomik büyümeyi açıklamakta yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat yine panel veri analizi sonucunda doğrudan yabancı sermaye miktarındaki yüzde bir oranındaki bir artışın, kişi başı geliri yüzde 0.014 oranında artıracığı yargısına ulaşılmıştır. Panel VAR modeli Granger nedensellik analizi sonucunda doğrudan yabancı sermaye yatırımları ekonomik büyümenin bir nedeni olarak ortaya çıkmakta fakat tersi doğru değildir sonucuna ulaşılmıştır. Doğrudan yabancı sermaye miktarındaki artış, eğer ulusal güvenlik açısından kritik sektörlerde hâkim hisse yapısının ve şirket kontrolünün yabancılara geçmesi sonucunu doğurursa ve önemli bilgilerin yurtdışına kontrolsüz çıkmasına neden olursa, bu durumun ülke ekonomik yaşamında ciddi negatif sonuçlara yol açacağı tespit edilmiştir. Son olarak doğrudan yatırımların ülke etki alanını geliştirmek için çok önemli bir enstrüman olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bilim Kodu: 111901

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Kapitalizm, Çok Uluslu Şirketler, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Büyüme, Panel Veri Analizi.

Sayfa Adedi: 174

Danışman: Emine Fırat

İkinci Danışman: Ramazan Kurtoğlu

ABSTRACT

Tourism and commerce, which have played a very important role in the lives of societies and individuals throughout history, have become a single market as a result of the acceleration of globalization in today's world due to various reasons (trade-tourism increase, etc.), especially technological opportunities. Undoubtedly, one of the two most important actors in this market is multinational companies and global public institutions. It is accepted that multinational companies are the determinant of foreign direct investment in the world. States and institutions providing international interstate cooperation (eg the European Union) work to ensure that these multinational companies provide maximum benefit for their societies and not harm them (At least in theory and ideal). In our study, the global economy, multinational companies, foreign direct investment will be tried to be analyzed. In addition, the analysis of the effects of foreign direct investment on economic growth, employment and national security will be discussed. As a result of the application of panel data analysis, it was concluded that foreign direct investments are insufficient to explain the annual, percentage increase in gross domestic product and economic growth in this sense. However, as a result of the panel data analysis, it was concluded that a one percent increase in the amount of foreign direct investment could increase per capita income by 0.014 percent. As a result of the Panel VAR model Granger causality analysis, it was concluded that foreign direct capital investments emerge as a cause of economic growth, but the opposite is not true. It has been determined that if the increase in the amount of direct foreign capital results in the transfer of dominant share structure and company control to foreigners in sectors critical to national security, and if it causes important information to go abroad uncontrolled, this will lead to serious negative consequences in the economic life of the country. Finally, it has been concluded that direct investments are a very important instrument to improve the country's sphere of influence.

Science Code: 111901

Key Words: Globalism, Capitalism, Multinational Companies, Direct Foreign Capital Investments, Growing, Panel Data Analysis

Page Number:174

Supervisor: Emine Firat

Co-supervisor: Ramazan Kurtoğlu

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
İTHAF	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	xv
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	7
ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER ve DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	7
1.1. Küreselleşme	7
1.2. Kapitalizm.....	13
1.3. Çok Uluslu Şirketler	17
1.3.1. Çok Uluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı.....	20
1.3.2. Şirketlerde Çok Uluslaşmanın Nedenleri	22
1.3.3. Küresel Ekonomide Firmalar ve Dış Yatırım Kararları .	23
1.3.3.1. Küresel Ekonomide En Büyük İlk 20 Firmanın Çeşitli Açılardan İncelenmesi.....	26
1.3.3.1.1. Küresel Ekonomide En Büyük İlk 20 Firmanın Gelir Kar Yüzde Değişimi ve Varlık Büyüklüğü	26

1.3.3.1.2. Küresel Ekonomideki En Büyük Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı ...	28
1.3.3.1.3. Küresel Ekonomideki En Büyük Firmaların Ülkelere Göre Dağılımı.....	28
1.3.4. Dış Kaynak Kullanımı ve Çok uluslu Şirketler	30
1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	31
1.4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Nitelikleri ..	32
1.4.2. Yatırımı Yapan ve Yatırım Yapılan Ülke Açısından Değerlendirme.....	34
1.4.2.1. Yatırımı Yapan Ülke Açısından Değerlendirme .	34
1.4.2.2. Yatırım Yapılan Ülke Açısından Değerlendirme	35
1.4.3. Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	37
1.4.3.1. Dünyadaki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Global Görünümü	39
1.4.3.2. Türkiye’de Kapitalistleşme	41
1.4.3.3. Fortune 500 ve İstanbul Sanayi Odası 500 Türkiye	58
1.4.3.4. Türkiye’deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Genel Görünümü.....	62
BÖLÜM II.....	66
EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ İSTİHDAM VE ULUSAL EKONOMİK GÜVENLİK (KAVRAMSAL ÇERÇEVE)	66
2.1. Ekonomik Büyüme Teorileri.....	67
2.1.1. Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi.....	70
2.2. Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi	72
2.3. Ekonomik Büyüme ve Ulusal Ekonomik Güvenlik İlişkisi.....	74
2.3.1. Ekonomik İstihbarat.....	77

2.3.2. Ekonomik Güvenlik ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi	84
2.3.3. Ekonomik Güvenlik ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi.....	90
BÖLÜM III	94
DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİNİN PANEL VERİ ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ	94
3.1. Literatür	95
3.2. Panel Veri Analizi Çalışması.....	99
3.2.1. Çalışmanın Veri Seti	101
3.2.2. Tahmin Edilecek Model	102
3.2.3. Değişkenlerin Tanımları.....	102
3.2.4. Tanımlayıcı İstatistikler	102
3.2.5. Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Tahminci Sonuçları.....	103
3.2.6. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları.....	105
3.2.7. Wooldridge Otokorelasyon ve Levene Değişen Varyans (Heteroskedastisity) Testi Sonuçları	106
3.2.8. Driskoll Kraay Analizi ve Sonuçlar	108
3.3. Panel VAR Granger Nedensellik Analizi.....	110
3.3.1. Araştırmanın Modeli ve Tahmin Yöntemi	111
3.3.1.1. Sabit Etkiler Modeli	118
3.3.1.2. Tesadüfi Etkiler Modeli	118
3.3.1.3. Hausman Testi	119
3.3.2. Bulgular.....	120
3.3.2.1. Panel VAR Analizi.....	121
3.3.2.1.1. Granger Nedensellik Analizi.....	124
3.3.2.1.2. Varyans Ayırıştırması.....	125
3.3.2.1.3. Etki Tepki Analizleri	126

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	130
KAYNAKÇA	143
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU....	156

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 2020 İtibariyle Dünyanın En Büyük 20 Şirketi	19
Tablo 2. 2020 İtibariyle En Büyük 20 Şirketin Gelir-Kâr Yüzde Değişimleri ve Varlıkları	27
Tablo 3. 2020 İtibariyle En Büyük 10 Şirketin Sektörlere Göre Dağılımı	28
Tablo 4. 2020 İtibariyle Küresel Ekonomide En Çok Şirketi Olan On Ülke	28
Tablo 5. 2020 İtibariyle Sektörlerinde Lider Olan Şirketler ve Genel Merkezleri	29
Tablo 6. İSO 500 2010 itibariyle Türkiye'deki ilk 10 şirket (Genel Sıralama)	58
Tablo 7. 2020 İtibariyle Türkiye'deki Net Satışa Göre İlk 10 Şirket	59
Tablo 8. İSO 500 2021 Genel Sıralama	61
Tablo 9. 2016-2020 Yılları Arasında Ülkemize Yapılan İlk Üç Ülke DYSY ve Oranları ..	63
Tablo 10. 2016-2020 Yılları Arasında Ülkemizden Yapılan İlk Üç Ülke DYSY ve Oranları	64
Tablo 11. Kapsamlı Ulusal Güç Metoduna Göre Ulusal Gücün Temel Unsurlarının Toplam Güç İçindeki Payları	76
Tablo 12. Konuya İlişkin Literatür Özeti	95
Tablo 13. Çalışmada Ele Alınan 30 Ülke	101
Tablo 14. Değişkenlerin Tanımları	102
Tablo 15. Tanımlayıcı İstatistikler	103
Tablo 16. Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Tahminci Sonuçları	104
Tablo 17. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları	106
Tablo 18. Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları	107
Tablo 19. Levene Değişen Varyans (Heteroskedasite) Testi Sonuçları	108
Tablo 20. Driskoll Kraay Analizi	109
Tablo 21. Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri	112
Tablo 22. Ülkelere Göre Verilerin Gruplar-İçi ve Gruplar-Arası Betimsel İstatistikler....	113
Tablo 23. Sabit Etki Panel Veri Modeli	118
Tablo 24. Rassal Etki Panel Veri Modeli	119
Tablo 25. Optimal Gecikme Değeri Sonuçları	121
Tablo 26. Panel VAR Analizi Sonuçları	122
Tablo 27. AIC, HQIC ve SBIC Değerleri	124
Tablo 28. Nedensellik Analizi Sonucu	125

Tablo 29. DYSY'nın Ekonomik Büyümede Meydana Gelen Şoka Tepkisi	126
Tablo 30. Ekonomik Büyümenin DYSY'nda Meydana Gelen Şoka Tepkisi	126

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Dışarıya DYSY Yapan İlk 6 Ülke, 2009-2011 Yıllar İçin Ortalama (Milyar ABD Doları)	40
Şekil 2. DYSY Akımları, 1970-2012 (Milyar ABD Doları)	40
Şekil 3. 2020 Yılında En Çok DYSY Çeken İlk 10 Ülke (IMF, 2022)	40
Şekil 4. Ülke İçin Ekonomik Büyüme Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.	113
Şekil 5. Ülke İçin DYSY Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.	114
Şekil 6. 30 Ülke İçin Nüfus Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.	114
Şekil 7. 30 Ülke İçin İhracat Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.	115
Şekil 8. 30 Ülke İçin 2010-2020 Ekonomik Büyüme Değişkenine Ait QQ-Grafiği.	116
Şekil 9. 30 Ülke İçin 2010-2020 DYSY değişkenine ait QQ-grafiği.	116
Şekil 10. 30 Ülke İçin 2010-2020 Nüfus Değişkenine Ait QQ-Grafiği.	117
Şekil 11. 30 Ülke İçin 2010-2020 İhracat Değişkenine Ait QQ-Grafiği.	117
Şekil 12. VAR İstikrar Koşulu.....	123
Şekil 13. Ekonomik Büyüme Üzerine Değişkenlerin Etki-Tepki Analizleri.....	127
Şekil 14. DYSY üzerine değişkenlerin Etki-Tepki Analizleri.....	128
Şekil 15. DYSY Üzerine Değişkenlerin Etkileri	128
Şekil 16. Ekonomik Büyüme Üzerine Değişkenlerin Etkileri	128

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BBC	: Britian Broadcast Chanell
BRICS	: Brezilya, Rusya, Endonezya, Çin, Güney Afrika
CEO	: Chief Executive Officer-Baş Yönetici
CIA	: Central Intelligence Agency-Merkezi Haber Alma Teşkilatı
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DYSY	: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
FBI	: Federal Buro Investigation-Federal Araştırma Bürosu
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IMF	: International Monetary Found
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KAP	: Kamuoyu Aydınlatma Platformu
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli Boyuttaki İşletmeler
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
OECD	: Organisation for Economic Co-Operation and Development
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
PVA	: Panel Veri Analizi
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	: United Nation Development Programme
UNICEF	: United Nation Childeren's Fund
USD	: United States Dollar-Birleşik Devletler Doları
Vb	: Ve buna benzer

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin evrelere ayırarak ele alınmasında en sık kullanılan bölümlemelerden biride 1.0-avcı toplayıcı toplum, tarım toplumu 2.0, 3.0 sanayi toplumu, 4.0 bilgi toplumu, 5.0 süper akıllı toplum olandır. Tarih boyunca tüm bu evrelerde geçim-yaşam-düşünce biçimleri en önemli kavramlardan olmuştur. Geçim biçimleri içinde tüccarlar sınıfı, ticaret erbabı her zaman önemli bir yer tutmuştur. Üretim ilk çağlardan beridir, insanın yaşamında vazgeçilmez bir olgu olmuştur. Abraham Maslow'un ünlü ihtiyaçlar hiyerarşisine göre güvenlik ve fizyolojik ihtiyaçlar ilk karşılanması gerekenlerdendir. İlk zamanlar insanoğlu fizyolojik ihtiyaçları için, yaptığı üretim faaliyetlerinde bir artı-fazla oluşmamıştır. Sadece kendi ihtiyaçlarını gidermek için üretim yapılmıştır. İktisadi düşünce tarihi, Vural Savaş'ında (2007) belirttiği gibi ilk insan topluluklarına kadar gider. Yine ona göre doğu düşüncesinde iktisat daha ziyade din-ahlak kurallarıyla örülüydü ve özellikle faizle ilgili düzenlemeler göze çarpıyordu. Yaşadığımız topraklarda, (Yapı ve Kredi ile Tüpraşı'nın ortaklaşa hazırladığı Anadolu uygarlıkları kitap setinde de-2011 belirtildiği gibi) Asur ticaret kolonileri başta olmak üzere önemli bir iktisadi yaşam var olmuştur. İslam-Türk tarihi açısından bakıldığında birçok düşünürün adı zikredilebilmesine rağmen İbn-i Haldun emek, ücret gibi konulardaki çalışmalarıyla Nihat Falay'ında belirttiği gibi çağdaş iktisada öncülük eder nitelikte eserler ortaya koymuştur (Özellikle Adam Smith'in ücret emeğin karşılığıdır şeklinde ifade edilebilecek emek-ücret teorisi). Çağdaş iktisatın başlangıcı BBC büyük dünya tarihi belgeselinde de (2012) belirtildiği üzere sanayi devrimi ile ortaya çıkmış ve Adam Smith bu konuda milat kabul edilmiştir.

Girişte genel olarak dış ticaret ve nedenlerini açıklayan teoriler üzerinde durulmuştur. İnsanların ticaret yapma isteği, ihtiyacı uluslararası düzeyde dış ticaret olarak kendini göstermiştir. Dış ticaret teorileri, en temelde ülkeler neden dış ticaret yaparlar, yani dış ticaretin (Kapalı ekonomi haliyle kıyaslandığında) ülkelere faydaları nelerdir? sorusuna verilen, aranılan cevaba göre şekillenmiştir. Bu sorunun cevabı literatürde çeşitli şekillerde cevaplanmıştır (Yurt içi talebe kıyasen ulusal üretimdeki farklılıklar ortaya çıkması dış ticareti ortaya çıkaran temel sebeplerden birisidir). Para, sermaye akımıysa daha ziyade kâr elde etme arayışıyla ortaya çıkmıştır. Diğer temel olgular mal ve fiyat farklılıklarıdır.

Merkantilistler dış ticaretin nedenini altın ve değerli maden stokunu artırmak olarak açıklamışlardır. Hammadde ithal edilip, mamul mal ihraç edilmelidir. Klasik iktisatçılarsa

sanayi devrimiyle beraber bu sorunun cevabını mutlak üstünlükler, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi gibi teorilerle, en temelde de arz-talep yönlü ve genel denge teorileriyle ele almışlardır (Seyidoğlu, 1998:16).

Dış ticareti açıklamaya yönelik teorilerin önemli olanları aşağıda özet olarak ele alınmıştır. Bu teorilerin ortak özelliği insanlar arasında uluslararası ticaret neden olur, nasıldır sorusunun cevabını aramaktır. Bu sorunun cevabı zamana, mekâna göre değişebilirken, her koşul ve zamanda geçerli cevaplar verenler bugün dahi uluslararası ticareti açıklamak için kabul gören cevaplardır. David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi bugün dahi dış ticareti açıklamakta kullanılan ana teoridir.

Mutlak üstünlükler teorisine göre merkantilizmin en temel kabullerinden biri olan dış ticaretten tek bir taraf faydalı çıkar varsayımı geçerli değildir bu ticaretten iki tarafta karlı çıkabilir. En düşük maliyetle üretim yapan ülke bu malın üretiminde uzmanlaşmalıdır. Mutlak üstünlükler teorisine göre ülke tüm malların üretiminde daha düşük maliyetle üretim yapıyorsa (Diğer ülkeye nazaran) dış ticaret yapmaya gerek kalmayacaktır. İşte bu noktada Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ülkenin mukayeseli üstünlüğü olan malda uzmanlaşmasının her iki ülke içinde faydalı olacağını ortaya koymuştur. Yani 2 üründe de üstün olsa da a ürünüdeki üstünlüğü 10 kat; b'deki üstünlüğü 5 kat ise a'yı üretilip b'yi dışardan alması herkesin yararına olacaktır.

Her iki teoride emek değer teorisini temel almaktadır. Buna göre malın değerini belirleyen şey o üretilirken harcanan emektir. Gerçek hayatla örtüşmeyen bu durumu fırsat maliyeti kavramını temel alarak düzeltmişlerdir. Şöyle ki malın değerini belirleyen şey onun fırsat maliyeti yani onun üretilmesi için gereken kaynaklarla üretilbilecek diğer malların üretimden vazgeçilen miktardır. Yani maliyeti oluşturan unsurlarla başka bir mal üretilbilirdi. Ücret farklılıkları ve azalan-artan ve sabit maliyet durumlarındaki farklılıklar dış ticarete neden olan diğer unsurlardır. Arz yönlü dış ticareti açıklamaya çalışan bu teoriler yanında talep yanlı var olan diğer teorilerin temel çıkış noktası ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları, talep farklılıklarıdır. Teoride Hecksher-Ohlin olarak ta bilinen faktör donatımı teorisi emeğin verimliliğindeki farklılıkları açıklamak (Dolayısıyla maliyet farklılıklarını) için geliştirilmiş bir teoridir. Buna göre bir ülke hangi üretim faktöründe daha zenginse, üretim faktörü olarak ona ağırlık duyan malların üretiminde uzmanlaşacaktır. Emek yoğun bir ülkeyse bu faktörden daha çok kullanılan tekstil ürünlerinde ihtisaslaşacaktır (Seyidoğlu 1998:15-61).

Bir önceki paragrafta anlatıldığı gibi arz-talep ve genel denge yönlü dış ticareti açıklamaya çalışan teoriler yanında yeni geliştirilen teorilerde literatürde dış ticareti açıklamaya çalışmışlardır. Bir sonraki paragrafta ana başlıklar halinde ele alınmaya çalışacak teorilerinde ana çıkış noktası dış ticaret-uluslararası ticaret neden olur sorusudur.

Nitelikli işgücü teorisi sanayi ülkeleri arasında ki dış ticaretin büyük bir kısmının nitelikli işgücü farklılıklarıyla izah edilebileceğini, mesleki veya nitelikli işgücü bakımından zengin ülkelerin büyük oranda bu faktörlere bağlı malların üretiminde uzmanlaşacağını söyler. Dolayısıyla da bu malları satarlar. Bir diğer teori olan teknoloji açığı hipoteziye gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin büyük kısmını bulunan yeni üretim tekniklerine dayalı üretim farklılıklarına dayandırır. Ürün dönemleri teorisi ürünün bağlı bulunduğu aşamadaki haline göre farklılıklar oluştuğu ve ticaretin bu nedenle yapıldığı temeli üzerine kuruludur. Dış ticaretin sebebi, tercihlerde benzerlik teorisine göre ülkeler arasındaki zevk ve tercih farklılıklarıdır. Ölçek ekonomileri teorisi ölçeğe göre maliyet durumlarından yola çıkarak ortaya çıkan uzmanlaşma farklılıklarının uluslararası ticarete neden olduğu savını ileri sürer. Bir başka teori monopolcü rekabet nazariyesidir. Buna göre ölçek ekonomileri yoluyla uzmanlaşmaya gidilen mallarda faaliyette bulunan ülke uzmanlaşması farklı olsa da endüstride ölçek ekonomilerinin ortaya çıkardığı mallar (Farklılaştırılmış mallar) ihraç ve ithal edilir (Avrupa Birliğinde görülen endüstri içi ticaret gibi). Taşıma giderleri ve çevre standartları da ayrı birer başlık olarak sayılabilir (Seyidoğlu, 1998:61-93).

Tarih boyunca ticaret yapan insanlık bugün hiçbir dönem olmadığı kadar yaklaşmış ve çok daha fazla ticaret yapmaktadır ve bu durum savaş vb. geçici durumlarla kesintiye uğrasa da artarak devam edecek gibi gözükmektedir. İnsanlar ticaretten birçok fayda sağlamaktadırlar.

Bu faydalar ana başlıklar halinde ekonomik dinamizm, iç piyasa talebini geliştirme, rekabet, geniş bir piyasa hacmi, iç ekonomide ürün fazlasına çıkış (Pazar) sağlama, üretim ve kaynak açığını karşılamadır (Seyidoğlu, 1998:111).

Tez çalışmasında genel olarak insanların kurmuş olduğu ekonomik sistemlerden gelmiş geçmiş en iyisi kabul edilen kapitalizm ve onu işleten girişimci sınıfı ve devasa şirketler ele alınmıştır. İlk olarak bu devasa şirketlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY) olarak yaptıkları yatırımların, seçilmiş ülkeler için (30 ülke-Türkiye dâhil) büyüme üzerindeki etkileri panel veri analizi yardımıyla incelenmiştir. Sonra DYSY'nın Türkiye açısından ulusal güvenlik konusu üzerindeki etkileri literatür tarama yöntemiyle

seçilen belli bir dönem için (2010-2020) açıklanmaya çalışılmıştır. 2010-2020 yılları verilerini seçilmesinin nedeni bahsi geçen dönemde çok büyük kırılmalar yaşanmamış olmasıdır. Yaşanan kırılmalar, yapılacak analizlerde ciddi sapmalara yol açabilmekte ve yanlış sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. OECD ülkeleri seçilmesindeki gerekçe bu ülkelerin benzer yapılar göstermesi nedeniyle analizinin daha sağlıklı, doğru sonuçlar vermesini sağlamaktır. Zira yapı olarak birbirine benzemeyen ünitelerin verilerine dayanılarak yapılan analizlerde hata payı artmaktadır.

Genel olarak literatürde yapılan çalışmalardan DYSY'nın ülkenin ekonomik büyümesine ve istihdamına doğrudan katkısının sınırlı olduğu, yerleşik firmalara teknoloji, know-how gibi katkılarının ve bu yolla dolaylı olarak büyüme ve istihdama katkılarının daha yüksek olduğu, olabileceği sonucu çıkarılabilir.

Literatürde (DYSY)'nın ekonomik büyümeye olan etkisini ölçmek üzere yukarıda anlatıldığı gibi birçok çalışma bulunmaktadır. Tez çalışmasında farklı olarak DYSY'nın Türkiye'nin ulusal ekonomik güvenliği üzerine etkileri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında ülkemizde bu konuda yapılan 1 doktora tezi bulunmaktadır. Ekonomi literatüründeki birçok çalışma DYSY ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) arasında bir içselliğin söz konusu olduğunu ileri sürmektedir (Bir yandan DYSY'ler ekonomi büyümesine pozitif katkıda bulunurken, diğer yandan GSYH artışı, yabancı yatırımcıları çekerek o ülkeye daha fazla DYSY gerçekleştirmelerine neden olmaktadır). Tez çalışmasında DYSY'nin büyüme üzerine olan etkisi ekonometrik yöntemlerle ölçülmeye çalışılmıştır. Ulusal güvenlik üzerine etkileri ise doküman taraması yöntemiyle ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler DYSY, Büyüme ve Ulusal Güvenlik olarak seçilmiştir.

Konunun seçilmesinin nedenlerinden biri günümüzde küreselleşmenin tarihte hiç olmadığı kadar önem arz etmesidir. Birbirine hiç olmadığı kadar yakınlaşan toplumlar birçok fırsat penceresi sunarken, P.A. Sorokin' inde (1959) ikaz ettiği biçimde olası birçok çatışmayı da tehdit olarak içinde taşımaktadır. Nitekim Samuel Phillips Huntington'ın ünlü 'Medeniyetler Çatışması' makalesinde (1996) belirttiği gibi önümüzdeki dönem birçok çatışma riskini de beraberinde getirmektedir (Fırat, Hışırlı, 2022:594).

Henry Kissenger Dünya düzeni adlı kitabında yaşanacak son bir savaş sonrası Vestfalya Anlaşması benzeri bir anlaşmayla din-ırk-dil vb. farklılıkların ortadan kalkacağını tek bir dünya kültürü olacağını iddia etmişti (Kissinger, 2016: 1-448).

Belki de Francis Fukuyama'nında Tarihin Sonu adlı çalışmasında (1992) belirttiği gibi tarihin sonu gelmişti. Bu küreselleşme sürecinde Neo-klasik iktisat hâkim iktisadi anlayış olarak ABD'den tüm dünyaya dayatılmaktadır. 1978 Washington Mutabakatında tüm dünya ülkelerine şu komutlar veriliyordu: 'İstikrarı sağla', 'Özelleştir', 'Serbestleştir' (Hışırılı, 2022:1).

Tarih boyunca savaşların en önemli nedenlerinden birisinin de üretim kaynaklarının ele geçirilmesi (Toprak-insan vb.) ve ticaret olduğu gerçeğinden yola çıkarsak konunun önemi bir kat daha anlaşılacaktır. Tarihin ilk çağlarından beri kölelik var olan bir kurumdur. Kölelik Asur ticaret kolonilerinden, Büyük Britanya kolonileştirmelerine ve bazı imparatorlukların diğer toplumları köleleştirip acımasızca sömürdükleri sistemlere kadar her zaman var olan bir olgu olmuştur. Köleliğin resmi olarak 2 Aralık 1949'da kaldırıldığı da göz önüne alınırsa, bu doğrultuda bilimsel çalışmaların yapılması, işleyen sürecin-küreselleşmenin tehdit ve fırsatları, güçlü-zayıf yönlerinin net bir şekilde ortaya konması ihtiyacının giderek artacağı açıktır (Hatta bazılarına göre ücret-sadece geçimini sağlayabilecek kadar bordroları yoluyla insanlık yeni bir kölelik sistemine itilmektedir). Prof. Doktor Ümit Özdağ'ın İstihbarat Teorisi kitabında (2010) belirttiği gibi her 15 yılda bir dünya tarihinde savaşa rastlanmaktaysa ekonomik güvenlik ihtiyacının ne kadar şiddetli olduğu daha açık ortaya çıkacaktır.

Belki de Pulitzer ödüllü Gazeteci Yazar Paul Harrison'un (1990) Üçüncü Dünyanın Batılılaştırılması kitabında belirttiği gibi günümüzde, 3. Dünya Ülkelerinin ekonomik, politik, toplumsal yapısını aşındıran ne kadar istikrarsızlık varsa, bu istikrarsızlıkların hepsinin kökeni sömürü günlere dayanır. Batılılar gittikleri her yerde, bulunan yerli sanayiye düzelmesi çok zor olacak şekilde bozmuşlar, insanları kendi ürünlerini satın almak için zorlamışlar, 3. Dünya insanların özgüvenlerini bitirmişlerdi.

Tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde çok uluslu şirketler (ÇUŞ) ve doğrudan yabancı sermaye hakkında teorik ve pratik bilgiler verilmiştir. ÇUŞ'lar ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYSY) hakkında kavramsal açıklamalarda bulunulmuş ve günümüzdeki durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ekonomik büyüme teorileri, istihdam, ulusal güvenlik ve ekonomik büyüme hakkında kavramsal açıklamalarda bulunulmuştur ve kavramsal çerçeveleri çizilmeye çalışılmıştır. Bunlar arasındaki ilişkiler literatür tarama yöntemiyle analiz edilmiş aralarındaki bağlantılar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise panel veri analizi ve panel VAR-Granger Nedensellik analizi yöntemleriyle DYSY'yla ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiş, etkiyi ölçmek için modelde seçilmiş ülke ve yıllar üzerinden bağlantı olup olmadığı, varsa etkisinin nasıl olduğu ekonometrik olarak ortaya konulmuş, iktisat bilimi çerçevesinde yorumlanmıştır.

BÖLÜM I

Birinci bölümde öncelikli olarak çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları tanımlanmış, bunları doğuran ana unsurlar olan kapitalizm ve küreselleşme anlatılmıştır. Çok uluslu şirketler hakkında kavramsal anlamda bilgi verdikten sonra günümüz dünyasındaki ÇUŞ'lar çeşitli açılardan tablolar yardımıyla sayısal olarak analiz edilmiş ve bulundukları orjin ülkesi gibi farklı yönleriyle ele alınmıştır. Aynı şekilde DYSY'da kavramsal olarak ele alınmış, bunlar çeşitli açılardan anlatılmıştır. Günümüz dünyasında DYSY'nın miktarı, kaynakları aktarılmıştır. Son olarak ÇUŞ'lar ve DYSY konusunun ülkemizdeki genel görünümü hakkında bilgi verilmiş ve sayılar, tablolar yardımıyla Türkiye'deki durum ortaya konulmuştur.

ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER VE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Kapitalizm ve onun çok hızlandırıp güçlendirdiği küreselleşmenin ana sebep ve sonuçlarından biride ÇUŞ'lardır. Şöyle ki toplumlar arasında tarih boyunca süren ticaret ve turizm ilişkileri, Rönesans-Reform hareketleri, Coğrafi Keşifler, yeni ticaret yolları, birinci sanayi devrimi gibi büyük ve önemli olaylar sonucunda çok gelişti hatta bu gelişim iç içe ve eş anlı oldu bile denilebilir. Nitekim bugünkü İngiltere'nin güneş batmayan imparatorluğa giden serüveni bazılarına göre 'Doğu Hindistan Şirketi' gibi kurumların yaşamıyla eş anlı, eş zamanlı olarak iç içe geçerek gelişti. Sanayileşme bu şirketlerin büyümesiyle ivme kazandı ve bir anlamda ortaya çıktı. Birbirini besleyen süreçler olarak sanayileşme-çok uluslu şirketlerin büyümesi ve ulus ötesi yatırımlar (Bugünkü adıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımları) küreselleşme olgusuna çok büyük hız kazandırdı ve buradan hız kazandı.

1.1. Küreselleşme

Sanayi devrimiyle birlikte başlayan kitlesel üretim, Karl Marx'ında uyardığı gibi ortaya çok büyük şirketleri çıkardı. Aynı süreç sermayenin çok küçük bir azınlık elinde toplanması sonucunu da doğurdu. Bu çok uluslu şirketlerin ilk türü Doğu Hindistan şirketi idi.

Anonim şirket şeklinde kurulmuş bu şirket kraliçeden Hint Okyanusu çevresinde ticaret yapmak için ayrıcalık almıştı. Birçok konuda tekel şeklinde kullanmakta olduğu

ayrıcalıklara sahipti. Hindistan ve Çin’de İngiliz emperyalizminin bir aracı olarak kullanıldı. Şirketin hisseleri asilzadelere ve zengin tüccarlara aitti. Kendi ordusu vardı ve bu orduyla Hindistan’ın büyük bir bölümünü kontrol etmekteydi. Şirketin Hindistan ve Çin’de kurulmuş birçok uzantısı vardı, bu uzantıları sayesinde afyon ticareti gibi bazı ürünlerin üretim ve tedarik süreçleri tekel şeklinde elindeydi (Wikipedi Doğu Hindistan Şirketi, 2022). Bir ara Çin’in bu tekeli kırmak için itiraz etmesi ve kısmi bir isyana kalkışması tarihe Afyon Savaşları olarak bilinen olaya neden oldu ve şirketin çok sert müdahalesiyle karşılık buldu. Bugüne kadar devam eden Hong Kong yönetiminin temelleri bu savaş sonrasında atıldı.

Bir açıdan da denilebilir ki küresel ticaretin gelişmesindeki en büyük paylardan biride, kapitalizmin hâkim ekonomik sistem olarak Batı’da kabul edilmesidir (Batıdan kasıt bir yön belirten kelime olmasından ziyade Japonya ve İsrail ’ide içine alan kültürdür). Çok özet olarak denilebilir ki; bireysel özgürlüğe, hür teşebbüse, serbest girişimle, bunları koruyan bir hukuk sistemi ve koruyucu devlet anlayışına dayanan sisteme verilen ad Kapitalizmdir.

Kapitalist ahlak protestan fikirler tarafından şekillendirilen, Martin Luther ve ardıllarınca ortaya konulan düşünceler temelinde yükselen bir sistemdir. Protestan fikirlerin temelindeyse İtalya ve İspanya (Endülüs Emevileri) üzerinden mevcut Ortaçağ Skolastik Düşüncesine meydan okuyan yeni akımlar vardır. Bu akımların kaynağında hiç kuşkusuz o döneme kadar tüm dünya kültür mirasının alınarak işlendiği İslam sistemi vardır (Tarhan, 2019:169).

Hatta Max Weber’e göre Kapitalizmin ruhu bu Protestan ahlakıdır (Weber, 2016: 15).

Kapitalizmin küresel ticareti artırması hiç olmadığı kadar küreselleşmenin ilerlemesi sonucunu da doğurmuştur.

Küreselleşme süreci 20. yy’ da kitle iletişim imkânlarının çok gelişmesi, internet, televizyon, sinema, gazete, dergi, mobil telefonlar, bilgisayarların çok yaygınlaşması sonucunda çok büyük bir ivme kazanmıştır. Ticaret ve para ticareti hiç olmadığı kadar artmıştır bu süreçte. Hatta bu para ticareti nedeniyle dünyanın sanal bir kumarhaneye çevrildiği şeklinde eleştiriler getirilmiştir (Fırat, Hışırılı, 2022:595).

Küreselleşme konusunda yeni küresel sistemin toplumsal değerlerinin neler olması gerektiği konusunda ulusal güvenlik sineması gibi işlev gören Hollywood’un büyük etkisi bulunmaktadır. Bu kurum Washington ve Pentagon’la da çok sıkı ilişkiler içerisindedir

(Valantin, 2015:1-224). Belki de kurulacak yeni düzenin toplumsal sözleşmesinin, anayasasının önsözü burada yazılmaktadır.

Ünlü muhalif Chomsky ve Herman’ında belirttiği gibi kitleler bazı elitlerin istediği yönde köle olmaya razı bir duruma getirilmeye çalışılmaktadır (Herman, Chomsky, 2012: 1-478).

Küreselleşme yeni bir durum değildir, çok eskiden beri devam etmektedir. Günümüzde sadece şirketleri değil, ulus devletlerle daha çok IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret örgütü gibi milletler üstü örgütleri de içine almaktadır. Buna rağmen küreselleşmenin lokomotifi ÇUŞ’lardır (Kurtoğlu, 2017:159).

Küreselleşmenin odak noktasında çokuluslu ya da uluslar üstü firmalar bulunmaktadır. J. Dunning’in bu alanda yaptığı araştırmalar, ÇUŞ’ların hangilerinin küresel endüstriler kapsamına gireceğini göstermektedir (Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, 2001:11).

Küreselleşmenin bir diğer önemli ayağı da uluslararası ekonomik mali ve siyasal kuruluşlardır. Dünya ekonomi tarihi incelendiğinde görülmektedir ki; uluslararası kuruluşlar, önce düşünce alanında ortaya çıkmış, 1950’lerden itibaren uygulamada hızla yayılarak yüzyılımızın bir simgesi olmuşlardır. Bunun sonucunda uluslararası ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel kuruluşlar 20. yüzyıla ve dünya ekonomisine damgasını vurmuşlardır. Dante tek dünya kültürüne giden yolda bu fikre düşünce alanında ilk katkı sunanlardan biri olarak, De Monarchia isimli eserinde (1310), evrensel bir Monarşi kurulmasını önermiştir (Karluk, 2002:25).

26 Haziran 1945’te imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması (Ayrılmaz parçası kabul edilen Uluslararası Adalet Divanı Statüsü) bugünkü uluslararası kamu hukukun temelini oluşturmaktadır denilebilir. Bugün anlaşmayı onaylayarak hukukunun parçası haline getiren 193 ülke bulunmaktadır. Ülkeler arasında yüzyıllar boyunca gelişmiş teamüller, 29.05.1969 tarihli Viyana Konferansı’nda kabul edilen Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Viyana Sözleşmesi) ile yazılı bir metin durumuna getirilmiştir.

Kültürel-iletişim örüntüleri 1800’lerin sonlarından itibaren, kapitalist trade-offun (Değiş-Tokuş) en belirleyici ve sistemin tamamlayıcı öğelerinden birisi olmaya başladığında, yeni hâkimiyetin ayak izleri de görünmeye başlamıştır. 1950’lerde, Üçüncü Dünyanın eylemcileri, sanatçıları, yazarları ve siyasal iktisadın eleştirisi, ortaya çıkan karmaşık sistemi, kültürel emperyalizm olarak göstermişlerdir. Küreselleşme 1900’lerin bitimine kadar, kültürel emperyalizmin yerini almaya başlamıştır. Hollywood, içinde

küreselleşmenin etkileri olarak bilinen bütün tarifleri artık açık açık uygulamaktadır. Holywood, ABD merkezli elitlerin yönlendirdiği mücadeleden yükselen kültürel-finansal dumanın bütün etkilerini (Dünyayı liberal kapitalizmin serbest piyasasına dönüştürmek için) insanların yaşamlarına yansıtmaktadır (Kurtoğlu: 2019:160).

19. yy'ın sonlarına doğru Klasik İktisat teorisi iktisadi problemlere çözüm üretemiyordu. Bu yıllarda Alfred Marshall 'İktisadın İlkeleri (Principles of Economics) kitabında bu problemlere yeni çözümler öneriyordu. Neo-Klasik iktisat bu dönemde bir umut olmuştu (Savaş, 2007: 581).

İdeolojiler çağında dinin yerini almaya çalışan sistemler, felsefe-felsefeciler ve din-peygamberler çatışmasını (Bu çatışma dünyanın en eski çatışmalarından biridir) yeniden gündeme getirdi. Aydınlanma ve Reform-Rönesans hareketleri insanların hayatlarını düzenleyen yeni fikirler ortaya çıkarmıştı ve aynı zamanda dini toplumsal alandan laiklik-sekülerizm gibi ilkelerle dışarıya çıkarmaya çalışmıştı (Fırat, Hışırılı, 2022:596).

Gilles Kepel'in Tanrı'nın intikamı kitabında (1992) belirttiği gibi dinin toplumsal yaşamdan soyutlanması hareketleri 1970'li yıllardan itibaren büyük tek Tanrılı dinlerin canlanmasıyla ciddi darbeler aldı. Belki de bazılarınca Tanrı Rövanşı almak için dönmüştü. Aslında Kapitalizmin köklerinde Burjuvazi sınıfı kadar, muhafazakâr sınıfta önemli rol oynamıştır ve günümüz dünyasında özellikle ABD'de muhafazakârlar ABD Kapitalizminin motoru konumundadırlar, ülkemizde ki bazı muhafazakâr kesimin kapitalist sisteme hayranlığı ve benzerliği de dikkat çekicidir.

Küreselleşme kavramı ilk kez İngiliz İktisatçı W.Foter'in 1833'de yazdığı dünya üzerindeki kaynakların dağılımı ve kullanımı konulu bir makalede kullanılmış olup 4 Nisan 1959 tarihinde The Economist dergisinde de yer almıştır. Küreselleşmenin günümüzde ki manada kullanılmaya başlanmasının, Garrett Hardin'in 1968 yılında yazmış olduğu kaynakların paylaşımı ve kullanımı konulu çalışmasıyla olduğu kabul edilmektedir (Karabıçak, 2002:116).

Dünya Bankası'nın 1870–1914 yılları arasında gerçekleştiğini işaret ettiği birinci küreselleşmede denizcilikteki gelişmeler, telgrafın icadı ve tren yolundaki ilerlemeler etkilidir (Oran, 2001:5).

1914-1945 yılları arası, küreselleşmenin daha doğrusu ikinci küreselleşmenin durakladığı bir dönemdir. 1914'de I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, 1929'da Büyük Depresyonun baş göstermesi ve sonrasında da II. Dünya Savaşı'nın başlaması, küreselleşme sürecini oldukça yavaşlatmıştır (Aktan ve Şen, 1999:10).

Yani savaşlar ve bunların sonucu doğan bunalımlar küreselleşmenin süreklilik arz etmesini engellemiş ve farklı küreselleşme dönemlerini ortaya çıkarmıştır (Kıvılcımlı, 2013:221).

İkinci Dünya Savaşı sonrası sermaye dolaşımı üzerindeki kısıtlamaların zamanla kaldırılmış ve 1980'lerin başında, uluslararası sermaye hareketleri hızlanmıştır (Aktan ve şen 1999:11).

1990'ların başında Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla finans piyasalarının gerçek anlamda küresel hale gelmeye başladığı görölmektedir. Özellikle 1970'lerden başlayarak, çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisine egemen olması bu süreçte önemlidir (Kıvılcımlı, 2013: 221).

Küreselleşme sürecinin hızlanması ve ilk defa resmi sayılabilecek bir metinde yer alması açısından 1978 Washington Mutabakatı, önemli bir mihenk taşıdır (Wikipedi Washington Konsensüsü, 2022).

Küreselleşme, kültürleri kitle iletişim araçlarıyla hızla birbirine yakınlılaştırırken bu yakınlılaşmalarda çeşitli gerginliklerin oluşması kaçınılmaz olmuştur. Asıl olan bu çakışmaların çatışmalara dönmeden uzlaştırılabilmesi iradesiydi fakat Kore, Kıbrıs, Pakistan-Hindistan, Almanya örneklerinde olduğu gibi problemliler alanlar oluşturulup bu bölgelerden çatışma noktaları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Savaşların günümüzde yayılmasını engelleyen en önemli sebeplerden birisi de dehşet dengesidir. Dehşet dengesi kavramı nükleer silahların kullanılabileceği olasılığının düşünölm esinden dolayı kültürleri barışa zorlamak olarak adlandırılmaktadır. Belki de Samuel P. Huntigton önlü medeniyetler atışması makalesinde çatışmaların bölgesel düzeyde, mikro boyutlarda kalacağını genele yayılmayacağını belirtmesinin nedeni buydu. Önlü düşünce kuruluşu Rand Cooperation'a göre şişedeki iki akrepten biri diğerini sokarsa sokulan akrebin ölm esden önce kendisini sokacağını, sokma fırsatı olduğunu sezdiği için diğerini sokmaz (Fırat, Hışırlı, 2022:596).

İki dünya savaşından sonraki dönemde önemli bir kırılma noktası 1978 Washington Mutabakatı olmuştu. Washington mutabakatında tüm ölkelere sunulan yol haritası aynıydı hâlbuki ölkeler farklı farklıdır (TEPAV, 2009:2).

Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi merkez sermayenin kontrolündeki kurumların manipölatif 'kredi' ve 'kurtarma' anlaşmaları eğitimden suya, canlı varlıklara kadar her şeyin ulus ötesi şirketlerin mülkiyetine geçirilmesini-özelleştirme yoluyla öngörmektedir (Kurtoğlu, 2019:263).

Küresel para ticareti özellikle tasarruf açığı olan, kalkınma ve büyümede dış finansman ihtiyacı fazla olan ülkeler için, kısa vadeli sermaye hareketlerinin aşırı oynak olduğu, giriş çıkışların yoğun olduğu dönemlerde bu ülkeler için çok ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu olumsuzluğun engellenmesi için DYSY'nin know-how şeklinde bilgi ve sermayenin ülkeye çekilmesi çok daha fazla önem kazanmaktadır. Bu gelen sermaye ve know-how'ın ülkeye faydalı olması için mutlaka kamu güdümünde ve kontrolünde olması ayrıca önem kazanmaktadır.

Çin ile Hindistan, ikinci küreselleşmenin lokomotifi olan kısa vadeli sermaye hareketleri serbestliği dışında kalarak, gelişmekte olan dünya içinde zıplamayı öteki Asya Kaplanlarıyla birlikte gerçekleştirdiler. Ayrıca, yüksek nitelikli, düşük ücretli emek toplulukları sayesinde doğrudan yatırımların her türüsünü çektiler; ÇUŞ'ların "outsourcing"(Dış kaynak kullanım alanı) alanı haline gelerek nitelikli işçilerine, özellikle ileri teknoloji alanında, istihdam oluşturabildiler (Kazgan, 2012:17).

Hindistan son yıllarda nüfusunda barındırdığı doktoralı insan sayısı ve diğer nedenlerle DYSY'nin ilgi odağı olmaya devam etmektedir ve Apple benzeri devasa şirketler yatırımlarını buralara kaydırmaktadır (Batı'nın Çin'in yükselen gücünü dengelenmesi amacı bir diğer önemli nedendir).

Oluşan yeni dünya düzeninde ABD'nin rolü, konumu mutlaka dünyanın geri kalanını da çok ciddi şekilde etkileyecektir (Brzezinski, 2005:1-319).

Yine aynı şekilde Türkiye'nin konumu ve rolüde yeni dünya düzeninde belirleyici olacaktır (Fuller, 2011: 1-318).

2022 yılı itibariyle Dünya Ekonomik Formunda ve ekonomi çevrelerinde globalleşmenin savaşlar, hastalık, açlık, kıtlık vb. sebeplerle yavaşladığı konuşulmaktadır fakat yine de ana dinamik olan insanların yakınlaşma arzusu ve iletişim imkânlarının artmasının, globalleşme sürecini hızla devam ettirmesi beklenmektedir. Birbirine yakın kültürler arasındaki ilişkilerin artarak, ticari ve turizm alanındaki ilişkilere yön vereceği tahmin edilmektedir. Nitekim dünyanın önemli ülkelerinde Rusya devlet başkanının 'dost olmayan ülkeler' şeklinde bir tanımlama yapması ve bu ülkelere çeşitli ticari-turistik zorluklar çıkarmaları ve ABD Maliye Bakanı Janet Yellen'ın Nisan 2022'de yaptığı konuşmasında:

...1980'lerden 2010'lara kadar "off-shoring" konuştuk. Tedarik zincirleri gelişmiş ülkelere doğru yayıldı. Bundan en çok kazanan Çin oldu. Biz de otomotiv, beyaz eşya gibi orta teknoloji imalat sanayiinde bu trendden epey faydalandık. Son birkaç yıldır "re-shoring" konuşuyoruz. Re-shoring tedarik zincirlerinin anavatanında geri

dönmesi demek. Bu arzunun birkaç nedeni var: 1. tedarik zincirleri o kadar optimize edilmiş, o kadar ucu ucuna çalışıyordu ki COVID-19 gelince birçoğu koptu. Kıtık meydana geldi. 2. ABD ve İngiltere başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde sanayi tedarik zincirlerinin kaybının orta sınıf üzerinde yarattığı baskı politik açıdan sürdürülemez hale geldi. Son olarak, Rusya-Ukrayna savaşı ve muhtemelen daha önemlisi Çin'in COVID-19 bahanesiyle içe kapanması gösteriyor ki, tedarik zincirlerinin geçtiğimiz 40 yıldaki gibi dünyanın her yerine rahat rahat yayılması artık olası değil. Artık Friend-Shoring daha ön planda olacak ve tedarik halkalarının 'güvendiğimiz' ülkelerde olmasını istiyoruz (Worldtradelaw, 2022) şeklindeki söylemi bu tanımlamayı kuvvetlendirmektedir.

1.2. Kapitalizm

Kapitalizm en genel anlamıyla özel mülkiyetin esas olduğu, ekonominin asıl aktörünün hür teşebbüs, hukukun egemen olduğu (Hukuktan kasıt doğal hukuktur), politik alandaysa liberalizmin egemenliğinde bir sistemdir denilebilir.

Kapitalist düşünce bir olgudur. Şüphesiz çok çeşitli bir görünüşü vardır. Ortaçağ'daki Venedik ya da Cenova tüccarlarıyla, Rönesans'taki armatörlerde ve bankerlerde, on sekizinci asırda İngiltere'de sanayi devriminin öncülerinde, emperyalist dönemin para babalarında, bugünkü Amerikan iş adamlarında aynı kazanç hırsına rastlanabilir. Vahşi kapitalist hırsını taşıyanlar bir keşiş gibi, tüm ömürlerini kazanç peşinde koşarak ve ortak karakteristiklere uygun olarak harcarlar. Onları aynı cin çarpmıştır, bundan kurtulamazlar. Bu hummayı, hastalığı bilmeyen bir ülkede, bankaların, fabrikaların, şirketler kurup, bu zihniyeti geliştirmek için, 'zenginleşin' diye olanca gücüyle bağırımları yeterli gelmez. Yayıldığı yerlerde kapitalizmin önünde engeller oldu ve olur fakat Tanrı ve tanrılar, hayatın kuralları, kutsal olan ya da kutsallaştırılmış olan aktörler, muzaffer Mammon'un (Para tanrısı) önünde teker teker dize geldiler ve gelirler (Rodinson, 2002: 258).

Braudel'inde (2017) Uygarlıkların Grameri kitabında belirttiği gibi uygarlıklar tek bir toplumun eserinden ziyade toplumların katkısı sonucu ortaya çıkan bir bütün olsa da (Braudel burada bugün Türk Hamamı diye bilinen olgunun aslında Kartaca kökenli olduğu, çeşitli eklemelerle Roma İmparatorluğuna, Bizans'a, Osmanlı İmparatorluğuna ve nihai olarak ta bugünkü haline geldiği örneğini verir.) uygarlıkların aslında çeşitli toplumlardan izler barındırdığını söyler. Bu anlam da bakıldığında Kapitalizm 'de tarih boyunca tüccar sınıfı ve ticaretin egemen olması birçok sistemde gözüксе de bugünkü anlamda ortaya

çıkışı Sanayi Devrimiyle olmuştur. Yani bugün Batı diye tabir ettiğimiz uygarlığın dünyaya sunduğu bir sistemdir.

Liberal, kapitalist sistem Joseph Schumpeter'in yaratıcı yıkım teorisinde olduğu gibi geleneksel ekonomik sistemi yıkıp her an kendini yenileyerek, inşa edecektir. Burada en önemli itici güç getirdiği yeniliktir ve bu, eskiyi silip süpürecektir. Her yenilik bir monopol doğuracaktır ve bu, monopolcünün karını artıracaktır. Yenilik korunduğu patent, fikri haklar vb. olgulardan genele mal oluncaya kadar bu kar devam edecektir (Aghion, Howit, 1992:324)

Kapitalizm, sosyalizm, demokrasi adlı kitabıyla bu konuda bir çalışma yapan, Prof. Dr. Joseph Alois Schumpeter toplumun kapitalistleşmesinde asıl temeli 'Yaratıcı Yıkım Gelişimine bağlamış burada da başrolü girişimcilere ve onların yeniliklerine vermiştir. (Schumpeter, 2003: 81-86)

Bununla beraber Ekonomi-fınansın artık geldiği yer, İskoç iktisatçı Adam Smith'le başlayarak Eylül 2008'e kadar gelen 'Görünmez El' görüşü, Robert Shiller'in liderlik ettiği davranışsal ekonomiye dönüşmektedir. Bugün kapitalist teoriye "Yaratıcı Yıkım"ı getiren Avusturyalı ekonomist Joseph Schumpeter'e inananların sayısı az, belki de sadece global para babalarıdır...(Firat, Kurtoglu, 2014:52)

Max Weber, Werner Sombart gibi Karl Marx'ta kimilerinin söyleşiyle, kapitalist sosyo-ekonomik biçim; kimilerinin söylemiyle de, modern kapitalizm, Orta-Çağ sonları Avrupa'sındaki ticari sermaye ve mali sermaye biçimlerinden doğmuş olduğu kabul edilmektedir. Kapitalist üretim biçimi, tam olarak biri üretim araçları sahibi olan, diğeri de bundan yoksun olan iki kişi arasındaki iktisadi ilişki şeklindedir (Atomsal hali budur). Diğer ifadeyle, onların emeğini parayla satın alarak, kendilerine ait olan iş araçlarında çalıştırırlar (Rodinson, 2002:28).

Bugünkü dünyanın Batı'ya bakış açısı 'Batı'nın modern zamanların en saldırgan ülkesi' olduğu yönündedir. Batı'nın saldırganlığına karşı Müslümanların'da tepkisi Ruslarınki gibi olmuş, Subaylarını batı tarzı yetiştirmeye başlamışlardır (Toynbee, 2002:25,26).

Batı bugün geline nokta Francis Fukuyama'nın da meşhur 'Tarihin Sonu' makalesinde belirttiği üzere rakipsiz görünmektedir. Her ne kadar ünlü tarihçi Arnold J. Toynbee'nin (2002) ve Samuel P. Huntington'un 'Medeniyetler Çatışması' (1996) tezinde işlediği şekilde Batı ve İslam'ın kavgasından Müslümanların zaferle çıkacağı tezi bir köşede dursa da bugün itibarıyla Covid19 salgını sonrasında konuşulan Kapitalizmin

dönüşerek bu savaştan da galip çıkacaktır. 2021-2022 Davos zirvesindeki en önemli vurgulardan biride artık bu gelir dağılımı ve bu üretim çılgınlığıyla sistemin yol alamayacağıdır. Bugün itibariyle ‘Yeşil Dönüşüm’, ‘Büyük Sıfırlama’, ‘Dönüşebilir Ekonomi’, daha adil bir gelir dağılımı kavramları konuşulsa da, henüz bu kavramlardan uzak olduğumuz aşikârdır.

Kapitalist ekonomik alanda temel özlem-daima varolan (Sinema, basın, radyo, vd. örneği) binlerce olanaklarıyla çekici bir model oluşturan-sanayi toplumunun düzeyine ulaşmaktır. Sanayi toplumlarının gerçek ya da varsayımsal görkemlerine kıyasla sefil bir yaşam süren, doymamış kitleler, devlet memurları ya da dar gelirli kişiler için siyasal düşünce ikinci planda kalır. Kapitalist ekonomi gerekli koşullar olunca, otomatik olarak gitgide yayılır. Kazanç olanaklarının arttığını gören bireyler, bu ekonomiyi benimserler. Kazanç eğilimi, kapitalist ekonomiyi engelleyebilecek olan tüm engelleri ortadan kaldırır (Rodinson 2002:261).

Ayrı bir başlık olarak belirtmeliyiz ki siyaset bilimi alanında sık sık İslamiyet ve Liberalizm pek çok açıdan kaynaştırılmaya çalışılmakta ve bu konuda birçok eser, çalışma yapılmaktadır.

Batı ülkelerinde egemen olan sektörün yapısal bakımdan, ana hatlarıyla aynısı olan bir modern kapitalist sektör, Müslüman ülkelerinde özel nitelikler kazanacak mıdır? Kazanacaksa, buna Müslümanlık mı neden olacaktır? Bu soruları yanıtlamak önem taşıyor. Her toplumda, modern kapitalist sistemin işleyişi kendine has özellikler gösterir. Bir Müslüman kapitalizmi yolu (Ya da tarzı) olmamıştır. Gelecekte sosyalizme giden bir Fas, Cezayir, Mısır, Arap, Türk, İran yolunun olması olasıdır. Ancak bunların önemli karakteristiklerinin İslam dinine çok şey borçlu olacakları savı pek gerçekçi (Ya da, gerçeği) değildir (Rodinson 2002:221).

Batı’da, elbette, yanlış ve şüphelerle beslenen birçok ideal ve kurum vardır, milliyetçilik gibi mesela. Geleneksel olarak Müslümanların hepsini, din, dil, ırk farklılığı gözetmeksizin, kardeş gören bir İslam dünyasına nüfuz eden bu acımasız Batı ideolojisinin sonucu ne olacaktır sorusu akla gelmektedir. İslam dininin kardeşlik fikri, sosyal ihtiyaçların karşılanması bakımından Batı geleneklerinin özgürlükçü fikirlerine nazaran daha ideal gözükmektedir. Ümit edilmeli ki geleneksel İslam birliği, kardeşliği inancıyla Batı kaynaklı bu acımasızlık, siyasi hastalık etkisiz hale getirilecektir. Dün olduğundan daha acil, dünya genelinde sosyal ve politik alanda gerçekleştirilecek bir birlik, Batılılar ve Batı’nın kurtuluşu için gereklidir (Toynbee, 2002:33).

Her ne kadar Batı, komünist dünya ve faşist dünya ile girdiği savaştan galip çıksa da bu topyekûn bir zafer gibi görünmemektedir. Sosyalizm, komünizm Batı'yı daha sosyal bir devlet anlayışına zorlamıştır. Bugün Almanya başta olmak üzere Avrupa'da ilerleyen sosyal demokrasi, içinde bulunduğumuz günlerde dönüşmeye devam eden kapitalizm için hala bir baskı unsuru olmaya devam etmektedir. Sosyal demokrasi Çin ve Rusya'yla girilen amansız mücadele de daha da ön plana çıkacak gibi gözükmemektedir.

Bugün gelinen nokta ABD'de uygulamaya konulan küresel asgari kurumlar vergisi (2024 itibariyle Türkiye'de yerleşik kurumlara asgari kurumlar vergisi-%15 düzeyinde yürürlüğe geçmesi beklenmektedir), en zenginler vergisi daha sosyal bir liberal-kapitalist anlayış için öncü nitelikteki göstergeler olarak görülmektedir ve tüm dünyada benzer uygulamalar konuşulmaktadır. 2022 yılının Aralık ayında Avrupa Birliği (AB) Konseyi, OECD'nin uluslararası vergilendirme reformunun ikinci kolonu olarak bilinen asgari vergilendirme parçasını AB düzeyinde uygulamada anlaştırmıştır. Buna göre yıllık cirosu en az 750 milyon Euro olan ÇUŞ veya yerel şirketlerin karları en az yüzde 15 oranında vergilendirilmiştir.

İlerlemiş ülkeler, küreselleşmeyi yönetecek uluslararası kuruluşların reformu konusunda üzerlerine düşeni yapmalıdır. Bunu Stiglitz şöyle vurgulamıştır: Bu kuruluşları Batı dünyası kurdu, onları reforme etmek için de Batı dünyası çalışmalıdır. Küreselleşmeden memnun olmadığını belirtenlerin mantıklı endişelerine çözüm aramak isteniyorsa, küreselleşmenin şu ana kadar yararına çalışmadığı milyarlarca insan için çalışmasını sağlamak isteniyorsa, daha insani bir yüze sahip bir küreselleşme gerçekleştirilmek isteniyorsa, o zaman Batı dünyası sesini yükseltmeli, hiç bir şey yapmadan durulmamalıdır (Stiglitz, 2002: 279).

Bugün aynı zamanda antiemperyalist bir hareket olma yolunda fikirlerin ileri sürüldüğü antikapitalist hareket içerisinde sosyalistler, çalışan kesimin kapitalizmin ve emperyalizmin yönetme biçiminin alt edebilecek güce sahip oldukları yönündeki fikirlerine çok daha bir geniş taraftar kitlesi toplayarak seslerini duyurmaya başlayabilirler. Dahası, sistemin sosyal refahı sağlayanların gereksinmelerini karşılayacak biçimde örgütlenmiş, kazancın iş gücü arasında bölüştürülmesine dayalı bir uluslararası sistem ile değiştirilebileceği amacına yönelik görüşlerini başarıyla ilerletebilirler. Tüm bunların karşısında izlenebilecek bir başka yol ise, yönetenlerin emperyalizmin kalıplaşmış düzenini sürdürmelerine ses çıkarmayarak, emperyalizmin insanlığı mutsuzluk anıtı haline dönüştürmesine seyirci kalmaktır (Şahin, 2002:37).

Kapitalizmin Müslüman Dünya'yla ilerleyen ilişkisinde bazı yöneticilerin kendi muhafazakâr duruşlarını kutsallaştırmak için İslam'ı kullanacakları bellidir. Bazı çevreler kendi çıkarları için hep sabır hep şükürden bahsedeceklerdir. İslam dünyasına kendi kutsal kitaplarının önerdiği gibi gerçeği, hakikatı ve doğruyu görmeleri önerilmektedir (Rodinson, 2002:273).

1.3. Çok Uluslu Şirketler

Çok uluslu şirket (ÇUŞ) bir ana merkez ile ona bağlı çeşitli ülkelerde üretimde bulunan ve ana merkezin denetimi altında ki şubelerin oluşturdukları bir bütündür. Milliyet ve rejim farkı sorun teşkil etmez. Faaliyetleri bütün ülkelere yayılmaktadır. Çeşitli milletlere mensup ve çeşitli dilleri konuşan binlerce işçi, teknisyen ve idari personel çalıştırılır. Yıllık satış ve üretim hacimleri birçok ülkenin milli gelirinden bile büyüktür. Bu şirketler bir bütün olarak dünya çapındaki işlerinden sağladıkları kârları maksimum yapmaya çalışırlar. Bu nedenle üretim ve yatırım faaliyetleri çoğu kez içinde faaliyette bulundukları ülkelere bağımsızdır. İlk kez ABD şirketleri çok-uluslaşmaya başlamış giderek onu Batı Avrupa ülkeleri ve Japonya izlemiştir. Günümüzde bu şirketlerin ulaştığı devasa boyutlar yatırım yapılan ülkeler için ortak yararlar da buluşulabileceği ölçüde kaçınılmaz hale gelmiştir (Seyidoğlu, 1999:131).

ÇUŞ ve uluslararası üretim, işgücü nispeten hareketsiz kalırken sermaye ve teknolojinin giderek seyyar hale geldiği bir dünyayı yansıtmaktadır. Ulusal ekonomiler arasındaki karşılaştırmalı üstünlükteki sürekli değişiklikler, modern ulaşım ve iletişimdeki avantajlar, uygun hükümet politikaları, şirketleri üretim faaliyetlerini kürenin en avantajlı bölgesine yerleştirmeleri için teşvik etmektedir. Bu avantajların bazıları; düşük ücretli kalifiye işgücü rezervleri, pazarlara yakınlık ve vergi avantajlarını içermektedir. Endüstriyel üretimin uluslararası hale gelmesinin sonucu, ulus devletler ve dünyanın büyük şirketleri arasında karmaşık bağımlı ilişkiler ağının yaratılması olmuştur. Hem yurtdışında hem de yurtdışında yabancı yatırımı son derece siyasileştiren şirketler, ev sahibi ülkeler ve misafir ülkeler arasındaki karmaşık yapı, grift ilişkilere sahiptir (Gilpin, 2011:318).

Bugün geline nokta ÇUŞ'lar dünya ticaret hacminde, ekonomisinde ve politikasında çok önemli bir yere sahiptir. Hatta bazılarına göre ÇUŞ'lar kaynak ülkelerinin dış politikalarının belirlenmesinde başat güçtürler. Kaynak ülke açısından bakıldığında yatırımların dışarıya akması gibi bir olumsuz eleştiri söz konusu olsa da gittikleri ülkelere ki pazar ve ucuz işgücü gibi üretim faktörlerine yakın olma arzusu bu

yatırımları ortaya çıkaran önemli etkenlerdendir. Genellikle Anonim Şirket şeklinde kurulsalar da hisse senetlerinin çoğu küçük bir azınlığın elinde toplanmıştır ya da kritik kararları alma sadece küçük bir zümreye aittir. Gidilen ülke açısından özellikle tasarruf hacmi yetersiz ve dış finansmana ihtiyaç duyuluyorsa daha önemli ve öncelikli bir hal almaktadırlar. İstihdamın artırılması ve know-how, teknik bilginin transferi bu yatırımları duyulan ihtiyacı şiddetlendirmektedir.

ÇUŞ'lar üretim faaliyetlerini global hale getirmiş olan devasa kuruluşlardır. Aynı anda birçok ülkede üretim yaparlar. Büyük bir sermaye ve teknoloji gücünü temsil ederler. Birçok milletten işçi, mühendis ve yönetici çalıştırırlar. Bu tür işletmeler, bazı yazarlar tarafından yirminci asrın ekonomik ve sosyal alandaki en büyük gelişmesi olarak nitelendirilmişlerdir. ÇUŞ'lar, kuruluş şekilleri, mülkiyet yapıları ve faaliyet amaçları bakımından önemli farklılık gösterirler. Bu şirketler ya dışarıda yeni şube açılması veya mevcut bir yerli şirketin satın alınması ya da sermayesine ortak olunması yoluyla yayılırlar. Ayırt edici özellikleri yabancı ülkede aldıkları şirketin denetimini ellerinde bulundurmalarıdır (Bu genelde o şirketin %51 hissesinin, altın hissesinin elde tutulması ya da çoğunluk hisse tutarının elde tutulmasıyla gerçekleştirilmektedir). Bu şirketlerin mülkiyet yapıları da farklılık gösterebilir. Ev sahibi ülkenin koyduğu kısıtlamaları aşmak için ortaklık (Joint ventures) kurabilirler. Yapılan yatırımlar karma işletmeler biçiminde de gerçekleştirilebilir (Seyidoğlu, 1998:726).

Aşağıdaki Tablo 1 bu şirketlerin boyutlarıyla ilgili bir fikir vermesi amacıyla hazırlanmıştır.

Listedeki şirketlerin büyük çoğunluğu ABD, Çin, Almanya, Japonya ağırlıklıdır. Dikkat çeken bir diğer nokta şirketlerin yıllık gelirleri birçok ülkenin GSYİH'ndan fazladır. Sektörlere göre bakıldığında teknoloji, petrol, bankacılık-finance, gıda, inşaat şirketleri dikkati çekmektedir. İstihdam edilen kişi açısından bakıldığında yüzbinlerle ifade edilen çalıştırıcı olmaları dikkat çeken bir özelliktir. Ülkemizden bu listede yalnızca 471. Sırada Koç Holding bulunmaktadır.

Tablo 1'deki sıralamayı destekleyen başka bir UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development-Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) raporuna göre dünyanın en büyük 100 ekonomik kuruluşundan 29'u ulusüstü şirketlerdir. Bu durum şirketlerin milli kimliklerinin gittikçe önemsizleşmesi ya da en azından şirket kimliklerinin zayıflamasına bir örnek olarak sayılabilir. Business Week ise devletsiz şirketler çağı tanımını yapmaktadır. Elbette şirketlerin milliyetleri ve sahipliğinin

önemsizleştığı durumun olmadığı görülmektedir. Şirketler (Bir grup elitin kontrolündekiler) ulus üstü operasyonlarıyla devletler üstü konuma yükselmektedir (Kurtoğlu, 2018:57).

Tablo 1. 2020 İtibariyle Dünyanın En Büyük 20 Şirketi

Sıra	İsim	Gelir- Usd Milyon	Kâr-Milyon Usd	İstihdam-Kişi
1	Walmart	523.964	14.881	2.200.000
2	Sinopec Grup	407.009	6.793.2	582.648
3	State Grid	383.906	7.970	907.677
4	Çin Ulusal Petrol	379.130	4.443.2	1.344.410
5	Royal Dutch Shell	352.106	15.842	83.000
6	Saudi Aramco	329.784	88.210.9	79.000
7	Volkswagen	282.760	15.542	671.205
8	BP	282.616	4.026	72.500
9	Amazon	280.522	11.588	798.000
10	Toyota Motor	275.288	19.096.2	359.542
11	Exxon Mobil	264.938	14.340	74.900
12	Apple	260.174	55.256	137.000
13	CVS Health	256.776	6.634	290.000
14	Berkshire Hathaway	254.616	81.417	391.500
15	UnitedHealth Group	242.155	13.839	325.000
16	McKesson	231.051	900	70.000
17	Glencore	215.111	-404	88.246
18	Çin Devlet İnşaat Şirketi	205.839	3333	335.038
19	Samsung Elektronik	197.705	18.453.3	287.439
20	Mercedes-Benz Grup	193.346	2.650.5	298.655

Kaynak: Fortune Global500, 2020

Perkins'in anlatımına göre durum şudur; “Şirket ağının küreselleşmesinin dünya ekonomisinin istikrarını bozduğunun, savaş veya savaş tehditleri üzerine kurulu olduğunun, borcun ve dünya kaynaklarının sömürülmesinin vurgulandığı bir ölüm ekonomisiydi. Dünya nüfusunun çok küçük parçası, üretimin çok büyük parçasını istiyordu. Bu bir model olamaz. Ölüm ekonomisini yaşam ekonomisine nasıl dönüştürebileceğimizi, eski Türkiye Libya büyükelçisi, ülkenin hem Avrupa Birliği'nde hem de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'ndaki (OECD) temsilcisi ve saygıdeğer bir diplomat ve akademisyen olan Uluç Özülker'e sordum. Dünyayı yöneten iş insanlarının, CEO'ların ve ÇUŞ hisselerinin çoğunluğunu elinde tutanların peşine düşmelisin, sorunun temeli onlardır” dedi. 1980 darbesinden sonra IMF özelleştirmeyi ve büyük şirketlerin her şeyi ele geçirmesini destekleyen bir adım atmıştı. Türkiye, Şirketokrasi oyununa girmişti (Perkins, 2017: 302).

Son olarak ÇUŞ'ların yönetim yapısına ayrı bir başlık açılırsa, işleyiş genel hatlarıyla şu şekildedir. Ana şirketten yabancı ülkelerdeki şubelere doğru emir ve denetim, şubelerden ana merkeze doğru mal, nakit ve bilgi akımları oluşur. Şubeler arasındaki ilişkiler üretim faaliyetlerinin gerektirdiği planlama, teknik hizmetler ve şirket içi ticaret gibi konuları kapsar. Şube sayısı artıkça ilişki ağı o kadar karmaşık bir nitelik kazanır, yani şube sayısı ve ilişkilerin karmaşıklığı arasında doğru orantı vardır. ÇUŞ'ların organizasyon yapıları genel olarak üçe ayrılabilir. Bunlar etnik merkezci olanlar, polisentirik (Şubenin olduğu ülkeden yöneticilerin şube yönetiminde olduğu yapı) ve geosentrik organizasyonlardır (Seyidoğlu, 1998:731).

1.3.1. Çok Uluslu Şirketlerin Ortaya Çıkışı

Bir ülkede kurulu şirketin üretim tesislerini yurtdışına taşıması ve orada yaptığı üretimle ana ülke, ev sahibi ülke veya üçüncü ülke piyasalarına hizmet vermesi bir, çok uluslulaşma olayıdır. Bu aşamaya ulaştıktan sonra söz konusu firma birçok uluslu şirket konumuna gelmiş olur. Genel olarak belirtmek gerekirse kaynak ülke dışındaki bir ülkeye üretimi taşımanın ana gerekçesi kârlılığını artırmadır. Ticari ve siyasi riskler bir diğer karardır. Bu riskleri önlemek için çeşitli ülkeler arasında 'Yatırımların karşılıklı teşvik ve korunması' anlaşmaları yapılmaktadır. Ana başlıklar halinde belirtmek gerekirse itici nedenler, maliyeti düşürücü faktörler, oligopol yaratmak, dış piyasa payını korumak ve artırmak, ekonomik fırsatların çeşitlendirilmesi, rekabette doğurduğu yeniliklerdir (Seyidoğlu, 1998:713).

Bilindiği gibi şirketlerin temel kuruluş amacı kâr etmektir. Kar maksimizasyonun temel koşullarından biriye maliyetleri düşürmektir. Maliyetleri düşürmek için ana girdilerden olan işgücünü ucuza bulmaksa önemli birçok uluslulaşma nedenidir. Çin'in büyümesinde ve aldığı DYSY'nda en önemli paylardan biri, bu yatırımlar için sunduğu ucuz işgücüdür. Bir diğer neden oligopol oluşturmaktır. Burada amaç şirketlerin daha kendi yararları doğrultusunda satış fiyatı belirlemektir. Şirketlerin aralarında anlaşmalarıyla ortaya çıkan bir piyasa tipidir. Burada ürünü daha ucuza mal ederek ve daha yüksek fiyattan satarak dış ticaretteki rekabetçiliğini artırma ve kendi payını koruma güdüsü baskındır. Yine kazancını artırmak için önüne çıkan ekonomik fırsatları değerlendirerek tüketim pazarına yakın olma isteği de bir diğer önemli nedendir. Bunların yapılmasıyla rekabetçiliğini artırarak karını maksimize edebilirler.

ÇUŞ'ların ortaya çıkış nedenlerinden bir diğeri de ölçek ekonomilerinden faydalanma isteğidir. Artan getiriler eksik rekabet içeren pazar yapısına sebep olmaktadır. İçsel ölçek ekonomileri, bir firmanın ortalama üretim maliyetinin, üretim yapıldıkça azaldığını göstermektedir. Bilindiği gibi ideal olan ürünün fiyatının marjinal maliyete yakın olmasıdır. Ekonomik bütünleşme bu piyasa yapısından uzaklaşmayı ortaya çıkaracaktır. İyi üreten firmalar büyüyüp gelişirken kötü üreten firmalar daralacaktır. Üretim iyi üreten firmalarda yoğunlaştıkça, endüstrinin genel verimliliği artar. Daha iyi firmalar küresel ekonomide ithal ederek ya da ileri seviye üretim süreçlerinin bir kısmına yurtdışından kaynak sağlayarak ve birden fazla ülkede işleterek, daha çok teşvik alırlar (Krugman, Obstfeld, Melitz, 2017:164).

Ölçeğe göre artan getiri önemli birçok uluslulaşma nedeni olarak görünmektedir. Bilindiği gibi ölçeğe göre artan getiri eğer üretim artışları girdilerdeki artış oranından fazlaysa ölçeğe göre artan getiri söz konusu olur. Ölçeğe göre getiri ile maliyet kavramı arasındaki ilişki de önemlidir. Ölçeğe göre getiriler maliyetleri etkiler. Kullanılan girdiler artırılırken üretim bundan daha yüksek oranda artmışsa bu, bir birim üretim için daha az miktarda girdiye ihtiyaç olması yani, ortalama üretim maliyetlerinin düşmesi demektir. Bunu sağlayan en önemli neden, uzmanlaşma ve işbölümünün artmasıdır. Böylece daha az girdiyle daha çok çıktı elde edilebilir, tabi ki bu durumun bir optimal seviyesi vardır, bu noktadan sonra girdiyi artırmak çıktıyı artırmayacak hatta azaltacaktır. Bunun en önemli nedeni azalan verimler kanunudur (Seyidoğlu, 1998:558).

Neden bazı firmalar çok uluslu olmayı seçerler bu ilginç ve çözülmemiş bir sorudur. Açıktır ki, yabancı ülkelerde faaliyet gösteren firmalar diğer ülkelerde kaynak ülkeye göre dezavantajlıdır. Yerel merkezli yabancı rakipleri kendi toplumları tarafından kayırılabilir. Yani, maliyetler de dâhil olmak üzere ek maliyetlerle karşı karşıya kalırlar. Uzak ülkelerdeki faaliyetleri koordine etmek diğer bir dezavantajdır. Ekonomik olarak bakıldığında, çok uluslu olmanın özel avantajları olması gerekmektedir, yoksa bu firmalar bu tür operasyonları durduracaktır. Ne tür özel avantajlar olabilir? İlk olarak, ÇUŞ'ların özel teknolojiye erişimi olabilir. Bu teknoloji üzerindeki kontrol, şirketin yerel firmalarla başarılı bir şekilde rekabet etmesini sağlar. İkinci bir olasılık, artan ölçeğe göre getiri olabilir. Birçok yerde fabrika işleten bir firma ölçeğe göre artan getiriden faydalanabilir (Husted, Melvin, 2013: 248).

1.3.2. Şirketlerde Çok Uluslaşmanın Nedenleri

Şirketlerde çok uluslulaşmanın nedenleri yukarıda ana hatlarıyla anlatıldığı gibi kar maksimizasyonu ana temeli çerçevesinde, maliyetlerin, düşürülmesi, ölçek ekonomilerinden faydalanma, rekabetçilik, dış piyasa payını korumak ve artırmak, ekonomik fırsatların çeşitlendirilmesidir. Genel ilke olarak belirtmek gerekirse, üretimi ana ülke dışındaki yerlerde gerçekleştirme nedeni, bu yolun tek ülkeli üretime göre daha kârlı olmasıdır. Çok uluslulaşma kararı verilirken yalnızca dışardaki karlılığı dikkate almak yeterli olmaz. Bununla birlikte risk durumunun da dikkate alınması gerekir. Yurt dışında üretimin doğurduğu riskler ticari ve siyasi olmak üzere iki başlıkta ele alınabilir. Ticari risk, ekonomik hayatın günlük işleyişinden kaynaklanır ve bir tek ülkede üretim yapan firma içinde söz konusudur. Siyasal risk ise farklı bir ülkede, çevrede faaliyet göstermenin ortaya çıkardığı riskleri ifade eder. Burada ki en önemli risk şirketin millileştirilmesidir (Seyidoğlu, 1998:713).

Kaynak ülkede girişilen faaliyetlerin de dış ülkelerde gerçekleştirilen yatırımlarında en temel nedeni kar ençoklamasıdır. Şirketler üretim kararı alırken esas olarak bu saikle hareket ederler. Her ne kadar günümüzde sürdürülebilir, dönüştürülebilir ekonomi kavramları çerçevesinde sosyal sorumluluk kavramı da ön plana çıkmasına rağmen, asıl gaye varoluşu gereği kar maksimizasyonudur. Gelişmiş ekonomilerde talebin görece daha çok karşılanmış olması nedeniyle tüketicilerin taleplerinde alınan mal veya hizmetin sosyal sorumluluk kapsamında ki durumu da göz önüne alınmasına rağmen gelişmemiş, az gelişmiş ekonomilerde talebin yeterince doyurulamamış olması nedeniyle sosyal sorumluluk kavramı ön plana çıkamamaktadır.

Bir diğer çok uluslulaşma nedenine bakıldığında şirketler için en hayati kararlardan biri olan kuruluş yeri seçiminde hammaddeye ve pazara yakınlık ön plana çıkmaktadır. Şirketler bu vesileyle maliyetlerini minimuma indirmek ve satış hasılatını ençoklamak vasıtasıyla karlarını maksimum seviyelere çıkarma imkânına kavuşmaktadır. Nitekim günümüzde kendi tasarruf açığını gidermek ve dış kaynak kullanarak büyümeyi gerçekleştirerek istihdamı artırmak isteyen ülkeler asgari ücreti düşük tutarak DYSY'nı ülkelere çekmek istemektedirler. Yine bir diğer bu şirketler için dış ülkelerde yatırım yapma kararı verme nedeni vergi muafiyetlerinden faydalanmadır. ÇUŞ'ler kendilerine arazi tahsisi, vergi, sigorta primi vb. avantajlar sağlayan ülkeleri tercih etmektedirler. Her ne kadar bu durum bazı kesimler tarafından ucuz işgücü temininin sömürü düzeyine vardığı gerekçesiyle eleştirilse de ucuz işgücü bulma halen önemini koruyan bir durumdur.

Tüm dünyada Sweatshop'lar olarak adlandırılan tarihi 1830'lara kadar giden işletmeler, insanlık dışı denilebilecek kadar kötüleşebilen çalışma şartlarında, sık sık, günde on sekiz saate varan mesailerde (Çoğu çocuk olan) işçilerin az para ile çalıştırıldığı ve/veya insan emeğinin sömürüldüğü bu tarz yatırımlar çalışanlarına verdikleri çok kötü çalışma koşulları nedeniyle halen eleştirilmektedir (Perkins, 2017: 41).

Bu eleştiriler doğrultusunda birçok şirket artık tüzel sosyal sorumluluk kavramını şirketlerin yönetim kurullarında bir motto haline getirmişlerdir. Şu anda tüm büyük şirketler, kesişen üç küme modelini (Finansal hedefler gibi, sosyal ve çevresel hedefleri de tutturmak) en azından destekler gibi gözükmektedirler. Çoğu bu modelin kendi şirket kültürlerinin bir parçası olması için gerçekten çaba göstermektedirler. Bu bir dalga halinde bütün dünyayı sarmış durumdadır (Perkins, 2018: 148).

1.3.3. Küresel Ekonomide Firmalar ve Dış Yatırım Kararları

İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü'nün 2011'deki "Küresel şirket kontrol ağı" raporuna göre, dünyanın kontrolü, 43060 uluslararası şirket ile küresel ekonominin %40'nı kontrol eden ve gerçekte tek bir varlık olan 147 ulus üstü şirketin elindedir. Bununda %75 i finans ve bankacılık alanındadır. Bir UNCTAD raporuna göre 'Dünyanın en büyük 100 ekonomik kuruluşundan 29'u ulus üstü şirketlerdir. Bu durum kimine göre şirketlerin milliyetlerinin giderek önemsizleşmesidir. Business Week ise 'devletsiz şirketler çağı' tanımını yapmaktadır (Kurtoğlu, 2018:57).

Global 500'ün dünya ekonomisindeki ağırlığı korkutucu görünmektedir: Listedeki işletmelerin toplam satışları, global GSYİH'nın üçte birinden fazlasına eşittir (Fortune, 2022: Global 500).

Küresel ekonomide firmaların dış yatırım kararları bazen de kaynak ülkenin politik koşullarından etkilenir. Bu politik koşullar şu şekilde özetlenebilir. Şirketler vasıtasıyla kaynak ülke dış dünyada hegemonyasını artırmak isteyebilir. Dünya Bankası, IMF gibi uluslararası ekonomik kuruluşların, yürüttüğü projeler özellikle bu manada zikredilebilir. Çoğu zaman uluslararası büyük finans şirketleri de verecekleri kredileri kendi bağlantılı olduğu şirketlere ihale etmektedirler. Hatta bu projelerin önleri tıkanırsa, kaynak ülkelerine, ilgili ülkeye askeri güç kullanılması veya yaptırım kararı alılabilmektedirler.

İşletmelerde kuruluş yeri seçimi değişik yönlerden incelenmesi gereken çok yönlü bir konudur. Bu özelliğiyle genel kuruluş yeri teorisi, ekonomik yönü yanında, sosyal, teknik, coğrafi, şehircilik ve askeri yönleri de olan multidisiplinerdir. Bu anlamda kuruluş yeri

problemi bağımsız üretici ve tüketici birimler, işletme, sektör, ülke ekonomisi ve Avrupa Birliği gibi ekonomik topluluklar seviyesinde incelenebilecek bir konudur. Böylesine çok boyutlu ve farklı seviyelerdeki araştırma konularını kapsayacak biçimde bir genel kuruluş yeri teorisi henüz geliştirilebilmiş değildir. Genel iktisat ve işletme iktisadı kapsamındaki kuruluş yeri teorilerini Meyer ve Lindemann dört grupta toplamaktadırlar (Müftüoğlu 1999:465).

Dünya liderlerini ABD'nin ticari menfaatlerini gözeten büyük bir ağın parçası olmaya teşvik etmek bu küresel işletmeleri yönetenlerin önemli bir hedefidir. Sonunda bu dünya liderleri, bağımlılıklarını garanti edecek biçimde bir borç batağına saplandırılırlar. Sonrada onları ABD'nin politik, ekonomik ya da askeri ihtiyaçları için ne zaman isterse kullanabileceği bir noktaya sürüklerler. Tabi ki ABD mühendislik ve inşaat şirketleri de inanılmaz derecede zenginleşir. Nitekim ülkemiz dâhil birçok ülkede bu büyük yatırımları finanse eden ve gerçekleştirenler bu büyük ÇUŞ'lardır. Bu durum gittikçe bozulan bir gelir dağılımına sebep vermektedir. Ekonomik büyüme amacıyla alınan bu yardımlar ve yatırımlar sadece küçük bir sınıfın zenginleşmesine ve ödenmesi gereken şişirilmiş borçlar (Çeşitli muhasebe hile ve teknikleriyle) olarak toplumun büyük kısmına devasa borçlar olarak dönmektedir. Büyük şirketler bu durumu demokrasinin aleyhine, şirketokrasi olarak adlandırabileceğimiz bir sistemle kendilerine yontmaktadırlar (Perkins, 2018: 8).

Dünya Bankasının ticaret politikalarının çekirdeğini liberalleşme ve özelleştirme oluşturur. Bretton Woods kararları sonucunda kurulmuş olan Dünya Bankası ve IMF modelinin kredi kullandığı hiçbir ülke uygulanan Heteredoks ve Ortodoks politikalarda başarılı olamamıştır. Başarılı olan ülkeler Güney Asya ve Çin başta olmak üzere devlet elini çok etkin olarak kullanan, bir nebzeye kadar bebek endüstriler tezi ışığında korumacılık uygulayanlardır. Bu iki kuruluşun sunduğu reçete ise özelleştirme ve devletin küçültülmesi ve dışa açıklıktır. Destek alan ülke şirketlerinin gelişmiş ülkelere gelen şirketlerle koruma olmaksızın baş edebilmeleri pek mümkün gözükmemektedir.

Bir örnek olarak Filipinler ülkesi ele alındığında Dünya Bankası bu ülkeye vereceği krediler karşılığında dayattığı koşullardan biride ülkenin ihracat işleme bölgeleri formunda yabancı yatırıma açılmasıydı. Bu amaçla başkent Manila yakında büyük bir bölge oluşturulmuştur. Bu bölgede yabancı şirketlere sağlanan teşvikler arasında şunlarda bulunmaktadır:

- Yabancılar %100 mülkiyet izni,
- Asgari ücretin altında ücret ödeme izni,

-Vergi muafiyetleri,

-Düşük arazi kirası ve su bedeli,

-Altyapının ve fabrika binalarının devlet tarafından yaptırılması, bunların düşük bedelle kiralanması ya da satılması,

-Hızlandırılmış Amortisman.

İhracat yoğunluklu gelişme Dünya Bankası'nın geliştirmekte olan ülkeler verdiği standart reçetenin anahtar konumundaki unsurudur (Hiatt, 2018: 271).

Filipinlerde sermaye oluşturma görünen gerekçesiyle orta ve alt sınıflardan üst sınıflara gelir-servet transferi grev ve mitinglerle çok şiddetli tepkilere neden olunca ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Suikastlar dâhil çıkan büyük kargaşalar devasa borçlara verilen bir reaksiyon olarak görülebilir. Ülke elitleri hızla zenginleşirken paralarını yurtdışındaki gizli banka hesaplarına aktarmışlardır. Bu paraları geri almak için kurulmuş olan İyi Yönetim Komisyonu'nun hesapladığı para yaklaşık olarak 10 milyar dolardır. Rüşvet ve yolsuzluklar bu kaybın baş nedenidir. En nihayetinde mevcut yönetim 1986'da devrilmiştir (Hiatt, 2018: 281).

Süreç benzer ülkelerin çoğunda bu şekilde işlemiştir. Büyük altyapı projeleri (Havaalanı, otoyollar, barajlar, hidroelektrik santralleri, büyük demiryolları ihaleleri gibi) için geliştirmekte olan-az gelişmiş ülkelerle yapılan anlaşmalar, yukarı da sayılan şartlarla finanse edilmekte ve bu projelerin yapımı da bu finansmanı sağlayan kurumun yönlendirdiği, işaret ettiği şirketler tarafından üstlenilmekte ve sonuçta genelde Filipinler ülkesinde olduğu gibi olmaktadır. Hemen hemen tümünde (Korumacılık ve devlet müdahalesiyle başarı elde eden Çin, Güney Asya ülkeleri hariç) devasa, şişirilmiş borçlar, büyük gelir-servet dağılımı bozuklukları ve adaletsiz bir vergi sosyal güvenlik sistemi olarak geri dönmüştür. Bu büyük borçları ödemeyi reddeden ya da kısmen ödemeyi kabul etme Filipinler ve Ekvador gibi ülkelerde bir çözüm olarak akla gelse de pek uygulanamamıştır.

DYSY'nın politik kararlardan etkilendiğine bir diğer örnekte 2022 Ukrayna-Rusya savaşında dünyanın en büyük 2 otomobil üreticisi olan Volkswagen ve Toyota'nında aralarında olduğu pek çok Batı şirketinin yaptırım uygulamak için Rusya'daki üretimlerini askıya almasıdır.

2015 verileri itibariyle, dünya ekonomisindeki ilk 100 ÇUŞ'un toplam geliri 12,39 trilyon dolar olarak tespit edilmiştir. ABD ekonomisi 18,56 trilyon dolarla dünyanın en

büyük ekonomisidir ve ilk 100 ÇUŞ'un bir ülke olduğu düşünülürse dünya ekonomisinin en büyük ikinci ekonomisi olacağı görülmektedir (Kamacı, Maruf, 2018:91).

1.3.3.1. Küresel Ekonomide En Büyük İlk 20 Firmanın Çeşitli Açılardan İncelenmesi

1989'a kadar, Fortune 500 yalnızca ABD şirketlerini içermektedir (Bugün liste halen bu şekildedir), ayrı bir liste olarak "Uluslararası 500" başlığı altında yalnızca Amerika Birleşik Devletleri dışındaki sanayi şirketlerini listelemektedir. 1990'da, satışlara göre sıralanan en iyi sanayi şirketlerinin gerçek anlamda küresel bir listesini derlemek için Amerika Birleşik Devletleri şirketleri listeye eklenmiştir. 1995'ten bu yana, liste en iyi finansal şirketleri ve hizmet sağlayıcıları gelirlerine göre listeleyerek mevcut biçimini almıştır. En fazla ilk 500'deki şirketi barındıran şehir merkezleri istatistikleri gibi bazı açılardan tutarsızlıklar barındırdığı eleştiri konusu olsa da, liste günümüzde de halen dünya ekonomisini anlamak için çok önemli parametreler içermektedir (Wikipedi Fortune500, 2022).

Yapacağımız incelemelerden ilk olarak en büyük 20 firmanın kar-gelir yüzde değişimi ve varlık büyüklüklerine bakılmıştır. Daha sonra bu ilk 20 firmanın sektörlere, endüstrilere ve ülkelere göre dağılımına göz atılmıştır. Son olarak gelecekte ilk 20'de olması gereken firmalara bakarak genel bir dünya ekonomisi değerlendirmesi yapmaya çalışılmıştır.

1.3.3.1.1. Küresel Ekonomide En Büyük İlk 20 Firmanın Gelir Kar Yüzde Değişimi ve Varlık Büyüklüğü

En büyük ilk 20 firmanın bir yıllık gelir-kâr yüzde değişimlerine ve varlıklarına göre sıralama bakarsak Tablo 2 deki gibi olmaktadır.

Tablodaki şirketlerin gelir ve kar yüzde değişimlerine bakıldığında geçtiğimiz yıla göre genel olarak hepsinin ciddi artışlar gösterdiği görülmüştür. Dünya ekonomisinden aldıkları pay gittikçe artmaktadır ve ağırlıkları gittikçe artmaktadır. Bu durum Fortune 500 listesini hazırlayanlara göre ürkütücüdür. Ürkütücüdür zira kamunun bu şirketler üzerindeki gücü onların gücü arttıkça azalmaktadır. Tekelleşme yönünde eğilime girmeleri ve gücün tek elde toplanması genel olarak tam rekabet piyasası dinamiklerinden uzaklaşmaya yol açar. Bu durumsa kar, fiyat vb. değerleri tek başına belirleyebilme yeteneklerini artırır. Bunu sonucunda toplum refahının maksimizasyonuna ters kararlar alabilme olasılıkları artar. Aynı şekilde denetlenmesi gittikçe zorlaşan bir hal alırlar.

Tablo 2. 2020 İtibariyle En Büyük 20 Şirketin Gelir-Kâr Yüzde Değişimleri ve Varlıkları

Sıra	İsim	Gelir Yüzde Değişimi	Kar Yüzde Değişimi	Varlıklar USD Milyon
1	Walmart	1,9%	123,1%	236,495
2	Sinopec Grup	-1,8%	%16,2	317,515.7
3	State Grid	-0,8%	-2,5%	596,616.3
4	Çin Ulusal Petrol	-3,5%	95,7%	608,085.6
5	Royal Dutch Shell	-11,2%	-32,2%	404,336
6	Saudi Aramco	-7,3%	-20,5%	398,348.6
7	Volkswagen	1,6%	8,5%	547,810.9
8	BP	-7%	57,1%	295,194
9	Amazon	20,5%	15%	225.248
10	Toyota Motor	1%	12,4%	487,465.9
11	Exxon Mobil	-8,7%	-31,2%	362,597
12	Apple	-2%	-7,2	338,516
13	CVS Health	32%	-	222,449
14	Berkshire Hathaway	2,7%	1924,8%	817,729
15	UnitedHealth Group	7%	15,5%	173,889
16	McKesson	7,8%	2547,1%	61,247
17	Glencore	-2,1%	-111,9%	124,076
18	Çin Devlet İnşaat Şirketi	13,4%	5,5%	294,070
19	Samsung Elektronik	-10,8%	-53,7%	304.907,5
20	Mercedes-Benz Grup	-2,1%	-68,9%	339.456,4

Kaynak: Fortune Global500, 2020

Toplum refahı aleyhine alabilecekleri kararları kontrol edebilmek, baskılayabilmek gittikçe zorlaşan bir olgu haline gelmektedir. Ülke politikalarına kendi çıkarları lehine etki etme kabiliyetlerini artırabilmeleri ülke yerleşiklerini haklı olarak kaygılandıran bir konu olarak durmaktadır.

Bu süreçte yapılması gereken tekelleşmelerinin önüne anti tröst yasaları vb. önlemlerle geçmektir. Haksız rekabete yol açabilecek davranışları engellenmeli, rekabetin adil şartlarda oluşması için gerekli hukuki alt yapılar oluşturulmalıdır. Kendilerinden küçük şirketleri birleşme, satın alma vb. yöntemlerle ele geçirmeleri ve yutmaları, kar marjlarını aşırı artırmaları engellenmelidir. İşçiler ve diğer üretim girdilerindeki hâkimiyetleri sınırlandırılmalı ve toplum refahını artıracak davranışları engellemelerinin önüne geçilmelidir. Vergi, sosyal güvenlik primi gibi yükümlülüklerini yerine getirmeleri sağlanmalıdır.

1.3.3.1.2. Küresel Ekonomideki En Büyük Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı

Küresel ekonomideki en büyük firmaların sektörlere göre dağılımı Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3. 2020 İtibariyle En Büyük 10 Şirketin Sektörlere Göre Dağılımı

Sıra	İsim	Sektör
1	Walmart	Perakende
2	Sinopec Grup	Petrol
3	State Grid	Enerji
4	Çin Ulusal Petrol	Petrol
5	Royal Dutch Shell	Petrol
6	Saudi Aramco	Enerji
7	Volkswagen	Otomobil
8	Bp	Petrol
9	Amazon	İnternet Hizmetleri ve Perakende
10	Toyota Motor	Otomobil

Kaynak: Fortune Global500, 2020

Tablodan da görüleceği üzere ilk 10'da en çok şirketi olan sektör petrol ve enerjidir. Bugün gelinen noktada 2024 itibariyle ilk defa teknoloji şirketleri öne geçse de geleneksel olarak, listenin ilk 10 sırasında genelde petrol ve enerji sektöründe faaliyet gösteren sektörler ağırlıktadır.

1.3.3.1.3. Küresel Ekonomideki En Büyük Firmaların Ülkelere Göre Dağılımı

Küresel ekonomideki en çok şirketi olan ilk on ülke Tablo 4'teki gibidir.

Tablo 4. 2020 İtibariyle Küresel Ekonomide En Çok Şirketi Olan On Ülke

Sıra	Ülke	Global 500'deki Şirket Sayısı
1	ABD	126
2	Çin	124
3	Japonya	53
4	Fransa	31
5	Almanya	27
6	Birleşik Krallık	22
7	Güney Kore	14
8	İsviçre	14
9	Kanada	13
10	Hollanda	13

Kaynak: Fortune Global 500, 2020

Tablo 4'te dikkati çeken ilk nokta dünyanın en büyük ekonomileri listesiyle benzerlik göstermesidir. Bu da ÇUŞ'ların ekonomik gücü hakkında doğrudan bir fikir

vermektedir bize. Dikkat çeken bir diğer nokta ilk 10'daki ülkelerin ezici bir çoğunluğunun liberal demokratik sistemle yönetilen, kapitalist sistemlerden olmasıdır. Buda politik ve ekonomik sistemin nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir.

Tablo 5. 2020 İtibariyle Sektörlerinde Lider Olan Şirketler ve Genel Merkezleri

Sıra	Sektör	Şirket	Genel Merkezi (Şehir)	İlk 500'de Kaçınıcı Sırada Olduğu
1	Havacılık-Savunma	Airbus	Leiden-Hollanda	116
2	Giysi	Christian Dior	Paris-Fransa	180
3	İş Hizmetleri	Pusula Grup (Compass Group)	Chertsey-Birleşik Krallık	395
4	Kimya	Basf	Ludwigshafen-Almanya	143
5	Enerji	Sinopec Grup	Pekin-Çin	2
6	Mühendislik&İnşaat	Çin Devlet İnşaat Mühendislik	Pekin-Çin	18
7	Finans	Berkshire Hathaway	Nebraska-Abd	14
8	Yiyecek&İlaç Mağazaları	Walgreens Boots Alliance	Chicago-Abd	41
9	Yiyecek&İçecek-Tütün	Nestle	Vevey-İsviçre	82
10	Sağlık-Bakım	Cvs Sağlık	Rhode Adası-Abd	13
11	Ev Eşyaları	Procter&Gamble	Ohio-Abd	156
12	Endüstriyel	Siemens	Münih-Almanya	74
13	Malzemeler	Amer Uluslararası Grup	Şenjen-Çin	91
14	Medya	Walt Disney	Los Angeles-Abd	150
15	Motorlu Araçlar&Parçaları	Volkswagen	Wolfsburg-Almanya	7
16	Perakendecilik	Wallmart	Arkansas-Abd	1
17	Teknoloji	Apple	Kaliforniya-Abd	12
18	Telekominikasyon	At&T	Dallas-Abd	22
19	Taşıma-Nakliye	Çin Posta Grubu	Pekin-Çin	90
20	Toptancılık	Trafigura Grup	Cenevre-İsviçre	27

Kaynak: Fortune, Global 500, 2020

Sektöründe lider olan şirketler genelde Global 500 listesinde önde gelen şirketlerdir. Bu şirketlerin alanlarında nasıl bir güce sahip oldukları yönünde fikir vermektedir. Sektörü domino eden şirketlerin tekelleşme yönündeki eğilimi bu şekilde devam ederse Global 500 yorumunda da belirtildiği üzere ortaya ürkütücü bir sonuç çıkması kaçınılmaz gözükmektedir.

1.3.4. Dış Kaynak Kullanımı ve Çok uluslu Şirketler

ÇUŞ'ların belli bir noktaya kadar uzmanlık ve teknoloji transfer etmesi, örneğin ülke dışından mühendislerini getirmek yerine yerli mühendisleri çalıştırması istenilen bir durumdur. Onlar da yerlileri eğitecektir. Yerel üretim maddesi tedarikçilerini de sisteme dâhil edeceklerdir. Bir ülkenin yabancı yatırımı gerçek bir gelişim stratejisi olarak kullanmasının metodu budur. Yerel hükümetler ÇUŞ'ların vergilendirilmesinden fazla bir gelir elde edemezler. Bütün şirketler vergi bayramı havasındadır ve işçilerine çok düşük ücretler ödemektedirler. Tüm bu nedenlerden, yabancı sermaye açılmalarına çok az ülke bu oyunda muvaffak olmuştur. Başarılı olanlarda devleti çok etkin kullanarak korumacılığı başarabilen Çin veya Güney Asya ülkeleri gibi ülkelerdi (Hiatt, 2018: 272).

Burada dikkati çeken temel nokta iç tasarruf hacmi düşük olan ev sahibi ülkenin sermaye birikiminin, teknolojisinin ve know-how'ının düşük olması nedeniyle bu açıkları dış yatırımlarla kapatmak istemesidir. Gelen yatırımın sıcak para şeklinde değil de doğrudan yatırım şeklinde olması istenmektedir. Yukarıda açıklandığı gibi kısa süreli sermaye hareketleri ülkeye girerken görece bir rahatlama sağlamasına rağmen ani çıkışlar ülkenin ödemeler bilançosu dengesini bozmakta eğer cari açık veren bir ülke söz konusuysa devalüasyona varan hareketleri tetiklemektedir. Bu ülke ekonomileri için istenmeyen bir durumdur ve ülkeyi çok ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakabilir. Tüm bu anlatılan nedenlerden dolayı ülkeler kendi ülkelerine kalıcı DYSY çekmeyi arzulamaktadırlar ve bu doğrultuda birçok teşvik vermektedirler. Böylece eğer başarılı olursa ekonomi büyüme için bir dış kaynak kullanma fırsatına sahip olacaktır. Böylece büyüme sağlanacak ve ekonomi için en önemli göstergelerden biri olan istihdam oranını artıracak, dışardan gelen bilgi sayesinde kendi işletmelerini güçlendirebilecektir.

Yatırımı yapan şirket açısından bakıldığında yukarıda anlatılan nedenlerle bir şirket dış kaynak kullanımı yolunu seçebilir. Bunlar genelde ölçek ekonomilerinden ve içsel ekonomilerden yararlanma, ucuz işgücü ve hammadde temini, taşıma maliyetlerini minimuma indirmek, önemli pazarlara yakın olmadır.

Bir firma neden yabancı bir ülkede faaliyette bulunmak üzere bir ortak seçer. Yanıt kısmen bağlı şirketin gerçekleştirdiği üretim faaliyetine bağlıdır. Bu faaliyetler iki ana başlıkta ele alınabilir. İlk olarak bağlı şirket dünyanın başka bir yerinde üretim sürecini tekrarlar (Ana firma kendi yerel tesislerinin yönetimini üstlenir); ve ikinci olarak üretim kanalları kırılır ve üretim sürecinin parçaları bağlı şirketin bulunduğu yere transfer edilir. Birinci faaliyet türünü gerçekleştiren bağlı şirkete yatırım yatay DYSY olarak kategorize

edilir. İkinci faaliyet türünü gerçekleştiren bağlı şirkete yatırım dikey DYSY olarak kategorize edilir. Gerçekte, yatay ve dikey DYSY arasındaki fark net değildir. Bazı büyük çok uluslu ana şirketler üretim sürecinin bazı bölümlerini gerçekleştiren bağlı şirketlerden oluşan çok büyük bir ağa sahiptir, bu bağlı şirketler aynı zamanda ana şirketin ağına yer alan başka bağlı şirketlerle de dikey olarak bağlantılıdır. Bu karmaşık DYSY olarak tanımlanır. Dikey DYSY temelde ülkeler arasındaki üretim maliyetleri arasındaki farklardan kaynaklanır. Bu farklar karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin bir sonucudur. Örneğin Intel çip üretimini devre imalatı, montaj ve test aşamalarına ayırmıştır. Devre imalatı ve bununla ilişkili araştırma ve geliştirme çok yetenek-yoğundur, bu nedenle Intel faaliyetlerini büyük ölçüde ABD’inde, İrlanda ve İsrail’de (Göreceli olarak vasıflı işgücünün var olduğu ülkeler) gerçekleştirmektedir. Diğer yandan, çip montajı ve test daha az vasıflı işgücü gerektirmektedir. Intel bu üretim süreçlerini Malezya, Filipinler, Kosta Rika ve Çin gibi ülkelere gerçekleştirmektedir (Krugman, Maurice, Melitz, 2017: 193).

1.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Bir ülkede ki ülke dışından gelen yatırımlar yabancı sermaye yatırımları olarak değerlendirilir. Bu yatırımlar kısa-orta ve uzun vadeli, ülkeye sadece nakit veya türevleri şeklinde gelebileceği gibi o ülkede şube açılması şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından tasarruf açığı olması ve ekonomik büyüme için dış finansmana, tasarruflara ihtiyaç olması bu ülkeleri bu yatırımları çekmek için çeşitli politikalar izlemeye itmektedir. İzlenen politikalar faiz haddini yüksek tutarak para ve türevlerini çekmek olabileceği gibi, doğrudan yatırım şeklinde ülkeye giriş yapmalarını sağlayacak politikalar şeklinde olabilecektir. İlkine dolaylı yabancı sermaye yatırımları denilirken, ikincisine dolaysız yabancı sermaye yatırımları denmektedir (Seyidoğlu, 1999:115).

DYSY’nın yabancı ülke şirketleri ya da devletlerin çıkarttıkları hisse senedi veya tahvilleri satın almak biçiminde portfolyo yatırımlarından en önemli farkı, yurt dışındaki üretim tesisinin denetiminin aracısız bir şekilde dolaysız yatırımı yapan, yabancı şirketin kontrolünde bulunmasıdır. Yatırım ülkeye döviz, makine-donatım gibi aynı sermaye ya da lisans, teknik bilgi, know-how gibi maddi olmayan haklar biçiminde girebilir. Dışardan gelen şirket sermayeye ek olarak genellikle üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de birlikte getirir. DYSY ev sahibi ülke bakımından döviz girişi sağlamak, sermaye stokunu artırmak, üretim kapasitesini genişletmek, istihdam yaratmak, yeni teknoloji ve işletmecilik

bilgisi getirerek yerli girişimcileri eğitmek gibi faydalar doğurur. Bununla beraber dışarıya transfer edilen karların döviz dar boğazı doğurması, transfer fiyatlaması ile yüksek fiyat uygulamaları, yerli işletmelerin haksız rekabete maruz kalması, ekonominin kilit sektörlerinin yabancıların denetimine girmesi gibi sakıncaları vardır (Seyidoğlu, 1999:131).

1.4.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Nitelikleri

Günümüzde DYSY'nın tamamı hemen hemen ÇUŞ'lar tarafından yapılır. Bunlar belli bir merkezden yönetilen ve aynı anda dünyanın farklı yerlerinde yatırım yapan devasa firmalardır. Bu yatırım yeni bir şirket kurma veya var olan bir yerli firmayı satın alarak ya da sermayesini artırarak kendine bağlı bir duruma getirmesi biçiminde tanımlanabilir. Bu yatırımların belli başlı özellikleri aşağıdaki gibidir:

- A- Yalnızca şubenin mülkiyetini elinde bulundurmakla kalmayıp, aynı zamanda onun yönetimini de denetimleri altında bulundururlar.
- B- ÇUŞ'lar en ileri yönetim bilgilerini kullanırlar.
- C- Yatırım genellikle ev sahibi ülkeye döviz transferi şeklinde gerçekleşir. Bazen de know-how, teknik bilgi, lisans gibi gayri maddi hakların transferi şeklinde gerçekleşir.
- D- DYSY'nın ileride olası bir millileştirme tehdidine karşın (İran'da yabancı petrol şirketlerinin millileştirilmesi, Kolombiya da petrol şirketlerinin kilit hisselerinin millileştirilmesi gibi) yerli sermayeyi de kullanabilirler ya da buradan elde ettikleri karı yine bu ülkede kullanabilirler (Seyidoğlu, 1998:710-726).

DYSY'ları montaj sanayi ya da yap-işlet devret şeklinde gerçekleşebilir. Montaj sanayinde üretimin ana unsuru (Motor imali gibi) şubede gerçekleştirilmezken ana merkezde üretilen parçaların şubede birleştirilmesi söz konusudur (Türkiye'deki otomotiv sanayi ve ilk kurulduğu zamanlarda ki Türk Havacılık ve Uzay Sanayi bu şekilde faaliyet göstermektedir genelde).

Montaj yatırımlarında dışarda ki ana firmadan sağlanan temel nitelikteki ara malları, ev sahibi ülkede yapılan bazı basit parçalarla birleştirilerek üretimin son aşaması ana merkezin dışında gerçekleştirilmektedir. Örneğin otomobil sanayiinde ana merkezden getirilen motor, şanzıman ve diferansiyel gibi parçaların, ucuz yerel işçiler kullanılarak yerli kaporta üzerine takılması bir montaj sanayi yatırımına örnektir. Türkiye'de Fiat-Tofaş, OYAK-Renault gibi yatırımlar bu şekilde kurulan işletmelerdir. Şu var ki bugün gelinen noktada motor dâhil birçok parça artık ülkemizde üretilmektedir. Bu da zaman

içinde know-how'ın ev sahibi ÷lkeye transferi konusunda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Ev sahibi ÷lke açısından DYSY'nin en çok istenilen şekli böyle olmalıdır.

Ev sahibi ÷lke konumundaki az gelişmiş veya gelişmekte olan ÷lkeler ithal ikameci politikalar izlerken çoğunlukla belli endüstrilerin kurulması için bu yolu izlerler. Böylece ithalattan doğan döviz harcamalarının azaltılması ve cari açığın iyileştirilmesi öngör÷lür. Aynı zamanda istihdam oluşturularak işsizlikte azaltılmış olur. Fakat asıl beklenen teknoloji transferi sağlaması ve yerli parça kullanımının artırılarak zamanla tümünden yerli üretime geçmektir (Otomotiv sanayi bugün ÷lkemizde ihracatımızda genelde son 10 yılda ilk sıralardadır). Diğer beklenen bir fayda üretimin ihraç edilerek döviz kazandırılmasıdır (Seyidoğlu, 1998: 720).

Kullanılan bir diğer özel DYSY çeşidi de yap-işlet devret modelidir. Bu model özellikle büyük altyapı, otoyol, demiryolu, havaalanı, baraj gibi yatırımlar için kullanılan yöntemdir. 2002-2024 itibariyle Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetlerinin en çok kullandığı yöntemlerden biride budur. Sık sık hazine garantisi verildiğı gerekçesiyle eleştiriye uğrarlar. Bu yöntemi savunanlar ise devlete herhangi bir yük getirmeden bu projelerin yapıldığını ve en sonunda da devletin bu tesislere hiçbir ödeme yapmadan sahip olduğu savını ileri sürerler. Burada dikkat edilmesi gereken verilen hazine garantisinin ne ölçüde olduğudur. Çanakkale Köprüsünün bu yöntemle yapıldığı ve yıllık geçiş sayısı verilen rakamın çok abartılı olduğu bu kadar aracın köprüyü bir yılda kullanmayacağı bu haseple hazinenin çok ciddi bir yük altında kalacağı eleştiri konusu yapılmaktadır. Eleştirilen bir diğer noktada sözleşmelerin ABD dolarına endeksli yapılmasıdır. Söz konusu durumda eğer kur hareketleri yukarı yönlü şekilde sürekli hareket ediyorsa hazine için çok ciddi külfetler getirmesi kaçınılmazdır.

Devletin bu gibi projeleri bütçe kaynaklarından karşılaması, büyük bir mali yük doğurur. Yap-işlet-devret modeli buna bir çözüm olarak düşünülmüştür. İlgili projenin gerçekleştirilmesi için, uluslararası yatırım bankaları ve diğer kuruluşları içine alan bir konsorsiyum kurulur. Yatırım için gerekli fonların sağlanması, inşaat projesinin hayata geçirilmesi ve yatırımın tamamlanmasından sonra işletilmesi gibi işler, bu konsorsiyum tarafından gerçekleştirilir. Proje bir uluslararası konsorsiyum ile yerli şirketlerin ortak yatırımı durumundadır (Seyidoğlu, 1998:720).

Bir diğer özel DYSY yöntemi Geri Satın-Alım'dır. Yöntem bir ÷lkenin genellikle daha az gelişmiş ÷lkede anahtar teslimi fabrika kurması ve bunun bedelini söz konusu fabrikanın ürünlerini ithal ederek tahsil etmesine dayanan bir bağılı ticaret şeklidir. Böylece

yatırım yapılan ülke üretim kapasitesini artırmış olmaktadır. Yatırımı yapan ülkede kuracağı tesislerde üretilen mallarla gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamayı önceden güvence altına almış olur.

Karşı-satın alım anlaşmaları bir diğer özel DYSY biçimidir. Bir özel firmanın, genellikle bir az gelişmiş ülkeye serbest dövizle mal satması, karşılık olarak ta, hemen veya belirli bir süre ondan mal satın alınması esasına dayanan Bağlı Ticaret şeklidir. Böylece hem ithalat hem ihracat gerçekleştirilmiş olur.

DYSY ve bunları gerçekleştiren ÇUŞ'lar özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde görünür olmuşlardır ve sistemdeki ağırlıklarını artırmışlardır (Sömürgecilik döneminde hammadde temini için dış ülkelerde gerçekleştirilen faaliyetleri sayılmazsa genel olarak bu eğilim sürekli artış yönündedir).

1.4.2. Yatırımı Yapan ve Yatırım Yapılan Ülke Açısından Değerlendirme

Yatırım yapılan ve yatırım yapılan ülke anlamında farklı avantaj ve dezavantajlar doğmaktadır.

Yatırım yapılan ülke açısından bakıldığında bu yatırımlar yabancı sermaye, teknoloji ve işletmecilik bilgisi getirir. Bu dövizler, gidilen ülkenin ödemeler dengesinin düzeltilmesine katkıda bulunur. Yurtdışına yapılan kar transferleri ise ters yönde etkide bulunur. Yerli ekonomiye dinamizm kazandırır ve iç rekabeti artırıcı etkide bulunur. Ülkenin işsizlik sorunun çözümüne katkıda bulunur. Vergi gelirlerini artırır. Yabancı sermayenin denetimi yurtdışındaki ülkede, olduğu için ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını tehlikeye girer. Gümrük tarifeleri ve ithalat yasakları delinir. Haksız rekabet yol açar. Belirli bilgilerin transferini engellerler. Yatırımcı ülke açısından sermaye çıkışı ödemeler dengesini bozar. Sermayenin millileştirilmesi tehlikesi belirsizlik doğurur. Yatırımcı ülke vergi kaybına uğrayabilir ve istihdamı azaltır. Dış politikaya araç olarak kullanılınca politika alanı açar (Seyidoğlu, 1998:726).

1.4.2.1. Yatırımı Yapan Ülke Açısından Değerlendirme

Yatırımcı ülke açısından en önemli kazanç, şubelerden gelen kârlardır. Çifte vergilendirme vb. yöntemlerle kâr transferi korunursa bu etki daha da artar. Aynı şekilde vergiden kaçınma yöntemleriyle, vergi kaçırma ya da vergi sosyal güvenlik primleri teşviğiyle, elde edilen kâr artabilir ve bunun transferi yatırımcı ülkenin kazancını artırır. Gelirlerin kıyı ötesi bankacılığı, offshore hesaplarıyla merkeze aktarılması elde edilen

kazancın büyük kısmının (En son istasyon olarak merkeze dönerse) merkeze aktarılması sonucunu doğurur. Yatırım yapıldığı zaman ülkeden sermaye çıkış olacağı için ödemeler bilançosu dengesini bozucu, cari açık varsa, açığı artırıcı etkiler doğurur. Şubenin bulunduğu ülkede yabancı şirketleri millileştirme hareketi, belirsizlik riski ve sigortalanması, önleminin alınması tehlikesini doğurur. Nitekim tarihte birçok kez bu durum yaşanmıştır. En bilinen örneklerden birisi 1951 yılında meclisten geçirilen bir yasayla İran petrolünün millileştirilmesi olayıdır.

Yatırımcı ülke de yapılan üretim ülkede yapılsaydı ve bu gelir burada elde edilseydi buradan vergi geliri elde edebilirdi ve çalıştırılan işçilerin primleri burada ödenebilirdi. Buda bütçe dengesinin sağlanmasına olumlu katkı yapıp, işsizliği azaltarak ülke ekonomisine olumlu katkı yapabilirdi.

Bunların yanında olumlu bir etki olarak şundan bahsedilebilir. Bu yatırımlar kaynak ülkenin politikaları doğrultusunda, ülke yararları için yönlendirilerek yeni alanlar açılabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde artan Alman sermayesi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Bir diğer örnek içinde bulunduğumuz günlerde cereyan eden Rusya-Ukrayna savaşında Gazprom'ın yatırımlarını ve üretimini Rusya'nın politikasıyla uyumlaştırmasıdır.

Bir şirket üretim zincirinin parçasını yurtdışında ürettiğinde bu, şirketin bir aramalı ya da hizmeti ithal ettiği anlamına gelmektedir. Bir işi yurt dışına taşımanın etkilerine bakıldığında, ithal edilen ara malların daha düşük fiyatı sadece firma sahipleri ve onların müşterilerine fayda sağlamaz, aynı zamanda firmanın işçilerine de fayda sağlar. Daha düşük fiyatlar firmaları işçilerin üretkenliğini artıran aramalı almaları için teşvik eder. Bu üretkenlik etkisi, işlerini yurtdışına taşıyan firmanın üretim sürecinin geride kalan bölümlerine yönelik ek işçi kiralamasını da teşvik eder. Birçok durumda işlerini yurtdışına taşıyan firmalar için toplam istihdam etkisi pozitifdir. ABD'nin çok uluslu şirketleriyle ilgili çeşitli çalışmalar, şirketlerin denizaşırı istihdamını genişlettiğinde aynı zamanda ABD'nin kendi istihdamını da genişlettiğini göstermektedir (Krugman, Obstfeld, Melitz, 2017:189).

1.4.2.2. Yatırım Yapılan Ülke Açısından Değerlendirme

Yatırım yapılan ülke genellikle tasarruf yetersizliği olan, dış kaynak ihtiyacı olan ülkedir. Bu anlamda gelen yatırım ülkenin sermaye birikimine katkıda bulunarak ilave bir üretim kapasitesi ortaya çıkararak dış kaynakla yeni bir üretim kapasitesi ortaya çıkarır.

Gelen sermaye teknoloji ve işletmecilik bilgisi de getirir. Daha önce ülkede olmayan yeni üretim teknolojileriyle üretim artırılır. Gelen işletmecilik bilgisi yeni üretim teknikleri geliştirilmesini sağlar ve ilave bir üretim imkânı ortaya çıkar. Daha önce ithal edilen ürünler yapılan yeni üretimlerle ithalatı kısıcı, ihracatı artırıcı etki doğurur. Böylece cari açık azaltılarak ödemeler bilançosu açıkları giderilir ve genel ekonomik dengeye pozitif katkı sağlanır. Gelen sermaye yerli ekonomiye hareketlilik kazandırır ve iç rekabeti artırır bu da ekonominin genel sağlıklı işleyişine iyi yönde etkide bulunur. Yeni istihdam alanları açarak işsizliğin azaltılmasına yardım eder. Vergi gelirleri ve sigorta primlerini artırarak bütçe açığını artırıcı ve bütçe dengesini sağlayacak katkılar sunar (Seyidoğlu, 1998:723).

Ülkeler sayılan bu avantajlarından dolayı yabancı sermayeyi çekmeye çalışırlar. Özellikle asgari ücretin düşük tutulması bu hedefe ulaşmada önemli bir katkı sağlar. Klasik yaklaşım asgari ücretteki artışların iş gücü piyasaları ve ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yapacağını söylemektedir. Sever ve İğdeli (2018) çalışmalarında asgari ücretin belli bir noktada tutulmasının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bu etkiyi açıklamada istihdam faktörünün anahtar rol oynadığı düşünülmektedir. Analiz bulgularında rastlanan asgari ücret ile istihdam arasındaki zayıf pozitif yönlü ilişkinin varlığı da bu rolü onaylamaktadır. Çalışma sonucu elde edilen bulgularda asgari ücretten gelir büyümesine ve asgari ücretten istihdam büyümesine doğru tek yönlü Granger nedensellik ilişkiye rastlanılmıştır (Sever, İğdeli 2018:2).

Genellikle sayılan bu avantajları yanında DYSY'na olumsuz eleştiri getirenlerin en önemli savı şube de elde edilen kâr merkeze transfer edilirse bu sayılan pozitif etkilerin çoğu terse döner. Hele birde kârlılık çeşitli muhasebe hileleri ve vergiden kaçınma, vergi kaçakçılığı yöntemleriyle birleşirse verilen zarar katlanarak artar. Vergi gelirleri ve sigorta primleri azalır. Kârlar kıyı bankacılığı yöntemi kullanılarak merkeze transfer edilirse bu zarar büsbütün artar. Bir diğer zarar verici etki işletmecilik bilgisi ve teknoloji transferinin engellenmesidir bu da zararı daha da artırır. Burada bahis konusu olan sadece montaj sanayinin şubeye aktarılması, teknik bilgilerin, teknolojilerin çoğunun transfer edilmemesidir. Örneğin otomotiv sanayinde motor vb. teknik aksamların yapımının merkezde yürütülmesi şubeye sadece kaba iskeletin yapımı ve diğer aksamların montajının bırakılması böyle bir tehlike ortaya çıkarır.

Vergi kaçırma mekanizmaları ile yapılan muhasebe hileleri ile yatırım yapılan ülkelere, ülke yerleşiklerinin bazı elitleriyle yapılan işbirlikleri sonucunda ara birimler sayesinde para ve off-shore bankacılık sığınakları yoluyla üçüncü dünyadan yıllık 500

milyar dolar para çekilir. Bu küresel elitler için vazgeçilmez hale gelmiş bir kirli para akışıdır (Hiatt, 2018:64).

Bir diğer başat tehlike ana ekonomik aktörler yurtdışındaki şirketler tarafından ele geçirilebilir buda ülkenin ekonomik ve siyasal bağımsızlığını tehlikeye sokar. Ekonominin bütünlüğü tehlikeye girer. Gümrük tarifeleri ve ithalat yasakları delinir. Haksız rekabet ortaya çıkar. Çeşitli düzenlemelerle ev sahibi ülkenin ihracatı daraltılabilir. Belirli bilgilerin transferi engellenebilir. Dış politikaya araç olarak kullanılınca kaynak ülkeye politika alanı açar. Bu poliikalar gidilen bölgenin zararına olabilir (Seyidoğlu, 1998:726).

Nitekim günümüzde çıkan Rusya-Ukrayna savaşı bu tarz yatırımların nasıl politik koşullar tarafından etkilendiğine çarpıcı bir örnektir. Savaşla birlikte birçok ÇUŞ Rusya'daki faaliyetlerini askıya almış ve kaynak ülkenin güttüğü politika seti doğrultusunda kararlar almıştır. Yatırım yapılan ülkedeki kilit sektörlerin yabancı şirketlerin elinde olması ülkenin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını tehlikeye sokabilir. Nitekim ülkemizde Türk Telekom'un çoğunluk hissesinin yabancılara satılması güvenlik kaygılarını üst düzeye çıkarmış, bu durum altın hisse ülkemizin elinde savıyla göğüslenmeye çalışılsa da, olası bir savaş veya soğuk savaş durumunda ülke haberleşmesinin yabancıların elinde, yerli unsurların aleyhinde bir tehlike olarak kalması birçok eleştiriye beraberinde getirmiştir. En nihayetinde Türk Telekom Türkiye Varlık Fonuna devredilmiştir.

Bir diğer olumsuz eleştiri gümrük duvarlarının delinerek ülkede korunmak istenen sektörlerin sıkıntıya düşürülebileceğidir. Bebek endüstriler tezi doğrultusunda belirli bir rekabet seviyesine kavuşana kadar bazı sektörler teşvik edilebilir, korumak istenebilir. İşte bu noktada ÇUŞ'lar bu koruma kalkanını şubeler yoluyla delebilir. Bu noktada bir diğer zararlı etki ise daha önce ithal yoluyla getirilen ürünlerden alınan gümrük vergisinden mahrum kalmaktır. Bu şubelerin merkezden transfer ettikleri işletmecilik bilgisi ve know-how ülke firmaları karşısında haksız rekabete yol açabilir.

1.4.3. Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Dünyada DYSY'ları 1970-2010 yılları arasında genel olarak artış göstermiştir. 1990'ların ortalarından sonlarına kadar DYSY, 4 kat artış göstermiştir. Tarihsel olarak bakıldığında bu akımların büyük bir kısmı gelişmiş OECD ülkelerine gitmiştir. Zaman içinde bu akımların gelişmekte olan ülkelere ve geçiş ekonomilerine giden kısmında düzenli artış olduğu görülmüştür. 2002-2012 yılları arasında BRICS ülkelerine giden

akımlar 20 kat artmıştır. 2009-2011 yılları için firmaları dışarıya en fazla DYSY'ı yapan ilk 5 ülke sırasıyla: ABD, Fransa, Japonya, Hong Kong-Çin, Almanya'dır. Görülmektedir ki bu akımlar halen gelişmiş ülkelerin kontrolü altındadır fakat Hong Kong-Çin ve Hindistan gittikçe daha çok önem kazanmaktadır. Son yıllarda geleneksel olarak gelişmiş ülkelere doğru olan bu akım, gelişmekte olan ülkelere doğru evrilmekte bu akım en fazla büyüyen segmentlerden biri olmaktadır. Bu yatırımların lokasyonunu uluslararası vergi politikalarıda şekillendirmektedir. Örneğin, İngiliz Virjin Adaları'nın statüsü uluslararası vergi cenneti olmasaydı bu ülke ilk sıralarda yer almazdı. Bu lokasyonda DYSY aktivitelerinde bulunan firmalar temelde off-shore şirketleridir. Bu şirketler İngiliz Virjin Adaları'nda kurulmuştur fakat üretim faaliyetlerini dünyanın başka bir yerinde gerçekleştirmektedir (Krugman, Obstfeld, Melitz 2017:191).

Dünyadaki DYSY'ı istatistiklere bakıldığında küreselleşmenin hız kazanmaya başladığı 1970'li yıllardan itibaren, bu eğilimle birlikte, gittikçe DYSY'nın da artmak ta olduğu görülmüştür. Dünyamızın global bir köy haline gelmesi sürecinde şüphesiz ki en büyük paylardan biri faaliyet alanı tüm dünya olan bu şirketleridir. ÇUŞ'lar üretim-tedarik zincirlerini tüm dünyaya yayarak, ticaretin küreselleşmesi, sermayenin tüm dünyada dolaşması, emek hareketlerinin, üretim faktörlerinin dünya üzerinde yayılmasında öncülük etmiştir denilebilir. Bu aslında birbirini pozitif anlamda besleyen iki süreçtir. Küreselleşme artıkça küresel ticarete artmakta, küresel ticaret artıkça küreselleşmede artmaktadır. Bu akımlarda gelişen teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının oynadığı rolde çok önemlidir. Teknolojinin gelişmediği bir dünyada ticaretin bu kadar artmasını beklemek çok gerçekçi olmayan bir varsayım olurdu.

Ülkemiz açısından bakıldığında DYSY'nın geçmişi oldukça eskiye gider. Birçok konuda olduğu gibi bu konuda da milat tarihsel olarak mirasını devraldığımız Osmanlı İmparatorluğuna kadar gider. Bunların ilk nüveleri kapitülasyonlar çerçevesinde faaliyet gösteren bazı özel ayrıcalıklı yabancı sermaye şirketleridir. Bu şirketler daha çok kamu hizmetleri ile bazı doğal kaynakların işletilmesi alanlarında yoğunlaşmışlardır. Bunlar arasında örneğin deniz ve karayolu taşımacılığı, elektrik, telefon, tramvay, havagazı ve şehir suyu işletmeciliği gibi alt yapı hizmetleri yer almaktaydı (Seyidoğlu: 1998: 737).

Batı aydınlanması karşısında gerilemeye başlayan Osmanlı Devletinde bu gerilemeye paralel olarak ülke Batı menşeli kitlesel üretim yapan şirketlerle rekabet edemez hale gelmiştir. İç pazarda bu şirketlerin eline geçmeye başlamış, özellikle büyük

sermaye gerektiren yukarda örnekleri verilen alanlarda dış ülke firmaların etkisi altına girmeye başlamıştır. Çünkü kitlesel üretim konusunda geri olan geleneksel Osmanlı ekonomisi ve şirketleri dışarıdan gelen bu meydan okuma ve yabancılaşma etkisine karşı gerekli direnci gösterememiştir. Devletin barındırdığı büyük nüfus bu şirketler için büyük bir pazar oluşturmakta ve sahip olduğu doğal kaynaklar, üretim faktörleri cazibe merkezi oluşturmaktaydı. Bu sahip oldukları, imparatorluğun son 250 yılında sürekli olarak dış ülkelerden saldırıya uğramasına sebebiyet vermiştir.

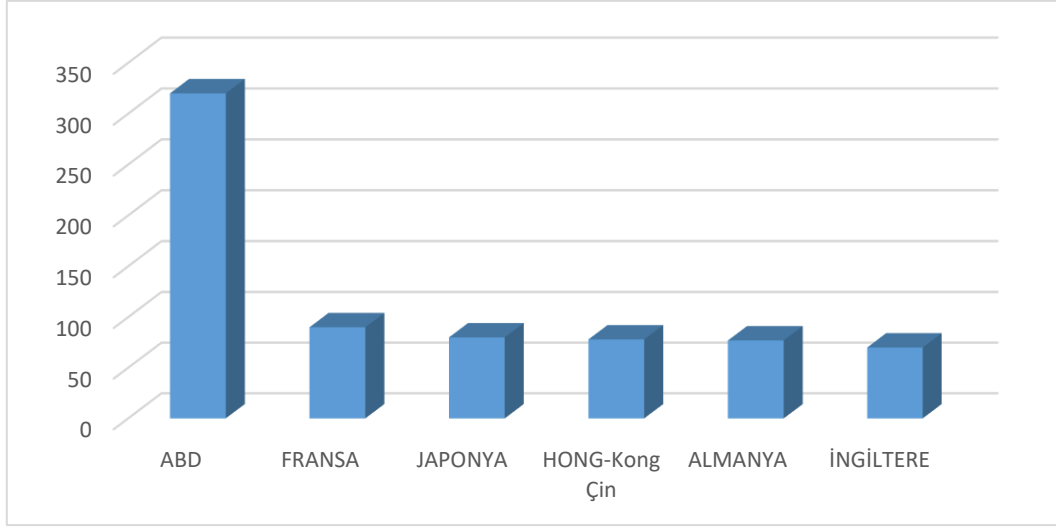
1.4.3.1. Dünyadaki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Global Görünümü

Yukarıda ana hatlarıyla değindiğimiz dünyada DYSY'nı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Şekil 1'de 2007-2009 finansal kriziyle dünyada çok büyük miktarda azalan DYSY'nın ilk toparlanma yılları olan 2009-2011 yılları için en fazla bu akımları sağlayan ilk 6 ülke ve bunların yaptıkları DYSY görünmektedir.

Şekil 1'den de görüleceği üzere küresel yatırımların hızla artmaya başladığı 1970'lerden itibaren ilk 5 içindeki ülkeler çok değişmemekte ve fakat yeni bir gelişme olarak Hong Kong-Çin hızla yükselmektedir. Günümüz itibariyle dünyanın 2. büyük ekonomisi olan Çin, Hindistan'la birlikte hızla bu alandaki faaliyetlerini artırmaktadır. DYSY yatırımı yapan ilk 20 ülke arasında bugün itibariyle Çin ve Hindistan da vardır. Bugün gelinen noktada geleneksel olarak gelişmiş ülkelere doğru olan akım kırılmıştır ve gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelere birbirlerine doğru olan akımlar önemli bir boyut kazanmıştır.

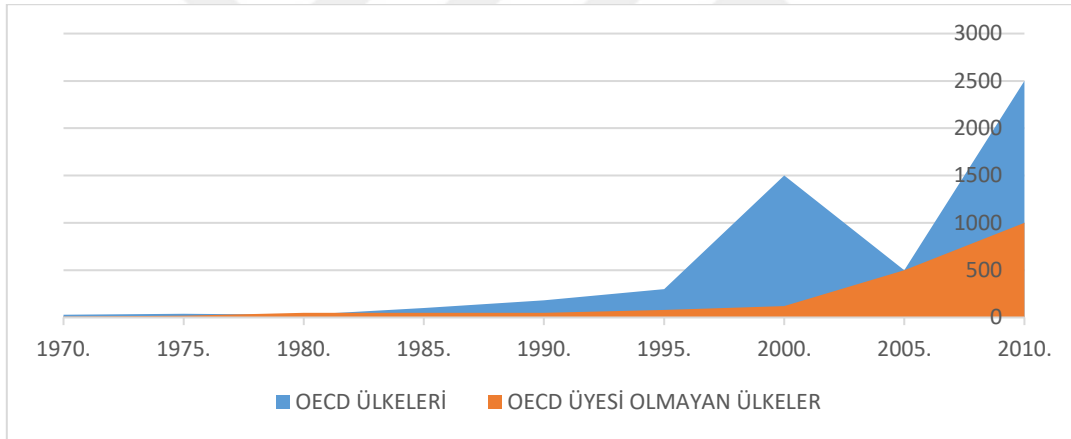
Şekil 2'den de görüleceği üzere akımın çok büyük kısmı OECD üyesi ülkeler arasındadır ve fakat bugün ortaya çıkan süreçte Çin ve Hindistan'ın artan DYSY'ları bu tabloyu değiştirmiştir, değiştirmeye devam edecek gibi durmaktadır.

Şekil 1 ve 2'de tezin ele aldığı 2010-2020 döneminden farklı olarak DYSY'nın yönü ve DYSY yapan önde gelen ülkelerle ilgili genel bir bilgi vermek amacıyla farklı bir dönem seçilmiştir. Tezde çalışılan dönem 2010-2020 olmasına rağmen DYSY'nın genel olarak akışı üzerine de çalışılmış ve genel fotoğraf hakkında da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Nitekim DYSY'nın ilk görülmeye başladığı andan itibaren (Doğu Hindistan Şirketi gibi) genelde akımın gelişmiş ülkelere gelişen ya da az gelişmiş ülkelere doğru olduğu, fakat son dönemde bunun değişmekte olduğu gelişen ülkelerin de kendi arasında ve gelişen ülkelere az gelişmişlere doğru akım başladığı tespit edilmiştir.

Şekil 1. Dışarıya DYSY Yapan İlk 6 Ülke, 2009-2011 Yılları İçin Ortalama (Milyar ABD Doları)

Kaynak: Krugman, Obstfeld, Melitz 2017:192

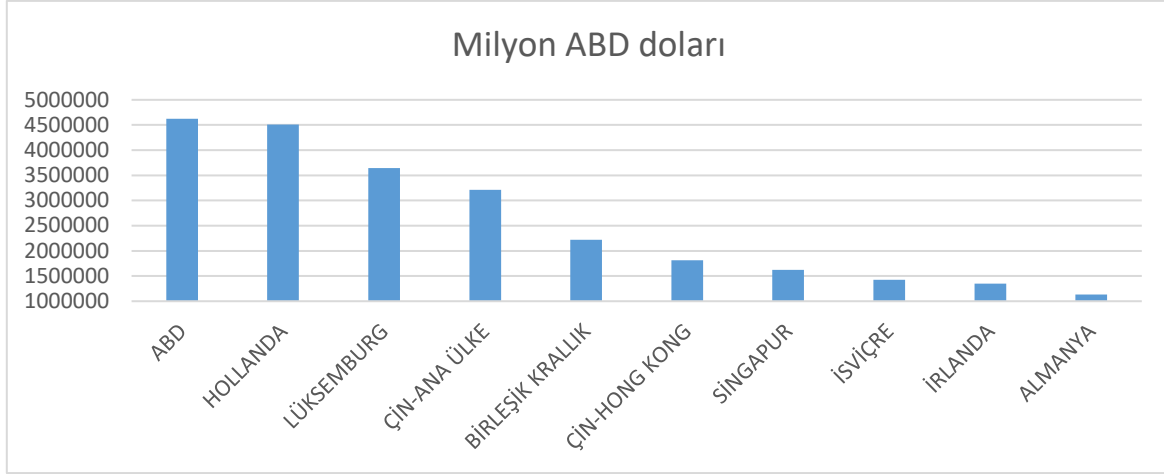

Şekil 2. DYSY Akımları, 1970-2012 (Milyar ABD Doları)

Kaynak: Krugman, Obstfeld, Melitz 2017:191

Çin örneğine ayrı bir başlık açılırsa sunduğu ucuz işgücü ve teşvikler nedeniyle 1970'lerden itibaren ÇUŞ'lar için çok önemli bir çekim merkezi olmuştur. Bu yıllardan itibaren ABD ve özellikle ÇUŞ'larla yakın ilişki kuran Deng Xiaoping yeni Çin sistemini kedinin rengi önemli değil, önemli olan fare yakalaması diyerek, sistemi şirket sosyalizmine doğru evirmiştir. Bugün gelinen noktada distopyada içerecek şekilde tüm dünyada örnek olarak uygulanabilecek bir şirket sosyalizmi için model olarak konuşulan Çin sistemi ayrı bir inceleme konusu olabilecek gibi durmakta ve bu konuda birçok araştırma çalışma yapılmaktadır.

DYSY çekme bakımından dünya ekonomisine baktığımızda ilk 10 ekonomi Şekil 3'teki gibi olacaktır.

Şekil 3. 2020 Yılında En Çok DYSY Çeken İlk 10 Ülke (IMF, 2022)

Kaynak: <https://data.imf.org>

En çok DYSY çeken ülkelerin başını uzun yıllardır ABD çekmektedir. Hollanda'nın durumu biraz daha farklıdır çünkü bu ülkenin hukuki rejiminin sağladığı avantajlar nedeniyle birçok ülke bu ülke üzerinden yatırım yapmaktadır. Ülkemizde de uzun yıllardır en fazla yatırım yapan ülkelerden biri olarak gözüken Hollanda Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin de bu ülke üzerinden yatırım yapmasından dolayı özellikli bir durumdadır. Liste de dikkat çeken bir diğer özellik genelde ülkelerin gelişmiş ülkeler olmasıdır.

1.4.3.2. Türkiye'de Kapitalistleşme

Kapitalizm genelde feodal sistemin yıkılması buradaki köylülerin açılan fabrikalara işçi olarak şehirlere taşınması temel dinamiği üzerinde gelişir. Madalyonun diğer yüzündeysen eski toprak ağaları yeni burjuvazisi sınıfı olarak ortaya çıkar (Gevgili, 2018:55).

Ülkemizde kapitalizmin gelişimi şu şekilde cereyan etmektedir. Üzerinde yaşadığımız coğrafya, Anadolu tarihsel olarak Ortadoğu-Akdeniz uygarlıklarının etkisinde gelişmiş ve tarih boyunca dünya ticaretinin önemli bir noktası olmuş, tarihte tarımın ilk yapıldığı yerlerden biri olmuştur. Tarımla birlikte gelişen ekonomik hayat ve zenginliği nedeniyle birçok kez istilalara ve savaşlara sahne olmuştur. Bu durum X. yy 'da da devam etmiş ve çeşitli sebeplerle Anadolu, Haçlı savaşlarına sahne olmuştur (Doğunun zenginliğine ele geçirme vb).

Haçlı savaşları başta Anadolu olmak üzere bütün Doğu Akdeniz kıyı kentlerine ilk kapitülasyonları getirmiştir. Aynı zamanda, kozmopolit bir tüccar zümresi olarak Levanten sınıfın güçlenmesini sağlamıştır. Bu sınıf daha sonra Osmanlı'da Tanzimat sonrası büyük

liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan sınıfı anlatmak için kullanılacaktır ve ülkenin kapitalistleşmesinde rol oynayacaktır. Dışsal dinamikler ve özellikle kozmopolit ticaret burjuvazisi (Yukarda bahsedilen Levanten sınıfta bu burjuvaziye dâhildir), Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalistleşme sürecinde de özel roller oynayacak iki büyük unsurdur. Zira özellikle Osmanlı toplumunda iç ekonominin sarsıntı geçirdiği bütün anlarda bu iki unsur kararlaştırıcı güçler olarak sahneye çıkacak ve ekonomik gelişimin doğrultusunu başka yönle saptırabilecektir (Gevgili, 2018: 48).

Kapitalizm'in ortaya çıktığı Batı uygarlığı ile karşılaştırıldığında Osmanlı imparatorluğunda ki farklı dinamikler daha farklı bir yapı gelişmesine yol açmıştır. Devletin sistemde çok ağırlıklı olması ve 'Teba' kültürü, batılı anlamda sınıf farklılıklarının çok keskinleşmesini önlemiş, böylece modern batı toplumundaki işçi-girişimci kutuplaşması oluşmamıştır.

Ülkemizin mirasını aldığı Osmanlı imparatorluğu bugünkü yapıların çoğunun kökenlerinde olduğu gibi kapitalizm-emek-toprak gibi kavramlarında kökenindedir. Osmanlı ekonomisi büyük oranda tarıma dayanmaktaydı (Toprak bu nedenle özel önemdeydi ve özel mülkiyet yoktu, toprak devletindi). Emek olarak bakıldığında ücretli kesim büyük çoğunlukla memurlardan oluşmaktaydı. Kapitalist sistemin temeli olan girişimci sınıfsa çok makbul değildi. Bernard Lewis'inde (2019) dediği gibi bu işler pek makbul sayılmaz ve ticaret vb. işler gayrimüslimlere, özellikle Rum-Ermeni-Musevi kökenlilere bırakılmıştı, askerlik ve memurluk daha itibarlıydı. Bu duruma İsmet Bozdağ Kemal Tahir'le sohbetler kitabında (2003) değinmiştir ve en nihayetinde ücretli olan bir sınıfın (Askerlerin) bu kadar etkin olmasını Kemal Tahir'de eleştirmiştir.

O dönemlerdeki eleştirisel bakış açısına karşı olarak, bütün kronolojiyi vurgulayarak, yakın zaman genelkurmay başkanı olan Hilmi Özkök (Avrupa Birliği kapsamında Milli Savunma Bakanlığına bağlanması gereken Türk Silahlı Kuvvetlerinin) coğrafyamızın tarih boyunca savaflara sahne olduğu gerekçesinden hareketle, asker sınıfının Avrupa'daki gibi olamayacağına dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan'ı ikna etmiştir (Hâlbuki İslam Lideri Hz Muhammed-S.A.V 'Rızkın onda dokuzu ticarettedir diyerek ticareti övmüştür). Osmanlı ekonomisinde ticaret (İç-dış) çok gelişmiştir (Tekstil geleneksel olarak önemli bir ekonomik alandır), son bir başlık olarak ele alınabilecek diğer bir alan maden işletmeleridir (Tuz, altın, gümüş, kurşun, demir, bakır, şap önemli madenlerdi, bugün dahi madenlerin işletilmesi önemli bir çatışma alanıdır).

16. yy'a gelindiğinde dünya ticareti geleneksel kara ipek yolu ve bazılarının deniz ipek yolu olarak adlandırdığı (Avrupa'dan başlayıp ümit burnundan dolanarak Ön Asya ve Orta Asya'ya ulaşan) hat olmak üzere iki önemli güzergâhtan yoğun olarak işlemekteydi. 1. hat Osmanlıların kontrolünde olmak üzere, 2. hat Rönesans ve reform hareketleriyle dünya sıklet merkezinin gittikçe kaydığı batı kontrolündeydi. Rönesans ve reform hareketleriyle değişen dünya yaşam-düşün biçimi, hızla diğer dünyayı kontrol altına alırken, Osmanlıda bundan nasibini almıştı.

Büyük ticaret kumpanyalarının öncüsü olan İngiltere'de Levant Company, o ülkenin dünyadaki ticari yayılışının ve kapitalist gelişmenin temelini atmıştır. Burada kapitülasyonlar için ayrı bir başlık açılırsa, kapitülasyonlar ticaret güvenceleri sağlamış ve her yenilenmesinde genişletilmiş, %3'lük düşük gümrük vergisiyle yürütülmüş (O zaman Fransa gümrüğü %10 üzerinde) ve zamanla Avrupa'nın Orta-Doğu'yu ekonomik sömürü aracı haline gelmiştir. Osmanlıların açık Pazar politikası, Avrupa merkantilizminin tamamen tersi bir ekonomi anlayışından kaynaklanıyordu. Bu politika, On Dokuzuncu asırda, daha ucuz ve iyi kalite Batı malları karşısında yerli sanayinin çöküşünü hazırlamıştır. 1800-1850 döneminde Osmanlılar, pamuk bezini ve İstanbul için, unu bile Batılı ülkelerden ithal etme durumuna düşmüşlerdir (Bunda gelişen ulaştırma olanakları da önemli rol oynamıştır). İngilizlere, 1838'de verilen yeni imtiyazlar sonucu, İngiltere'nin Orta-Doğu'ya ihracatı, tüm dış ticaretinin üçte birine ulaşmıştır. Kısaca denilebilir ki, 1500-1890 arasında, Osmanlı Ön-Asya ticaretinde bir antrepo, sonraları bir pazar olarak rol oynamıştır (İnalçık 2017: 317-318).

İçinde bulundurduğu nüfus yeni üretilen Batı tarzı ürünlerin birçoğuna yabancıydı ve bu anlamda 'Doymamış bir talep' vardı o dönemki Osmanlı devletinde. Toplu taşıma (Tramvay gibi), elektrik idareleri vb. girişimler Osmanlı toplumuna yeni Batı tarzı üretim ürünleri olarak girmeye başlamıştı.

Osmanlı'nın son dönemlerine kadar imalat endüstrisi yeterli gelişme gösterememiş yenedünya düzenine adapte olup ayakta kalabilmek için 300 yıl reformist hareketlerle uğraş vermiştir. En nihayetinde yeni ayanların-derebeylerinin de darbeleriyle entropinin sonucu olarak yirminci asrın başlarında Osmanlı sona ermiştir. Bu ayanlar Cumhuriyet rejiminde büyük toprak sahiplerini oluşturacaktı. Bu büyük toprak sahipleri 1609 tarihli adâletnamede anlatıldığı şekliyle, 17.asır başlarında, Anadolu köylüsünün Celâlîler önünde paniğe kapılarak kalelere ve şehirlere sığınmak üzere kaçtıklarında, askeri sınıftan nüfuzlu olanlar bu toprakları kendi mülkleri gibi benimseyip üzerine yerleşmiş, kul ve hizmetkâr

getirip buraları işletmeye ve kendi çiftlikleri haline sokmaya başlamışlardır. Aynı şekilde köylünün ağır vergi yükünden kurtulmak için tek çaresi köyünü bırakıp kaçmaktır. Kargaşa kesildiğinde köylü Anadolu'da askerden korktuğu için geri dönmemiştir. Padişah adâletnamede evlerin ahırların yıkılıp askerlerin derhal toprakları boşaltmalarını emretmektedir (İnalçık 2017: 329-330).

Toprak tarafında işler yukarda ki gibi olurken Osmanlıda emek- ücretli kesim anlamında bir başlık açıldığı zaman, konunun şu şeklide olduğu görülmektedir. Emek kapitalizm-komünizm çatışması ekseninde ele alındığı zaman, Emek sınıfının bu anlamda Osmanlı sanayi işçi sınıfı olarak doğuşu 1839-1923 arası dönemde olmuştur (Karakışla,1998: 27-55).

İbn-i Haldun'a göre emek, İslami iktisatta tek üretim faktörüdür ve diğer üretim faktörleri bunun türevidir. Osmanlı devletinde amele, Arapça memur-işçi-görevli-etken anlamına gelen amil kelimesinden türemiştir, Osmanlıda da amele çiftçi-ırgat-işçi anlamlarında kullanılmıştır (Çalışmada memurda ücretli sınıf olarak bu gruba dâhil edilerek alınmıştır). Osmanlı'da bu sınıfa ilişkin hareketler on dokuzuncu asra kadar pek görülmemiştir. Devletin temel ve belirleyici olduğu sistem çözülme dönemlerine kadar çok sınıflaşmaya ve sınıf kavgalarına izin vermemiştir.

Osmanlı'da batılı anlamdaki ilk işçi örgütü sendikası 1894'te kurulan Amele-i Osmanlı Cemiyeti'dir (Wikipedi Osmanlı Amele Cemiyeti, 2022).

Avrupa ekonomisi dünyaya yayılırken mevcut toplumsal, ekonomik ve politik kurumlarla her yerde çatıştı ve sonunda bu kurumları değiştirdi. On Dokuzuncu asır biterken, Yeni Emperyalizm Asrı olarak isimlendirilen zamanda, Batı sermayesi ticaretin büyümesiyle birlikte genişledi. Daha eski bir döneme ait kolonyal süreci yenileyen Avrupa, birçok yeni bölgeyi doğrudan politik sahası içine kattı. Ortadoğu'da, Osmanlı Devleti böylesi bir kontrolün dışında kalmaya muvaffak oldu. Başka bir deyişle, politik bağımsızlığını devam ettirdi ve Avrupa'nın ekonomik sızma teşebbüslerine karşı çok etkin bir direnç sergiledi. Bu Ortadoğu toplumunun Avrupa sermayesi ve ticaretinin bölgesine sızmasına karşı verdiği kararlı mücadele, Ortadoğu tarihi uzmanlarına yeni bir bakış açısı sağlamakla kalmadı, emperyalizm üzerine çalışma gerçekleştirilenlere de yerel toplumların, iktisadi ve politik sistemlerin dışardan müdahalesine reaksiyonlarını anlamakta yepyeni imkânlar sunmuştur (Quataert, 2017:17).

Hatta daha da ileriye gidilerek şu söylenebilir ki bu direniş ilerleyen safhalarıyla birlikte emperyalizmin kısılacında kıvranan birçok ulus ve medeniyete direnç göstermeleri

için ilham olmuştur. Bu ilham sayesinde kendilerinde direnme gücü bulabilen uluslar vahşi kapitalist sistemin yayılcılığına karşı kendilerinde bir güç olduğuna inanmış ve ilerleyen asırlarda Hindistan ve birçok Afrika ülkesinde manda ve himaye reddedilerek bağımsızlık sağlanabilmiştir.

Batı'nın –ister Ortadoğu'ya ister başka bölgelere– yayılmasıyla ilgilenen bilim insanları, bir avuç Avrupalının kendi menfaatlerini kabul ettirip sürdürülebilirlik yetenekleri karşısında çoğu zaman hayrete düşmüştür. Üstün bir teknolojik güç kullanıldığında yabancı varlığının kabul ettirilmesi ve sürdürülmesi kolayca anlaşılır gibidir. Tüfek, Mikrop ve Çelik adlı eserinde Jared Diamond'da (2018) aynı şekilde tüfeğin bu fetihlerdeki en etkin güç olduğunu belirtmiştir. Fakat daha kapalı denetim biçimleri kullanıldığında veya askerî zaferin artık uzun süreli bir işgale dönüştüğü durumlarda, yabancı güçlerin başka ülkelerdeki sürekli varlığının açıklanması daha griftleşir. Hâkim iki grup konuyu batılı olmayan toplumların Avrupa ekonomisiyle karşılaşmasını direnme ve uzlaşma çerçevesinde almışlardır (Quataert, 2017:18).

Quataert, bugüne dek kabul edilen, Endüstri Devrimi sonrasında gelişen şartlara uyum sağlayamayan Osmanlı sanayinin çöktüğü tezine katılmamakta, bahsi geçen periyotta Osmanlı imalat sektörünün büyük bir canlılık ve gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Küçük imalathane ve evlerdeki üretimin önemli bir yeri olduğunu, bu sayede Osmanlı'nın değişen şartlara uyum sağladığını, imalat faaliyetlerinde buldukları yenilikçi tekniklerle rekabet gücünü muhafaza etmeye çalıştığını söylemektedir. Diğer yerlerde bu direnç gösterilememiştir demektir (Quataert, 2013: 3).

Belki de Anadolu Selçuklu geleneğinden gelen Ahilik-Lonca şeklindeki örgütlenme Quataert'in bahsettiği imalat sektörünün çekirdeğini oluşturmuş, bugünkü ülkemizdeki Kobilerin temelini de bu kuruluşlar oluşturmuştur.

Kobilerin temelini oluşturan bu kuruluşların kökeninde daha da geriye gidilirse Ahilik Teşkilatı ve bu teşkilata bağlı esnaflar vardır. Bu teşkilatlarda her meslek erbabının feyz aldığı bir Peygamber vardır. Her peygamberin bir mesleği olduğu ve bu mesleği dinin ve ahlakın gereklerine uygun yapması ve kökeni bu fikirlerden alan meslek kalıpları ve bunları düzenleyip yönlendiren bugünkü odalara benzeyen Ahilik yapılanması vardır.

Ahiliğin temelini oluşturan kelime olan Fütüvvetin aslı fetadır ve misafirperver, cömert, yardımsever anlamlarına gelir (Türk kültür ve zevkinin, Orta Çağ İslam fütüvveti, töre ve gelenekleriyle beslenmesi, ticari ve politik koşulların etkisiyle meydana gelmiş ve gelişmiştir). Türk fütüvvet hareketi diyebileceğimiz Ahilik, dini ve siyasi bakımdan halife

Nasır-Lidinillah'ın kurduğu Fütüvvet örgütüne bağlı olarak kurulmuştur (Akdağ, Kurtuluş, 2016:24).

Osmanlı müesseseleri üzerinde Bizans'ın büyük tesiri olduğu iddialarını baştan kabul edenler Ahi birliklerini de Bizans loncalarının bir devamı olarak görmektedirler fakat bu iddiaların hiçte doğru olmadığı Fuat Köprülü tarafından ispat edilmiştir. Ayrıca Batı derebeyliği içinde loncalar kapitalizmin ön hazırlıklarını gerçekleştirdiği halde Osmanlı toplumu içinde Ahi birlikleri neden bunu gerçekleştirmemişlerdir soruları cevapsız kalmaktadır (Ekinci, 2016:80).

Orta-Doğu devleti, Osmanlı dâhil denilebilir ki ekonomik ve sosyal bakımdan 'hurfet' düzenin devletidir. Hurfet, uzak pazar dışında üretim yapan büyük şehirler (Bursa- İstanbul-Edirne gb.) dışında (Şehirlerin çoğunluğu), doğrudan doğruya yakın bölge için üretim yapan, yani belli ve sınırlı bir pazar için çalışan bir üretim tarzıyla bağlılık anlamındaydı. Kısıtlayıcı ulaştırma koşulları nedeniyle, küçük şehir endüstrisinin hammaddesi de belli ve sınırlı bir bölgeden gelmekteydi. Bu nedenle rekabeti ortadan kaldıran hurfet sistemi, toplumun uyumunu ve geçimini güvence altına alan ideal bir düzendi. Bunun ahlak olarak tamamlayıcısı futuvva ahlakı (Gazali'nin formüle ettiği ilkelere bağlı kalarak) kazanç peşinde koşmayı, geçineceğinden fazla kazanmaya çalışmayı ahlakî noksanların kaynağı sayıyordu (Belki de bugünkü anlamda bir algı yönetimi oluşturularak uygulanıyordu). 15. yy'a ait kadıların tuttuğu defterler (Siciller ve tereke) incelenerek kapitalist sıfatı verilebilecek tipleri şunlardır (Servetlerin kaynaklarını ve yatırım alanlarını incelediğimizde). Bursa- Edirne-İstanbul'da büyük tüccarlar, (Servetlerini de ticarete, sarraflığa-kuyumcu-para ticaretiyle uğraşan faizle para veren kişiler), ipekli dokuyucular, vakıflardan gelir elde edenler, iltizam işleriyle uğraşanlar (İstanbul'da özellikle Marranolar- tüccar, banker ve vergi iltizamıyla uğraşan Portekiz Yahudileri, kapital oluşunda özellikle incelenmesi gerekenlerdir), zirai işletme çiftlik sahibi olanlar, pazar için tahıl üreten ve hayvan besleyenler ile askeri sınıf üyeleri (Has ve tımdan elde edilen gelirlerle) olarak tasnif edebiliriz (İnalçık, 2017: 265-297).

Bugünkü sosyal devlet anlamında bakıldığı zaman Osmanlı'da vakıfların ve toprak yönetiminin ayrıcalıklı bir yeri vardır. Devletin kontrolünde toprak rejimiyle bir sosyal devlet uygulaması güdülmüştür. Vakıflar yoluyla korunması gereken sınıflar tespit edilmiş ve korunmaya çalışılmıştır. Osmanlı'da İslam'da vakıf kültürü genel olarak yardıma muhtaç kesimlerin desteklenmesi için çok önemli fonksiyonlar üstlenmiş, toplumun bir arada sağlıklı bir şekilde durabilmesi için çok ciddi bir rol üstlenmiştir.

1950'ye kadar Türkiye ekonomisi ve sosyal yapı, küçük köylü- aile işletmelerine dayanan sosyo-ekonomik yapı olarak, miri toprak rejimi ve çift hane sistemine dayanan yapıyı, esas karakterini korumuştur. Bir çift öküzü olan aile bir işletme ünitesi oluşturur ve koruma altındadır. Bu çiftlik devlet için tarım ekonomisinin temelini oluşturur, onun parçalanmasına ve kaybolmasına karşı bir sürü önlem alınmıştır. Bu sisteme çift-hane sistemi denir (Bugün dahi bu hane sistemden memnun değildir). Bu rejim eski çağlardan beri Akdeniz ve Orta-Doğu tarihine yön vermiş bir temel rejimdir (İnalcık, 2017 245-249).

İslâmî vakfın amacı, bir hayır kurumu oluşturmaktır; vakfın varlığı, Allah için vakfedilmiş verim getiren bir olgudur. Onun yalnız verimi, belli bir hayır işi için harcanır, böylece vakıf, kişisel olmayan ve sürekli-ebedi bir ana sermayeye dayanır (İnalcık 2017:261).

1808 Senedi ittifaktan itibaren padişahların gücünün azalmasıyla da beraber, 1839 yılından itibaren askeri ve sivil bürokrasinin sistem üzerindeki hâkimiyeti artmıştır (Özellikle Genç Osmanlılar, Jön Türkler hareketi). Nitekim Cumhuriyet'i ilan eden kadrolarda İttihat ve Terakki geleneğinden gelme özellikle yeni açılan Harbiye okullarından yetişmiştir. Türkiye modernleşmesi asıl olarak Harbiye-Tıbbiye-Mülkiye okullarından yetişen kadroların etkisiyle ilerlemiştir, çekirdek kadroyu bu elitler oluşturmuştur. Eric Jan Zürcher'e göre iktidar 1839'dan itibaren saraydan, bürokrasiye geçmiştir (Zürcher, 2000:13).

Bu geçiş ekonomik anlamda alınacak kararlarında bürokrasi merkezine kayması gibi bir sonuçta doğurmuştur.

Sanayi ve ticaretin birbirini besleyerek hızla gelişmesi, taşımacılıkta sağlanan ilerlemeler, icat ve keşifler kısacası küreselleşmenin ilk adımları Osmanlı, Rus, Hint ve Çin gibi büyük kültür ve medeniyetleri etkilemiştir. 19. yy Tanzimat dönemi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu, bu değişim rüzgârından etkilenmiş, modernleşme sürecini başlatmıştır (İTO, 2007:8).

Ramazan Kurtoglu'na göre, 1838 yılı bir başka açıdan Osmanlı'nın uygulamaya koyduğu liberal ekonomi politikalarının başlangıcıdır. 1838-1914 yıllarında uygulanan ekonomi politikalarının ikincisi 1980-2008 arasındadır. 1838 yılında yapılan Türk-İngiliz serbest ticaret anlaşmaları ve takip edenleri Osmanlı ekonomisi ve maliyesini bozmuş ve borcu borçla kapatma dönemleri başlamıştır (Kurtoglu, 2017:70).

Haydar Kazgan’a göre-Galata Bankerleri kitabında (2015) işaret ettiği gibi bu dönemde başlayan borçlandırılma dinamikleri bugün dahi toplumumuz için çok ciddi sorun teşkil etmektedir.

1879’da kurulan altı vergi idaresi teşekkülü (Osmanlı Hükümeti, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri tarafından kurulan bu kurum ile Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerine olan borcunun 10 yılda ödemeyi taahhüt etmişti) ve 1881 yılında kurulan Düyunu Umumiye idaresi ile Osmanlı Batı Kapitalizminin iktisadi ve politik vesayeti altına resmen girmişti (Kurtoğlu, 2017:170).

Osmanlı hükümeti 23 Ekim 1880 tarihli nota ile yabancı tahvil sahiplerini ‘faiz ve amortisman ödemelerinin yeniden başlamasına imkan sağlayacak makul bir çözüm yolu bulmak gayesiyle’ delegeler toplantısına davet etmişti (Kazgan, 2015:157).

1850’lere kadar Osmanlı İmparatorluğunda yabancı yatırımlar çok küçük seviyedeydi. Ama o tarihten sonra bunlar, hem hükümete sağlanan krediler hem de demiryolu, altyapı, maden ve diğer teşebbüslerle hızla arttı (Kurtoğlu, 2017:172).

Osmanlı’da İslam’a inananların varlığını hissettirdiği çok sayıda meslek kolu eksik olmakla birlikte, sınıf bilincinin oluşmasını önleyecek şekilde saf bir iş bölümü olduğu görülür. Osmanlıda Sussnitzki’nin söylediği gibi büyük oranda millet temelli ayrıma dayanan bir iş bölümü olmuş olsaydı, ekonomik rekabet neticede milli ve dini duyarlılığın daha fazla artmasına sebep verirdi. İttihat ve Terakki’nin sosyal ve iktisadi politikası ‘milli ekonomiyi’ güçlendirip, bir ‘milli burjuvazi’ yaratma amacını güdüyordu. Buna ancak azınlıkların iktisadi hâkimiyetlerini kırarak ulaşılabildi; o halde mücadelenin toplumsal yönünden ziyade ‘milli’ yönü öne çıkarılmalıydı ya da en azından azınlıklar, sömüren sınıf olarak gösterilmeliydi (Quataert-Zürcher, 1998: 127-128).

Osmanlı’da 1913-15 itibarıyla toplam 76.216 işçi çalıştıran çoğu manifaktür düzeyindeki 386 sanayi kuruluşu mevcuttu (Gevgili, 2018: 57).

Resmi verilere göre, Türkiye’de 1923 yılından yani Cumhuriyet’in kuruluşundan önce, 308 adet sınırlı şartlar içinde çalışan teşebbüs mevcuttu (Makine gücü en az 5 beygir gücünde ve demirbaş eşyası en az 1000 TL olan ve yılda en az iki vardiya ile 750 işgünü çalışan işletmeler teşebbüs sayılırdı). Bunlar, Sanayi Teşvik kanunun uygulamasından faydalanıyordu. Bunlar arasında 163 adet tarım ürünleri işleyen fabrika ve atölye, 52 tekstil fabrikası, 7 adet yeraltı servetleri çıkaran veya işleyen fabrika vardı. Bütün bu sanayi, tesislerinde çalışan işçilerin toplam sayısı 15-20 bini geçmiyordu ve bu sayının yarısı tarımsal ürünleri işleyen fabrikalarda çalışırdı. Bu ürünler işlendikten sonra Türkiye’den

ihraç ediliyordu. İş Bankası-Sümerbank-Etibank-Şeker Fabrikaları gibi kuruluşlarla etatizm-devlet kapitalizmi uygulanmaya çalışılmıştır, buna rağmen krom-demir-linyit üretiminde olduğu gibi yabancı sermaye güçlüdür (Rozaliyev, 1978: 5-39).

Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllarda mirasını aldığı Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı devam etmiştir. Küçük esnafın ağırlıkta olduğu yalnızca belli şehirlerde büyük kapitalin biriktiği ve tüccar sınıfının kapitalist 'entrepreneur' sınıfına yaklaştığı söylenebilir. Köylü-işçi ve küçük esnafın geniş halk kitlelerini oluşturduğu, görülmektedir. Kitlesele üretim-tüketime olanak veren temel etmen olan demiryolu ağı çok gelişmemiştir. Tarım ağırlıktadır. İhracat-İthalat dengesi ithalat lehinde bozuktur. Madencilik, hayvancılık, tarım alanında kıta çeşitliliği gösteren Türkiye birçok sebepten Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygar dünyanın çok gerisinde başlamıştır. Tek parti iktidarının dışındaki bütün örgütlenmeler kontrol altına-baskı altına alınmış, yasaklanmıştır. Dolayısıyla başka bir siyasi parti, sendikalar örgütlenememiştir.

Tek parti döneminde devlet eliyle sanayileşme benimsenmiş, hiçbir sınıf kavgasına-örgüte izin verilmemiştir. Cumhuriyet'in ilk 15 yılında şeker fabrikaları dâhil, madencilik, tekstil, tarım, deri sanayi alanında birçok fabrika devlet eliyle işletilmeye başlamıştır.

Oluşturulmaya çalışılan devletçilik ve etatizm (Devlet kapitalizmi) İsmet İnönü tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: 'En serbest zannolunan sanat ve ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir. Subaşımda olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum'. İşçi haklarının sınırlandırıldığı ve kapital birikiminin hızlandırıldığı 1933 -1939 döneminde, millî gelirin yüzde beşine yaklaşan yarım milyar liralık kaynak devletçe yatırımlara yöneltilebilmiş, özel kesimle birlikte yatırım hacmi ulusal gelirin yüzde onuna yaklaşmıştır. Türkiye'de sanayinin manifaktür aşamasından çıkışında büyük dönüm noktası, devletçilik hareketidir (Gevgili, 2018:59-60).

1923 yılında yapılan İzmir iktisat kongresinde delegeler çoğunlukla tüccar, büyük toprak sahipleri, ağa ve birtakım ufak sanayi işletmesi sahibinden ibaretti. Bu kongrede halk adına ülkenin bunda sonraki yönetimine karar verilecekti. Ama işçi delegeleri arasında gerçek işçi azdı ve işçi sınıfı örgütlü değildi. Türkiye emperyalizme karşı açtığı savaşta kendi siyasi bağımsızlığını korumuş ve perçinlemiştir. Türk proletaryası ve köylü yığınları, yoksulluklarının, yalnız yabancıların sömürüsüne dayanmayıp, hangi ülkeden olursa olsun, yerli ya da yabancı kapitalist ve büyük toprak sahibinin sömürücülüğüne dayandığını açıkça belirtmektedirler. Türk burjuvazisi henüz güçsüzdür; gerekli sermayesi

yoktur. Bu sermayeyi bir araya toplayıp artırmak gereklidir. İşte sermaye artırma yolunda yeni burjuvazi ve destekçileri işçi ve köylüyü soyuyor, gizlemeye dahi gerek görmediği bir aç gözlülükle emekçilerin suyunu sıktıkça sıkıyordu (Şnurov-Rozaliyev,1970: 21-24).

Türkiye’de Demokrat partinin dergisi olan Gün’ün 22.5.1946 istatistiklerine göre, topyekûn 12 milyon köylü vardır ki bunlar ellerinde bulunan ufacık topraklarından ekmek parasını bile çıkartamamaktadırlar. İş ve İşçi Bulma Kurumu yetkililerinden biri resmen, Türkiye’de sanayi işçisinin en az %20’sinin işsiz olduğunu açıklamıştır ki bu sadece kayıtlı olanların rakamıdır (Rozaliyev, 1978: 71-73).

Sonuç olarak denilebilir ki Emperyalist-Kapitalist yayılmaya karşı Kurtuluş Savaşı dâhil, tek parti iktidarı boyunca SSCB’den Birleşik Krallık ve Fransa’ya karşı insan kaynağı-para-silah vb. destek alınmış, bu ilişki batıyla ilişkilerin gerginleşmesine paralel bugün dahi (Günümüz Rusya’sıyla) hâkim bir dinamik olarak varlığını sürdürmüştür.

1945 yılında Cumhuriyet Halk Partisi dışında ikinci bir parti kurularak (Milli Kalkınma Partisi) 1946 yılı seçimlerine gidilmesiyle çok partili sisteme geçilmiş oldu. Osmanlı’dan gelen topraksız köylüyü, toprak sahibi yapabilmek büyük toprak ağalarının elinde ki toprak üstünlüğünü çözmek için gündeme getirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1945 yılında kabul edildi fakat uygulanamadı (1973 yılında yeniden gündeme geldiyse de yine başarılı olunamadı). Nitekim 1950-60 yılları arasında iktidar olacak Demokrat Partinin çekirdeği Türk Siyasal Hayatına ‘Dörtlü Tahrir’ olarak geçen Adnan Menderes-Celal Bayar’ında içinde olduğu sonra Emin Sazak’ında katılacağı grup bu yasaya ettikleri muhalefet sonrasında yeni bir parti kurdular. Bu kişiler aynı zamanda büyük toprak sahipleriydi. Mustafa Kemal Atatürk birçok konuşmasında bu toprak reformunu başarmak zorunda olduklarını yoksa bunun gelecek yıllarda infilak edecek köksüz, topraksız ırgat-maraba bir nesil oluşturacağını, bu kişilerin her türlü tehlikeye açık, her türlü grubun sömürsüne açık olacağını belirtmiştir. Yazar Nihat Genç’e göre Cumhuriyet tarihinin turnusol kâğıdıdır o yasa. Cumhuriyet tarihinin birçok şifresini bünyesinde barındırmaktadır (Genç, 2024).

O yıllarda hisseler destesi yabancılara ait karışık anonim şirketler, ülke ekonomisinde etkindi (Rozaliyev, 1978: 45-51).

Genel olarak denilebilir ki 1950-60 arasında S.S.C.B etkisinden A.B.D etkisine geçildiği dönem olarak değerlendirilebilir.

Savaş sonrası yılları, genel olarak Türkiye’de kapitalizmin artan bir hızla geliştiği ve özel olarak ta büyük milli sermayenin etki alanının genişlediği ve durumunun

sağlamlaştığı yıllardır. Ülkedeki politik gücün büyük sermaye ve en büyük toprak sahiplerinin temsilcilerinin elinde bulunduğu demokrat parti yönetimi yıllarında, büyük sermayenin durumunu sağlamlaştırması o derece hızlanmış ve yaygınlaşmıştı ki, milli tekellerin yavaş yavaş oluştuğu artık açıkça görülmüyordu. Türkiye’de büyük sermayenin gelişimi, etkileme alanının genişlemesi, durumunu sağlamlaştırması yerleşmesi ve mahalli şirketlerin giderek tekelleşmesi 27 Mayıs 1960 devrimi öncesi ekonomik hayatın en önemli özelliğidir (Şnurov-Rozaliyev, 1970: 94-95).

27 Mayıs 1960’tan sonra yönetimi devralan Milli Birlik Komitesi (MBK) ve hükümetin politikası ‘Atatürk’ün çizgisine dönüş’ sloganıyla yürütülmeye başlanmıştır. Bu politika, küçük, orta ve hatta belli bir kesimiyle büyük burjuvazinin nesnel iktisadi süreç içinde gelişmelerini kösteklemeyen savaş öncesi yıllara dönüş özlemini yansıtıyordu. MBK hükümetinin toprak meselesinde toprak reformunu yapamamasının nedeni kırsal bölgelerde büyük toprak sahiplerinin tarımsal reformlara karşı koymasıyla açıklanabilir. 1955-65 yılları arasında Türkiye tarımında ‘Prusya’ tipi kapitalist gelişme çizgisi hızlanmıştır. Köylü kümeleri arasından yükselen köy burjuvazisi, kapitalistleşmekte olan büyük toprak sahiplerinden, yavaş oluşan tekerci sermayeden ve büyük toprak sahibi sınıfla işbirliği yapan ticaret-sanayi burjuvazisinin üst tabakalarından gelen baskıya maruz kalmaktadır. Ülkenin tarım kesiminde büyük toprak mülkiyeti, feodal kalıntılar, genel bir geri kalmışlık, kitlelerin topraksızlığı ve geniş köylü yığınlarının aşırı yoksulluğu devam etmektedir. Fakat aynı zamanda, belli bazı bölgelerdeki tarımda kapitalist gelişmenin yasaları gittikçe daha şekillenmektedir. 1950’li yılların başından itibaren T.C. sistemindeki ABD ve Batı Almanya etkisi giderek artmıştır. Hilmi Özgen 1965 tarihli yurdumuzda sermaye şirketlerinin durumu makalesinde Anonim Şirketler arasında hızlı yarış kabul etmekte, sermaye birikim sürecinin çok hızlandığına, küçük şirketlerin büyük şirketler tarafından yutulduğuna, Türkiye’de de ABD’kine benzer tekelleşme sürecine işaret etmektedir. Vehbi Koç gibi büyük kapitalin temsilcisi durumundaki kişi sayısı artıyordu. Gelir dağılımı gittikçe büyük halk kümeleri aleyhine bozuluyordu. Aralık 1964’te bir avuç vahşi kapitalist toplam gelirin ¼’ünü alır duruma gelmişti (Şnurov-Rozaliyev, 1970:95-197).

Bugünde durum maalesef bundan pek farklı değildir, küçük bir grup toplam gelirin çok büyük kısmını alırken geniş kitleler ancak bu kadar pay alabilmektedir. Bu durum sosyal bozukluklara yol açmakta, hatta daha ileri aşamalarda sosyal barışı tehdit eder duruma gelmektedir. Toplumsal sınıf farklılıklarını artırmakta, gruplar arasında ki

çatışmaları artırmaktadır. Hatta en ileri boyutlarında ulusal güvenlik problemleri doğurabilmekte, ulusal güvenliği tehdit eder hale gelebilmektedir. 1789 Fransız İhtilalinde, Şahlık İran'ının yıkılmasında, Çarlık Rusya'sının yıkılmasında olduğu gibi geniş kitle ayaklanmalarına yol açabilmektedir.

İlk kez 1963 yılında yapılan gelir dağılımı araştırmasında, nüfusun en düşük gelirli yüzde yirmilik parçası toplam gelirin yüzde dört buçukunu alırken, nüfusun en yüksek yüzde yirmilik kısmı ise, gelirin yüzde elli yedisini almaktadır. Gini katsayısı 1963 yılında 0,55; 1968 yılında 0,56 olarak gerçekleşmiştir. 1'e doğru yaklaştıkça eşitsizlik artmakta, 0'a doğru azalmaktadır (Kaya, 2007: 94).

Verilerden de görüleceği üzere gelir dağılımı eşitsizliği ciddi boyutlardadır ve büyüme yanında en az onun kadar, hatta ondan daha önemli olan kalkınma olgusunun henüz gerçekleştirilemediğinin kanıtıdır. Bugün kişi başına gelir olarak yüksek olan petrol zengini Ortadoğu ülkeleri büyük ekonomiler olarak kabul edilse de, gazete okuma oranı okunan kitap sayısı-tüketilen et, süt ürünlerinin yetersizliği gibi kalkınma kriterleri açısından halen uygar dünyanın çok gerisindedir. Bu durum bize kalkınma ve büyümenin birbirinden farklı olduğu ve böyle ele alındığını göstermektedir. Nitekim günümüzde Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı çalışmalarıyla toplam milli gelir, kişi başına düşen gelir gibi göstergelerin yanında bunların paylaşılması da çok önemli bir kriter olarak varsayılmaktadır. Zira servet ve gelir dağılımı eşitsizliği günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri olarak durmaktadır. Nitekim son yıllarda ki dünyanın en önemli toplantılarından sayılan Davos Toplantılarına damga vuran ana konu bu adaletsiz servet ve gelir dağılımıdır. Aynı şekilde ünlü ekonomist Daron Acemoğlu'na göre (2021) büyüme tek başına bir anlam ifade etmemektedir, asıl olan kaliteli büyümek yani büyürken büyümenin adaletli paylaşılmasıdır. Bu sayede bir ülkede kalkınma hedeflerine ulaşılabilir.

1961 Anayasasının aşırı hürriyetçi-özgürlükçü olduğu içinde yaşanan topluma uygun olmadığı eleştirileri altında 12 Mart 1971 tarihinde verilen muhtıra ile Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Mevcut hükümet yerine Nihat Erim önderliğinde partiler üstü bir reform kabinesi kurulmuş, 14 Ekim 1973 tarihine kadar da bu hükümet başta kalmıştır. 1970'li yılların büyük kısmında koalisyonlarda ülke yönetiminde söz sahibi olmuş olan Adalet Partisi politik ve ekonomik görüş olarak ve taban olarak Adnan Menderes'in Demokrat Partisinin devamı sayılabilir.

Türk devlet planlama sektörü 1973-1995 dönemi için Yeni Strateji adlı bir belge yayınlamış, Bu belgede Avrupa Ekonomik Topluluğuyla bütünleşme hedefleriyle de

uyumlu olarak, (Gümrük birliği hedefiyle) 1995 yılına kadar toplumun tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşümü hedeflenmiştir (Gevgilli 1973: 408).

Böylece tüm sancılarına rağmen kapitalist bir toplum ve sistem oluşturma ideali resmi olarak ta benimsenmiş ve ilan edilmişti. Bu anlamda hazırlanan kalkınma planlarında da bunla bağlantılı alt planlar oluşturulacaktı. Avrupa'yla ekonomik ortaklık arayışları, ABD'den bir nebze olsun uzaklaşma olarak okunurken, bazıları bunun Avrupa Birliği içine Birleşik Krallık gibi bir Truva atı sokarak Avrupa içinde ABD etkisini artırma politikası olduğunu savunmuştu. Batı uygarlığını bir bütün olarak görenler olsa da sonuç itibariyle izlenen genel politikalar bu tercihlere göre şekillenmişti. ABD etkisindeki politikalar daha liberal politikalar olurken AB etkisinde gelişen politikalar daha sosyal devlet ideali ağırlıklı politikalar oluyordu. Yine ülkemizin Jeopolitik konumu gereği yakın olduğu Ortadoğu (Dünya enerji-petrol kaynaklarının merkezi konumundaki) üzerindeki politikalarda, uygulanan iktisadi politikaları ve ülke nüfusunu derinden etkilemekteydi. Dünya petrol piyasasının geçerli parası olan dolardaki oynaklıkların enerji piyasasında ve diğer bütün piyasalarda (Bütün sektörlerde girdi olarak kullanılan petrol) oluşturduğu dalgalanmalar zaten takati düşük olan geniş kitlelerin işini çok daha zorlaştırıyordu.

Nitekim özünde petrol kaynaklı bir arz şoku olan 1973 petrol şoku Türkiye ekonomisini de sarsmıştır. 1970'li yıllara damgasını vuracak politikacı Süleyman Demirel Tevfik Yazıcılar'ında (2020) aktardığı gibi 70 sente muhtaç durumdayız diyerek ülkedeki döviz darboğazına ve dış ticaret açığıyla bunun olumsuz etkilerine dikkat çekmiştir (Yazıcılar, 2020).

1973 ve 1978 yıllarında Gini katsayısı 0,51 olmuş, sırayla en yüksek %20'nin aldığı pay 56,5 ile 54,7; en düşük %20'nin aldığı pay 3,5 ile 2,9 olmuştur (Kaya, 2007:94).

1978 yılına gelindiğinde zikredilmesi gereken bir diğer önemli kırılma anı, kilometre taşı Dünya Bankası'nın Kemal Derviş'e hazırlattığı rapordur (Yalçın, 2015:2).

1980'li yıllara gelirken maalesef görülmektedir ki halen gelir dağılımı çok bozuktur ve ücretli kesim toplam gelirden hak ettiği kadar pay alamamaktaydı. Çok küçük bir kesim toplam gelirin çok büyük bir kısmını alıyordu.

1980'li yıllara gelindiğinde dünyada, sıklet merkezlerinde 'Yeni Sağ', politikaları sistemin hâkim düşüncesi oluyordu. ABD'de Ronald Reagan, Birleşik Krallık'ta Margaret Thatcher, Türkiye'de Turgut Özal bu düşünceye yürekten bağlıydı ve ülkelerinde uygulamaya koymuşlardı. Bu düşüncenin ekonomik alanda yansıması liberalizm ve serbest piyasa ekonomisi ağırlıklıydı.

24 Ocak 1980 tarihinde 1970’li yıllarda yaşanan döviz darboğazı-petrol krizinin etkisiyle, yaşanan tıkanıklıkları aşmak için yeni bir takım kararlar alınıyordu. Tarihe 24 Ocak 1980 kararları olarak geçen düşüncelerde öz olarak, genç endüstriler tezi gereğince uygulanan ithal ikameci politikalar terkedilerek ‘ihracata dayalı sanayileşme modeli’ benimseniyordu, ülkenin döviz ihtiyacının karşılanması hedefleniyor, serbest döviz kuru kabul ediliyordu.

12 Eylül 1980’e gelindiğinde bir kez daha darbe nedeniyle demokratik yaşantı kesintiye uğruyordu. Bazılarına göre 24 Ocak kararları o kadar zor değişimler ve hükümler içeriyordu ki normal yönetim usulleriyle uygulanması mümkün olmadığından, sıkıyönetim ilan edilmişti.

Türkiye 1980 yılına kadar ithal ikameci bir sanayileşme politikası izledi, bu siyasetin en önemli özelliği yerli sanayiye korumak için ithalata getirilen kısıtlamalar sonucu, ithal edilen ürünlerin artık ülkede üretilmesiydi. Oluşturulan montaj sanayi sürekli ithal talebi artırıyor. Bebek endüstriler tezinin bir gereği olarak yerli sanayi korunmaya çalışılmıştı. Bir yandan geleneksel tarım ürünleri dışında kayda değer bir ihracat yapılamaması, diğer yandan montaj sanayinin artan ithalat talebi, Türkiye’yi 1980 sonrasında büyük bir döviz sorunuyla karşı karşıya getirdi. İşte Türkiye’nin 70 cente muhtaç olduğu deyimi bu durumu ifade etmek için kullanılmıştı (Alpar, 2018:1).

Konumuz açısından bakıldığında kapitalizmin gelişme aşamalarından önemli bir kısmı daha tamamlanmıştır. 1973 yılında çıkarılan 1757 sayılı Toprak Reformu Kanunu uygulanamadan kaldırılmıştır. 1984 yılında 3083 Sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu” çıkarılmış ve bu kanunun yürütücüsü Tarım Reformu Genel Müdürlüğü olarak belirlenmiştir (Türkiye’de halen çiftçilerin topraklandırılması bu kanun kapsamında yürütülmektedir). Maalesef bu yasada geniş kesimlerin derdine derman olmuyordu. Cumhuriyet’in en önemli hedeflerinden biri olan, kurucusu Atatürk’ün konuşmalarında sıkça zikrettiği, topraksız köylüyü toprak sahibi yapma hedefi yine başka bir bahara kalıyordu.

Gini katsayısı 1983’te 0,52, 1986’da 0,50, 1987’de 0,43 olarak ölçülüyordu. Yani halen yüksek bir değerde ideal olan 0’dan çok uzaklardaydı. 1994 yılına gelindiğinde en yüksek %20 toplam gelirin nerdeyse yarısından fazlasını-%54,9’unu alıyordu. Ücretli sınıf toplam gelirden halen çok az pay alıyor ve kalkınma için nihai hedef olan sosyal devletin, ortalama vatandaşın refah durumunun iyileştirilmesi hedefi başka bir bahara kalıyordu, zira şimdi ‘Sermaye Oluşturma’ zamanıydı! (Kaya, 2007: 94).

Servet ve gelir dağılım bozukluğu ve Türkiye'nin toplumsal sorunlarına Kemal Derviş ve Robinson Sherman ayrıca önem vererek vurgulamışlardı (Derviş, Sherman, 1978:156).

5 Nisan 1994 kararları, yaşanan ekonomik krizi çözmek amacıyla alınan ve ilan edilen birtakım kararlar bütünüdür. Özet olarak KİT'lerin finansmanında yaşanan sorunlar, kamu harcama ve finansmanında ki dengesizlik ile ödemeler ve cari işlemlerde ki dengesizlik giderilmeye çalışılıyordu.

Ülkemizde 1994 yılı için dolaylı vergi %52, 2001 yılı için %60 olarak gerçekleşmişti. Bu gösterge halen vergi yükünün büyük kısmının geniş halk kitleleri üzerinde olduğunu ve vergi adaletinin sağlanamadığını gösteriyordu. Toplanan vergilerin harcadığı giderler içerisinde her zaman faiz harcamaları ilk 3 te yer alıyordu ilgili yıllarda, faiz geliri elde edenlerse (Hazine'ye yüksek faizle borç verenler, hazine bonosu-devlet tahvili alanlar) maalesef bir avuç kişiyi geçmiyordu, açıkça söylenilmese de gelir belli kesimlerden belli kesimlere aktarılıyordu açıkça.

Erdal İnönü'nün tabiriyle geniş kesimler limon gibi sıkılıyordu (Bi Haber, 2022).

1994 yılında en düşük %20 toplam gelirin %4,9'unu alırken, en yüksek %20 %54,9'unu alıyordu. Ortanca sayılabilecek üçüncü %20 sadece %12,9'unu alıyordu. Gini katsayısı ise 0,49 olarak gerçekleşiyordu (Kaya, 2007: 94).

Rakamlardan görüleceği üzere halen 1980'li yıllarda Ali Kemal Erdem'inde aktardığı şekilde (2021) Turgut Özal'ın konuşmalarında sık sık vurgu yaptığı orta direk zayıf bir şekilde yaşamına devam ederken nüfusun çok küçük bir kısmı toplam gelirin çok büyük bir kısmını alıyordu.

Toprak reformu konusunda yine başka bahara kalıyordu, milyonlarca topraksız köylünün umudu. 3083 sayılı yasayla dağıtılan topraklar toplam yekûn içerisinde çok cılız bir oranda kalıyordu ve toprakların büyük kısmı halen bir avuç insanın elindeydi.

2001 yılına gelindiğinde Kara Çarşamba olarak ta bilinen günde bir kez daha ülke ekonomisi krizle sarsılıyordu öyle ki bu yıllara gelindiğinde yaklaşık toplanan vergilerin %96'sı iç borç faiz ödemelerine gidiyordu. Bu sürdürülemez durum artık yolun sonuna geldiğini gösteriyordu, bu ve benzeri ekonomik-politik problemlerin çözümü için yurtdışından 'özel istekle' getirilen Kemal Derviş ve oluşturduğu ekibi yeni dönemin esaslarını Mayıs 2001 tarihinde ilan ederek Güçlü ekonomiye geçiş programını açıkladılar.

Güçlü Ekonomiye Geçiş programının ana amacı, sürdürülemez boyutlara varmış olan kamu borçlarına yol açan borç dinamiğinin kaldırılarak Türkiye ekonomisinin

olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak bir yapıya kavuşturulmasıdır. Bu uzun vadeli esas amaca ulaşmanın ana şartı ise makroekonomik dengelerin kurulmasıdır (TCMB, 2022).

1990'lı yıllar boyunca yükselen dolaylı vergiler 2001 yılına gelindiğinde %60, 2002 yılına gelindiğinde %66'ya ulaşmıştır. Güçlü ekonomiye geçiş programında da bu konuda bir değişiklik önerilmiyordu. Nitekim günümüze kadar geçen sürede dolaylı vergiler halen yükselmeye devam ediyordu. Yani vergi adaletsizliği tam gaz devam etmiştir.

Gelir dağılımı açısından bakıldığında 2002 yılına gelindiğinde en düşük %20 toplam gelirin %5,3'nü, üçüncü %20 %14,0'nı, en yüksek %20'ye %50,1'ni alıyordu. Gini katsayısıysa 0,44 olarak gerçekleşiyordu. Görüldüğü gibi yüksek enflasyon oranları ve işsizlikle de birleştirerek okunduğunda orta sınıf ve alt sınıf üstteki bir avuç insanın (Toplam nüfusa göre) refahı için maalesef sıkılıyordu.

Toprak reformu olarak bakıldığında Türkiye'de tarım topraklarının mülkiyet ve tasarruf durumu hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Tarım topraklarının tapu ve kadastro kayıtları yeterli ve sağlıklı değildir. 2001 tarım sayımı verilerine göre yalnız kendi toprağını işleyen 20 dekara kadar olan mülk işletmelerin oranı yüzde otuz altı civarlarındadır. Bu rakam servet ve gelirin adaletli dağılması açısından bakıldığında yeterli gözükmemektedir.

2002 yılına gelindiğinde makroekonominin önemli göstergeleri geçmişe göre kısmen düzelmiş, orta gelirlielerin durumu 2005-7 yılına kadar kısmen iyileşme göstermiştir. İşsizlik oranı 2002 yılında %10,3, Enflasyon %30 civarlarındaydı, Gini katsayısı 0,44'lerde, en yüksek %20 toplam gelirin %50,1'ni, üçüncü %20 %14, en düşük %20 %5,3'ünü alıyordu. Gini katsayısı 2005 yılına gelindiğinde 0,38'e düşmüştür. En yüksek %20 toplam gelirin %45,8'ini, üçüncü %20 15,4'nü, en düşük %20 %6'sını alıyordu (Kaya, 2007: 94).

Kapitalist ideolojilerin, yöneticilerin, daha önce belirtmiş olduğu üzere, devlet tarafından cesaretlendirilen liberal kapitalizmin serbesti ile sonuçta, genel refahı artıracak olan, muntazam bir ekonomik gelişme yolunda ilerleyebileceklerini zannetmiş oldukları, Türkiye, İran, 1958 Temmuzunu öncesi Irak'ı gibi ülkelerdeki harekete getirici kapasitesinin bu zayıflığı iyice ortaya konulmuştur. Daha sonra, bu evrimi, örneğin Fransız tipi, zorlayıcı olmayan, özel kapitalistlere çok büyük bir karar verme özgürlüğü tanıyan, planlama teknikleriyle düzene sokmak için çabaladılar. Bu hususta, batılı kapitalist güçlerden-

öncelikle de ABD'den yardım gördüler. İdeolojiden vazgeçebileceğini zannettiler, hatta Kemalist ideolojinin öncelikle-özelikle ulusal temeller üzerinde- bir genel devinime yol açmış olduğu Türkiye'de bile, ideolojiye tamamen karşı çıktılar ve halen karşı çıkmaktadırlar. Kitlelerin, gerici bir yönde bile olsa, her tür ideolojik yapılandırmaları yönetici sınıflar için egemenliklerinin sürekliliği açısından tehlikeli olarak görülüyordu (Rodinson, 2002:259).

2007 yılına gelindiğinde Gini katsayısı 0,406, geliri en düşük olan grup toplam gelirin %5,1'ini, ortadaki %20'ye %14,8'ini, en yüksek grup toplam gelirin %48,4'ünü alıyordu, işsizlik 9,2 olarak ölçülüyordu.2016'da işsizlik 10,9, Gini katsayısı 0,404, en düşük grup toplam gelirin %6,2'sini, en yüksek grup %47,2'sini, ortanca grup %15'ini alıyordu (TÜİK 2018).

Sonuçta, oluşturulmaya çalışılan Kapitalizm ülkelerde farklı cereyan etse de tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de asıl olarak şirketler üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Cahit Kayra'nın Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü adlı 3 ciltlik eserlerinden sonuç olarak yazdığı cümle 'Sanayileşememek' sorunu halen durmaktadır (Kayra, 2013-2014-2015).

A.D.Jr Chandler'in sözleriyle yönetimin görünen eli A.Smith'in piyasanın görünmeyen elinin yerine geçmektedir. Piyasa tümüyle ortadan kalkmamakta, mal ve hizmet isteminin olduğu yer olarak kalmaktadır. Mal ve hizmetlerin üretim ve eşgüdümü sorumluluğu geniş ölçüde söz konusu firmalara geçmektedir. Böylece bu büyük firmalarla, ABD'de yönetsel kapitalizm yaratılmış olmaktadır. ABD'de rekabetçi yönetsel kapitalizm başarılı olurken Almanya'da işbirlikçi yönetsel kapitalizm başarılı olmuştur (Bulutay, 1995:19).

Ülkemiz de dahil olmak üzere, hemen hemen tüm kapitalist dünyada sanayi şirketleri azalan kârlarını faaliyet dışı finansal spekülasyon eylemlerinin getirdiği kârlarla desteklemek suretiyle varlıklarını sürdürebilmektedirler. Bunun da ötesinde, başta ABD olmak üzere, kapitalizmin tüm büyük ülkelerinde ücretlilerin gelirleri gerçek olarak gerilemekte ve orta sınıfların alım güçleri azalmaktadır. Orta sınıfların yapı içinde güçlü birer tüketici olarak korunması ancak bu kesimlere sağlanan borçlanma olanaklarıyla sınırlandırılmakta ve çok geniş kitleler bankalar üzerinden borçlandırılarak sistemin hegemonyası sürdürülmeye, korunmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla, finansal risk ve aşırı borçlanma, aslında kapitalizmin yirmi birinci yüzyılın başında kendisinin ürettiği iki temel unsur olarak göze çarpmaktadır. Bu öğelerin işleyiş biçimi bir yandan da sistemin

periyodik krizleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani bir nevi sistem kendi krizlerini üretmekte şok dalgaları sonucunda kendisine güçlenmek için yeni alanlar açmaktadır, kanserli hücre tüm hücreleri ve en nihayetinde kendini de tüketmeye doğru çılgınca yol almaktadır (Yeldan 2009:28).

1.4.3.3. Fortune 500 ve İstanbul Sanayi Odası 500 Türkiye

Ülkemizde de esas olarak kapitalizm büyük şirketler aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Şirketlerin toplum yaşamında taşıdığı önem vb. saiklerle İstanbul Sanayi Odası, Fortune gibi kuruluşlar ülkenin en büyük şirketleri sıralaması yapmaktadırlar. 2010 itibariyle ekonomimizdeki ilk 10 şirket Tablo 6’te gösterilmiştir. Bir diğer tablo ünlü dergi Fortune’nin yaptığı liste, Türkiye’de net satışa göre ilk 10 şirket sıralaması Tablo 7’deki gibidir.

Tablo 6. İSO 500 2010 itibariyle Türkiye’deki ilk 10 şirket (Genel Sıralama)

Sıra	Şirket Adı	Sektör	Şehir	Net Satış
1	Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş.	Petrol Ürünleri Sanayi	Kocaeli Sanayi Odası	22.711.659.148
2	EÜAŞ Elektrik Üretim A.Ş. Genel Müdürlüğü	Elektrik Sektörü	Kamu-Ankara	9.740.496.745
3	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	Taşıt Araçları Sanayi	İstanbul Sanayi Odası	7.689.818.851
4	Oyak-Renault Otomobil Fabrikaları A.Ş.	Taşıt Araçları Sanayi	İstanbul Sanayi Odası	6.449.317.844
5	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	Taşıt Araçları Sanayi	İstanbul Sanayi Odası	6.373.851.209
6	Arçelik A.Ş.	Makine Sanayi (Elektrikli Olanlar Hariç)	İstanbul Sanayi Odası	6.182.283.111
7	Aygaz A.Ş.	Çeşitli Petrol ve Kömür Türevleri Sanayi	İstanbul Sanayi Odası	4.316.070.015
8	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	Demir-Çelik Ana Metal Sanayi	Karadeniz Ereğli Ticaret ve Sanayi Odası	5.048.630.008
9	İçdaş Çelik Enerji Tersane ve Ulaşım Sanayi A.Ş.	Demir-Çelik Ana Metal Sanayi	İstanbul Sanayi Odası	3.523.477.229
10	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	Demir-Çelik Ana Metal Sanayi	İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası	3.239.662.761

Tablo 7. 2020 İtibariyle Türkiye’deki Net Satışa Göre İlk 10 Şirket

Sıra	Şirket Adı	Sektör	Şehir	Net Satış
1	Enerji Piyasaları İşletme A.Ş	Enerji	İstanbul	105.809.886.606.00
2	Türkiye Petrol Rafineleri İşletme Aş	Petrol ve Türevleri Üretimi ve Dağıtımı	Kocaeli	63.243.815.000.00
3	Bim Birleşik Mağazaları Aş	Perakende Ticaret Mağazaları	İstanbul	55.495.364.000.00
4	Ford Otomotiv Sanayi Aş	Taşıt Araçları Ve Ekipmanları İmalat ve Bakımı	İstanbul	49.451.407.000.00
5	Türk Hava Yolları A.O	Seyahat ve Taşımacılık Hizmetleri	İstanbul	46.448.000.000.00
6	Petrol Ofisi Aş	Petrol ve Türevleri Üretimi ve Dağıtımı	İstanbul	43.690.501.000.00
7	Ahlatlı Kuyumculuk Sanayi Ve Ticaret Aş	Kuyumculuk	Çorum	41.484.599.264.00
8	Arçelik Aş	Elektrikli Ev Aletleri	İstanbul	40.872.483.000.00
9	Opet Petrolcülük Aş	Petrol ve Türevleri Üretimi ve Dağıtımı	İstanbul	38.623.155.000.00
10	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş	Metal Döküm ve İşleme	Ankara	32.048.029.000.00

Kaynak: Fortune Türkiye500

Dünyadaki genel eğilime benzer şekilde listede petrol ve enerji şirketleri ağırlık olarak öne çıkmaktadır. Satış hacimlerine bakıldığında da şirketlerin çok güçlü bir finansal yapısı olduğu ve sektörlerinde oligopol şeklinde örgütlenirlerse toplum aleyhine çok zararlı sonuçlar çıkacağı beklenmelidir. Başka bir açıdan değerlendirilirse ülkemiz şirketlerinin küresel oyuncu olmaktan uzak olduğu mukayeseli olarak küresel ligdeki şirketlerle karşılaştırıldığında küresel oyuncu olmaktan ziyade bölgesel oyuncu olduğu görülmektedir. Arçelik’in dünyada yaptığı yatırımlar göz önüne alındığında ÇUŞ’larla benzer yönlerinin fazlalığı göze çarpmaktadır. 12 markasıyla sektöründe dünya pazarının %4,8’ine hakim olan firma global ligde 8. Sırada yer almaktadır. Vestel’de yakın bir başarı grafiğine sahiptir. Keza Ereğli Demir-Çelik ve THY’de global oyuncu statüsündendir. Aynı şekilde Koç Holding, Sabancı Holding, Doğuş Grubu, Türk Telekom, Turkcell’de

diğer global oyuncularımız olarak varsayılmaktadır. Yine de ülkemizin asıl göze çarpan gücü irili ufaklı birçok KOBİ'dir. KOBİ'lerimiz tüm dünyada ciddi iş yapmaktadır ve Avrupa'nın büyük firmalarıyla rekabet edebilmektedir. Yine Türk İnşaat sektörü yurtdışında yapılan yatırımlarda genelde dünya klasmanında şirket sayısı itibariyle ilk üçtedir ve dışarıya yapılan yatırım hacim olarak yüksektir.

Bu manada zikredilmesi gereken bir diğer konuda 100 yıllık marka sayısıdır, günümüz kapitalist sistemlerinde bir ekonominin derinliği ve gücünü ölçmek için kullanılan önemli parametrelerden biride sahip olunan yüzyılı aşkın geçmişi olan markalardır. Ülkemizde ki bu markalara örnek şunlardır: Hacı Bekir, Hafız Mustafa, Vefa Bozacısı, Ziraat Bankası, Komili, Cemilzade, Hacı Abdullah, Hacı Şakir, Tuzcuoğlu Nakliyat, Arkas Holding, Abdi İbrahim, Uludağ, Ford Otosan, Develi Restoran, Yenigün Reçelleri, Apikoğlu, İlancılık A.Ş., Splendid Otel, Meşhur Bebek Badem Ezmesi, Kaptanoğlu Denizcilik, Hamidiye Su, Pandeli Restoran, Emgen Optik, Sırmakeş Su, Alevli A.Ş., Konyalı Lokantası, Tarihi Sarıyer Börekçisi, Hasanpaşa Fırını, İmam Çağdaş ve Altan Şekerleme, Eyüp Sabri Tuncer, İş Bankası, Koska, Çift Geyik Karaca, İskender Kebap, Kurukahveci Mehmet Efendi, Karaköy Güllüoğlu, Elit Çikolata, Arış, Nurus ve Nestle Türkiye, Shell Türkiye, Singer Türkiye (Para Dergisi, 2023).

Yine kapitalist ekonomilerin gücünü ölçmek için kullanılan göstergelerden biride şirket değeridir. Değerine göre şirketler Unicorn, Decacorn ve Hectocorn olarak sınıflandırılmaktadır. Buna göre değeri 1 milyar USD üstü şirketler Unicorn, 10 milyar üstü Decacorn, 100 milyar üstü hectecorn statüsünde zikredilmektedir. Bugün itibariyle ülkemizde Unicorn şirketleri, Peak Games, Dream Games, Hepsiburada, Insider ve Papara'dır. Decacorn olarak Trendyol ve Getir sayılabilir, Hectacorn şirketimiz ise henüz bulunmamaktadır (Tech Inside, 2023).

2021 yılı itibariyle çeşitli açılardan değerlendirme sonucunda oluşan Tablo 8'e bakıldığında dünyadaki listeye paralel şekilde ülkemizde de enerji şirketlerinin başı çektiğini, otomotiv şirketlerinin de listede en üstlerde olduğu görülmektedir. Dünyadan negatif yönde bir ayrışma olarak teknoloji şirketlerinin ülkemizde belli bir büyüklüğe ulaşmadığı görülmektedir. Yine de ülkemizde de kapitalist ekonominin oluşumunda büyük şirketlerin başı çektiğini söyleyebiliriz. Tablo 8 ve Tablo 6'yı ilk 10'daki şirketlerin sektörel ağırlığı açısından karşılaştırdığımızda Enerji şirketlerin başı çektiği, otomotiv ve demir-çelik endüstrisinin de takip ettiğini görüyoruz. Beyaz eşya ve Gıda sektöründen şirketlerde vardır listede. Buradan hareketle ekonomideki genel yapının değişmediğini

söyleyebiliriz. Şunu eklemekte fayda var ki dünyada ki genel eğilime uygun olarak ülkemizde de ilk 10'daki şirketlere yaklaşımakta olan teknoloji şirketlerimiz bulunmaktadır. Önümüzde ki 10 yıl içinde bu değişimin tamamlanacağını ilk 10'da mutlaka bir teknoloji şirketi olabileceğini söyleyebiliriz.

Tablo 8. İSO 500 2021 Genel Sıralama

Sıra	Şirket Adı	Net Satışlar	Özkaynak	Dönem Karı-Zararı(Vergi Öncesi tl)	Çalışan Kişi Sayısı
1	TÜPRAŞ-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.	149.054.172.327,00	217.061.610,00	678.200.495,00	5257
2	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	71.677.859.207,00	8.506.575.532,00	7.312.902.267,00	12832
3	Star Rafineri A.Ş.	55.948.713.184,00	-	-	-
4	Toyota Otomotiv Sanayi Türkiye A.Ş.	46.947.857.874,00	-	-	5149
5	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.	38.690.799.645,00	18.363.200.654,00	17.751.102.067,00	4768
6	-	-	-	-	-
7	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.	52.659.491.553,00	26.684.084.050,00	22.709.503.172,00	6109
8	Arçelik A.Ş.	46.373.407.606,00	-	3.590.917.540,00	—
9	Oyak-Renault Otomobil Fabrikaları A.Ş.	34.413.732.641,00	-	-	6733
10	TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	31.991.552.801,00	5.226.053.560,00	3.632.918.825,00	6575

Kaynak: İso Türkiye 500 verilerinden yazar tarafından derlenmiştir (İSO, 2022).

1980-2010 yılları arasında 30 yıllık deneyime ayrı bir başlık açılırsa Türkiye yeni bir atılımın eşiğine gelmeyi başarmıştır. Türkiye’de siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları

ile tüm kurum ve şirketler, daha iddialı hedefler için yeniden yapılandıkları takdirde Cumhuriyetimizin 100. Yılına gelişmiş bir ülke olarak girebilecektir. Bunun için yediden yetmişe herkesin, eskisinden biraz daha farklı düşünmesi, herkesin verimliliğini ve üretkenliğini kendi çapında da olsa artırması gerekiyor (Dünya, 2010:592).

Bugün ileri ülkelerin gelişim safhalarına bakıp, Türkiye'nin durumunu değerlendirildiğinde, Türkiye'nin yeni bir eşikte olduğunu ve hızlı bir biçimde bir üst lige çıkmakta olduğu görülecektir (Dünya, Ekim 2010:16).

Türkiye Ekonomi ve Politika Araştırmaları Vakfı İcra Direktörü Prof. Dr. Güven Sak'a göre yirminci yüzyıl Çin'in dünya ekonomisiyle bütünleşmesi dönemidir. Proje başarıyla devam ediyor. Yirmi birinci yüzyıl ise Müslüman coğrafyasının küresel ekonomiye uyum dönemi olacak. Türkiye bu resimde son derece mühim... Görünen o ki, ne kimi Ortadoğu, Avrasya ve Kuzey Afrika ülkelerinin son dönemde Türkiye'ye özenmesi boşuna... Ne de dünyanın önde gelen yatırım bankası Goldman Sachs'ın gelecek 50 yıl için yaptığı projeksiyonda Türkiye'nin dünyanın ilk 10 büyük ekonomisi arasında göstermesi... Büyük resim önemli fırsatlar içeriyor... Yeter ki geçmişten ders alıp, önümüze açılan fırsat pencerelerini iyi değerlendirelim...Becerebilirsek...Neden olmasın? (Dünya, 2012:20).

1.4.3.4. Türkiye'deki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Genel Görünümü

Uluslararası yatırımcılar derneği (YASED) 33 ülkeden gelen ve her biri sektörlerinin lideri konumunda olan 274 üyeden müteşekkil bir sivil toplum kuruluşu olarak Türkiye'deki DYSY'ı üzerinde söz sahibi çok önemli bir kurumdur. 274 üye yüksek katma değerli ürünler üretmekte ve 43 yıldır Türkiye'nin kalkınması için katkı sağlamaktadır. Küresel düzeyde bilgi ve deneyim sahibi olan dernek üyesi bazı şirketler 150 yıldır Türkiye'de faaliyettedirler. Dernek 2024 Ocak itibariyle Türkiye Cumhuriyetindeki DYSY'nın %85'inden fazlasını temsil ediyor. Dernek üyesi şirketler ve 85 bini aşkın tedarikçileri doğrudan ve dolaylı olarak 1 milyon kişiye istihdam sağlıyor. Türkiye'ye gelen DYSY'nın %70'i mevcut şirketler tarafından hayata geçiriliyor (The Economist, 2024:34).

Ülkemiz açısından son 5 yıldaki gelen DYSY-ilk 3 ülke ve oranları ile ülkemizin yatırım yaptığı son 5 yıl ilk 3 ülke ve oranları aşağıdaki Tablo 9 ve 10'dakiler gibidir.

Tablo 9. 2016-2020 Yılları Arasında Ülkemize Yapılan İlk Üç Ülke DYSY ve Oranları

Yıl	Toplam İçindeki Oran (%)	Tutar(Milyon ABD Doları)	Ülkeler
2020	26	32.445	Katar
2020	14	17994	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti
2020	10	13.083	Birleşik Krallık
2019	21	21.729	Katar
2019	18	18.182	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti
2019	8	8779	Almanya
2018	18	17070	Hollanda
2018	8	6906	Rusya
2018	7	6309	Almanya
2017	20	22973	Hollanda
2017	7	8617	Almanya
2017	7	8482	İspanya
2016	17	17805	Hollanda
2016	9	8865	Rusya
2016	8	8291	Almanya

Kaynak: <https://data.imf.org>

Tablo 9 incelendiğinde ortaya çıkan sonuç genel hatlarıyla beklendiği gibi ülkemizin daha yoğun ticari alışveriş ve turizm ilişkileri içinde olduğu Batı ülkeleri ve Rusya öne çıkmaktadır. Burada ayrıksı bir durum olarak Katar ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ile olan DYSY ilişkilerimiz dikkat çekmektedir. Genel akışın dışında olan bu durum dönemsel hareketler olarak ayrı bir incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Son yıllarda Katar’la olan askeri ve politik anlaşmalarımızın yoğunluğu burada DYSY’na etki etmiş gözükmektedir. Fakat Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nden ülkemize gelen DYSY miktarı ve aldığı pay, sıralaması ayrı bir inceleme konusu olmaya aday gibi durmaktadır. Kuzey Makedonya gibi GSMH’sı nispeten küçük bir ülkenin bu yatırımları ayrıca incelenmeye değer durmaktadır.

Yabancı sermaye, Türkiye gibi ülkelerde cari açığın karşılanması yanında istihdamın artırılması, sabit sermaye stokunun artırılması, büyümeye yardımcı olması, teknoloji getirmesi ve ihracatın artırılması açısından da önemlidir. 2007 yılında 22 milyar dolar olan Türkiye'ye gelen DYSY bu tarihten itibaren yavaş yavaş gerilemeye başlamış, 2008 finans krizinin de etkisiyle oldukça düşük rakamlara inmiştir. Önce 2008'de 19.8 milyar dolara, 2009 da 8.7 milyar dolara gerilemiştir, 2010 da 9 milyar dolara, 2011 de 16 milyar dolara çıkmış, 2012 de ise 12.4 milyar dolara gerilemiştir. Dünya konjonktürüne paralel olarak düşüşler olsa da eskisine nazaran rakamların yüksek olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır. Türkiye'de her yıl ortalama 150 milyar dolarlık bir yatırım yapılmaktadır. Bu yatırımların yaklaşık 120 milyar doları özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Ülkedeki yatırımların yaklaşık %10 ila %15'inin DYSY tarafından yapılıyor olduğu ortaya çıkmaktadır (Şener, 2013:236).

Tablo 10. 2016-2020 Yılları Arasında Ülkemizden Yapılan İlk Üç Ülke DYSY ve Oranları

Yıl	Toplam İçindeki Oran (%)	Tutar(Milyon ABD Doları)	Ülkeler
2020	39	19.668	Kuzey Makedonya Cumhuriyeti
2020	10	17994	Birleşik Krallık
2020	5	13.083	Almanya
2019	37		Kuzey Makedonya Cumhuriyeti
2019	7	3646	Birleşik Krallık
2019	7	3451	ABD
2018	39	17573	Hollanda
2018	9	4114	Birleşik Krallık
2018	8	3419	Jersey(Manş Adaları)
2017	33	15032	Hollanda
2017	12	5588	Jersey(Manş Adaları)
2017	9	3893	Birleşik Krallık
2016	34	13019	Hollanda
2016	10	3808	Jersey(Manş Adaları)
2016	5	1847	Lüksemburg

Kaynak: <https://data.imf.org>

Tablo 10'da verilen son 5 yıl içerisinde ülkemizden dışarıya yapılan DYSY'nı değerlendirdiğimizde gelen DYSY'nda olduğu gibi, ağırlığın ülkemizin Osmanlı

Devleti'nin son yıllarından itibaren yüzünü çevirdiği asıl yön olan Batı ülkelerinin olduğunu görülmektedir. Dikkat çeken bir nokta DYSY aldığımız Rusya'ya olan DYSY'mızın aldığımız derecede olmadığıdır. Gelen DYSY'nda olduğu gibi ayrık duran iki ülkeden biri olan Kuzey Makedonya Cumhuriyetini ve Jersey-Manş Adaları ayrıca incelenmeye değer durmaktadır (Bu ülkelerle yapılan para trafiği sık sık siyasi eleştiri konusu olmaktadır ve kara para aklama iddiaları dillendirilmektedir).

Tüm bu söylenenlerden sonra belki de Türkiye, Dr. Mahfi Eğilmez'inde (2012) tespit ettiği gibi literatürde 'orta gelir tuzağı' denilen olguya yakalanmıştır. 1970'lerin sonu 1980'lerin başı gibi başlayan ve 40-50 yıldır sürerek 2024'e gelen bu dönem sonunda gelişmiş ülkeler ligine çıkacaktır. Kanımızca kalkınma topyekün bir süreçtir. Ünlü Yunan düşünür Aristo'dan beri dile getirilen orta sınıfın gücü, ortalamanın gücü sistemin genel gücünü belirler ilkesinden hareketle mutlaka orta sınıf-direk-ortalama vatandaş insanca yaşama standartlarına kavuşturulmalıdır. Alt-Orta-Üst sınıflar arasındaki makas kapanmalı lorenz ve gini eğrisi gelişmiş ülkeler değerlerine yaklaştırılmalıdır.

BÖLÜM II

İkinci bölümde ekonomik büyüme teorileri, istihdam ve ulusal ekonomik güvenliğe ilişkin kavramsal çerçeve çizilmiştir. Tezde anlatılan ve analiz edilen modelin hangi teori-teorilere ve model-modellere yakın olduğu ve hangi model olduğu anlatılmıştır. Ekonomik büyüme teorileri hakkına genel bir bilgi verilmiş tezin hangi büyüme teorisi üzerine inşa edildiği anlatılmıştır. İstihdam kavramı anlatılmış ve ekonomik büyüme ile arasındaki ilişki irdelenmiştir. Son olarak ulusal ekonomik güvenlik ve ekonomik istihbarat kavramları ayrıntılandırılmıştır. Konumuz açısından ayrıca önem arz eden ekonomik güvenlik ve kısa vadeli sermaye hareketleri ile DYSY arasındaki ilişkiler ayrıca ele alınmış ve detaylı olarak işlenmiştir.

EKONOMİK BÜYÜME TEORİLERİ İSTİHDAM VE ULUSAL EKONOMİK GÜVENLİK (KAVRAMSAL ÇERÇEVE)

Toplumların refah arayışı, öncelikler scalasında başlarda geldiği için bu refaha ulaşma aracı olarak görülen ekonomik büyüme teorileri çağdaş iktisat anlayışında en başından beridir önemli yer kaplamışlardır. Refah içinde bir toplum oluşturma ideali için bilim insanları kafa yormuş birçok teori ortaya atılmıştır. Özellikle büyüyen, genişleyen, çoğalan toplumlar için ekonomik büyüme hayati öneme haiz olmuştur. Zira büyüyen, çoğalan bir toplumda yeni iş alanları, istihdam sağlanamazsa iktisatta hoşnutsuzluk indeksi olarak ta nitelenen işsizlik ve enflasyon oranlarının toplamından oluşan indeksin önemli bir ayağında yükselme olacaktır. Buda ulaşılmak istenilen refah toplumu idealine sekte vuracaktır. Bu ve benzeri nedenlerle teoride birçok ekonomik büyüme modeli, fikri ortaya atılmıştır.

Ekonomik büyüme ile başarılmak istenilen en önemli sonuçlardan biri olan istihdam oluşturma, yeni iş alanları açma, diğer konularda çok önemli olsa da en öncelikli konu olarak sistemlerin önünde durmaktadır. Çünkü bir bireyin, (Dolayısıyla grupların ve toplumların) yaşamındaki en önemli temel taşlardan biride bir işi olup olmamasıdır. Vatandaşlarına iyi bir yaşam sunamayan sistemler, sunanlara ve ortalamaya göre (Diğer şartlarda çok büyük farklılıklar olmamak üzere) daha az ömürlü, kısa yaşamlı olmaktadır.

Güvenlik belki de ünlü Maslow'ın ihtiyaçlar hiyerarşisinde olduğu gibi en önemli insan kaygılarından biridir. Bireylerin toplamı olan ulus içinde çok önemli bir tutması kaçınılmazdır. Günümüz dünyasında hızla ortaya ve öne çıkan bir kavram ulusal ekonomik güveniktir. Uluslar için emperyalizm, sömürgecilik, manda-himaye vb. kavramlarından sonra ekonomik güvenlik çok daha ön plana çıkmıştır. Hatta Mustafa Kemal Atatürk ekonomik bağımsızlık kazanılmadan elde edilen politik bağımsızlığın fayda sağlamayacağını 1920'li yıllarda dile getirmişti. Benzer şekilde Mamatha Gandhi Büyük Britanya yetkilileri tarafından Hintlilere sağlanan ayrıcalıklar sonrasında, Hintlilere verilebilecek en iyi ayrıcalığın kendi bağımsız tekstil tezgâhlarında çalışmak imkânı olduğunu dile getirmişti. Ekonomik güvenlik ve ÇUŞ'lar arasındaki etkileşimle; ekonomik güvenlik-DYSY ilişkisi günümüzde çok dikkat edilmesi gereken birer unsur olarak durmaktadır. Günümüzde saldırıların kaynağı ve şekli daha ziyade ekonomik olarak olmaktadır. Savaş anlayışının değişen biçimleri, içinde bulunduğumuz zaman diliminde ulusal ekonomik güvenlik kavramının önemini artırmıştır. Yine kısa vadeli sermaye hareketlerinin çok gelişmiş teknolojik imkânlarla bir toplum için çok ciddi sonuçlar doğurabilecek nitelik ve niceliğe ulaşmış olması bu konu üzerinde de ayrıca durulmasını gerektirmektedir.

2.1. Ekonomik Büyüme Teorileri

Ekonomik büyüme paradigmaları bir ekonominin zaman içinde yapısal olarak genişlemesinin ve bu genişlemenin hızını belirleyen öğelerin incelenmesini konu alan bir ekonomi dalıdır. Ekonomik büyüme ekonomik kalkınmadan farklı bir kavramdır. Kalkınma az gelişmiş ülkelerle ilgilidir ve iktisadi yapıdaki dengesizliklerin giderilerek ekonominin genişlemesini ifade eder. Oysa büyüme daha çok gelişmiş ekonomilerle ilgili olmaktadır. Büyüme kavramı içinde genellikle yapısal değişim yer almaz. Büyüme teorisi iktisat'ın soyut bir branşıdır; milli gelir, tüketim istihdam, sermaye stoku gibi büyüklüklerdeki artışları soyut modeller içinde inceler. Büyüme teorisi ekonomik kapsamından çok matematik uygulamaları ile bilinir. 1960'lı yıllarda pek çok büyüme modeli geliştirildi. Bunlar ekonominin işleyişi konusunda aydınlatıcı olmaktan ziyade, zamanla bunların daha çok, bir matematik uygulama ya da bir fikir egzersizi oldukları anlaşıldı (Seyidoğlu, 1999:76).

Merkantilist iktisat anlayışı ulusların zenginliğini altın ve gümüş gibi değerli madenlerin biriktirilmesinde görmüştü. Denilebilir ki coğrafi keşiflerinde ana sürükleyici

görüşlerinden biri olan bu olgu nedeniyle birçok yeni yer keşfedilmiş, özellikle Güney Amerika-Kuzey Amerika'nın keşfiyle burada var olan pek çok gümüş ve altın gibi değerli maden Avrupa'ya gemilerle transfer edilmiştir. Büyümenin kaynağı olarak ta transfer edilen bu altın-gümüş Avrupa'nın zenginleşmesinde önemli bir etken olmuştur. Daha sonra egemen olan Fizyokrasi'de toprak zenginliğin kaynağı olarak görülmüş ve ekonomik büyüme içinde toprak önemli bir kalem olarak görülmüştür.

Çağdaş iktisat anlayışının başlangıcı kabul edilen Adam Smith'ten beri büyüme önemli bir yer tutmaktadır. İşbölümü ve sermaye birikimi Adam Smith'te büyümenin temel motorlarıdır. İşbölümü verimliliği artıracaktır buda işçi başına çıktıyı artırır böylece büyümede gerçekleşir. Yine aynı şekilde sermaye birikimi büyümenin itici güçlerinden biridir.

Büyüme gelişmemiş ve işsizliğin yoğun olduğu ülkelerde daha çok öne çıkmakta ve ayrı bir önem kazanmaktadır. Büyüme yoluyla daha fazla istihdam sağlanması ekonomilerin hoşnutsuzluk endekslerinin (İşsizlik artı enflasyon) düşmesi açısından hayati öneme sahiptir.

Ülkelerin ekonomik büyüme yoluyla daha fazla istihdam sağlamasını sağlamak için birçok model geliştirilmiştir.

İktisadi büyümenin cevap aradıkları temel sorulardan en önemlisi biz neden zenginiz diğerleri neden daha fakir. Bu sorunun temel cevabı kalkınma düzeyleri ve dünyadaki kişi başına gelir dağılımıyla ilgilidir. İkinci soru iktisadi büyümenin lokomotifi nedir? Bu sorunun cevabı 'Teknolojik Gelişme'dir. Son soru iktisadi büyüme mucizeleri (Hong Kong-Singapur- Güney Kore gibi) bunu nasıl başarmışlardır (Jones, 2001:16).

Robert Solow'ın 1956 yılında yayınladığı 'İktisadi Büyüme Modellerine Bir Katkı' makalesiyle ayrı bir merhaleye giren büyüme teorileri temelde nüfus ve teknoloji üzerinde büyümeyi açıklamakta ve modellerin birçoğunda emeğin daha verimli hale getirilmesi temel taş olmaktadır. Bu modellerden en bilinenleri Harrod-Domar büyüme modeli, Neo-Klasik büyüme modeli, yaratıcı fikirlere dayanan iktisadi modeller, Romer Modeli, İçsel büyüme teorileridir.

Kısaca bu modelleri ele alırsak Harrod-Domar büyüme modelinin en başat özelliği ilk kez bu model yardımıyla büyüme süreci sistematik bir biçimde incelenmiştir. İki İngiliz iktisatçı tarafından birbirinden bağımsız olarak geliştirilmiş bir modeldir. Model esas olarak Keynes'in gelir oluşum teorisinin dinamik duruma getirilmiş biçimidir. Modelde ulaşmak istenen büyüme hızına ulaşmak için Gayri Safi Milli Hasıla'nın ne kadarının tasarruf edilip yatırıma ayrılması hesaplanması söz konusudur. İç tasarruf oranı düşükse

aradaki fark dış kaynak ihtiyacını gösterir. Ülkemizde kalkınma planlarının hazırlanmasında bu model kullanılmıştır (Seyidoğlu, 1998:236).

Neo-Klasik (Solow) büyüme modelinde, bir ekonomide sermaye stokundaki büyüme, işgücündeki büyüme ve teknolojideki gelişmelerin birbirleri ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduklarını ve bir ülkenin ekonomik büyümesini nasıl etkilediklerini göstermek amacı hâkimdir ve bunun için tasarlanmıştır. Modelde işgücünün kalifiye hale getirilmesi teknolojiyle donatılması sonucunda işçi başına çıktı önemli bir sonuç olarak ortaya konmuştur (Jones, 2001:20).

Yaratıcı fikirlere dayanan iktisadi modellerdeyse neo-klasik büyüme modellerinin bir eksikliği olan teknolojinin dışsal kabul edilmesi ve açıklanmaması giderilerek teknolojinin de sabit bir katsayı olarak alınması yerine modele dâhil edilerek açıklanmaya çalışılması söz konusudur. Teknoloji ve teknolojik ilerlemeye ilişkin modelin geliştirilmesiyle ilgili pek çok konu kapsama alınmıştır. Romer modelinde teknolojik ilerlemelerin arkasındaki ekonomik güçler anlaşılmaya çalışılmıştır. Kar elde etme güdüsü yeniliklerin ve teknolojik ilerlemelerin en temel dayanağı oluşturmaktadır modelde. Böylece teknolojik ilerleme içselleştirilmiştir (Jones, 2001:73).

İçsel Büyüme Modelleri, AK Modeli, Beşeri Sermaye Modeli, Ar-Ge Modeli, Kamu Politikası Modeli, Yaparak öğrenme modeli gibi birtakım modellerden oluşur. Ortak özellikleri şunlardır. Büyümenin temel kaynağı teknolojik gelişme bilgi ve beşeri sermayedir. Üretimde azalan verimler yasası geçerli değildir. Dışsallıklar söz konusudur. Bilgi birikimi topluma fayda yaratır. Eksik rekabet koşulları geçerlidir. Ak Modeli içsel büyüme kuramlarının en çok ele alınan modelidir. Üretim fonksiyonunun $Y=AK$ formunda kurulması nedeniyle bu şekilde adlandırılır. Burada A teknoloji seviyesini gösteren bir pozitif sabittir. K ise sermayeyi ifade etmektedir. Yani üretim, teknoloji ve sermayeye bağlıdır ve bunlarla doğru orantılı olarak artar (Jones, 2001:150-151).

Son olarak ekonomik büyüme ve finansal gelişmişlik arasındaki ilişkilere dikkat çeken çalışmalarda vardır. Bu bağlamda finansal literatür incelendiğinde, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında dört farklı ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkilerden birincisi arz öncüsü görüş, ikincisi talep takip modeli, üçüncüsü değişkenler arasında çift yönlü ilişkinin olduğu görüşü ve dördüncüsü ise değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı görüşüdür (Öztürk,2020:5).

2.1.1. Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi

DYSY; sermaye stoku, teknoloji yönetimi ve know-how'un oluşturduğu bileşik bir paket gibidir (Balasubramanyam, Salisu ve Sapsford 1996).

DYSY ve büyüme arasındaki ilişki Solow tipli neoklasik üretim fonksiyonukapsamında analiz edildiğinde DYSY, yatırım yapılan ülkenin sermaye stokuna yapılan ekler gibi değerlendirilmektedir. DYSY, bu kapsamda yerli yatırımla aynı etkiyoluşturacakmış gibi değerlendirilmekte ve ikisi arasında hiçbir fark olmadığı baz alınmaktadır. Solow modeli kapsamında DYSY'nin üretim miktarındaki büyümeye etkisi sermayenin azalan verimliliği yasasına tabidir. Yani sermayenin büyümeyi artırması azalan miktarlarda olur ve bir noktadan sonra ilave sermaye çıktıyı eksiltmeye başlar. DYSY'nin, büyüme üzerine düzey etkisi olabilir ama oran etkisi olamaz. Başka bir anlatımla uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkilemez. Bu sebeple o zamanıekonomistleri DYSY'yi ekonominin motoru gibi görmemişlerdir. Yeni büyüme teorisinde ise; DYSY, yalnızcahasılanın düzeyini değil ekonomik büyümenin oranını da etkiler (Güvercin,2007: 45-50).

DYSY'nın iktisadi büyüme üzerine etkisi iki parçadan meydana gelmektedir. İlki, yatırım yapılan yerde sermaye birikim süreci kanalıyla: DYSY yeni girdilerin veyaabancı teknolojinin yatırım yapılan yerde üretim fonksiyonuna dâhil edilmesi yoluyla. Diğeri, bilgi transferi kanalıyla, DYSY; emeğin eğitim-öğrenimi, kalifiye hale getirilmesiyle, birtaraftan da alternatif yönetim metotları ve organizasyon uygulamalarında meydana getirdiği iyileşmelerle, konuk ülkede var olan bilgi birikimini artırmaktadırlar. DYSY, aynı zamanda yatırım yapılan yerde önemli fiziksel sermaye birikimi sağlamaksızın, teknolojik iyileşmeyi lisanslama anlaşmaları, pazarlama çalışmaları, yönetimanlaşmaları ve kurduğu ortaklıklar yoluyla teşvik edebilir (De Mello, 1999:135).

DYSY'nın büyümeyi hem kısa hem de uzun dönemde etkileyebileceği vasıtaları arayan bilim insanları bunu içselbüyüme modelleri çerçevesi içinde gerçekleştirmişlerdir. DYSY, üretimi sermaye varlığını çoğaltarak fazlalaştırabilir. İşgücüverimliliğini artırabilir. Kalifiye emekle teknoloji artırılabilir. DYSY, iktisadibüyümeye emeği daha kalifiye hale getirerek, sermayeyi artırarak katkıda bulunur. DYSY bazen amacı da budur. Eskiden emek nispeten daha türdeşti ve ÇUŞ'lar bulundukları yerlerde daha ziyade doğal kaynaklardan yararlanma amacındaydılar yâda ucuz işgücü. ÇUŞ hareketlerindeki son dalgalanmalarda ÇUŞ'lar artık nitelikli işgücünün üst seviyede olduğu ülkelere daha çok yönelmektedirler. Bunun nedenlerinden biri; yeni teknolojilerin kullanımında kalifiye

işgücüne duyulan gereksinim ve işgücünün öteki üretim faktörlerine kıyasen daha az mobilliği, düşen iletişim ve nakliye giderlerinin teknoloji ve fiziksel sermaye transferlerine kolaylık sağlaması, kanunların işgücü mobilitesini sınırlaması, vb.dir (Güvercin, 2007:47).

Büyüme modellerinde kısa dönemde sabit kabul edilen teknolojinin orta ve uzun dönemde geliştirilmesi çıktıyı artıran en önemli unsurdur.

Dünyada önemli oranda AR&GE faaliyetinde bulunan ÇUŞ'lar, bütçelerinin önemli bir kısmını AR&GE'ye ayırmaktadırlar. Bu şirketler teknoloji konusunda da dünyanın lider işletmelerindendir (Hem teknolojinin üretilmesi hem de kullanılması anlamında). DYSY vasıtasıyla bu teknolojiyi yatırım yapılan ülkeye transfer ederler. Teknolojik ilerleme, yalnız firmalarda değil, pozitif dışsalılıklar aracılığıyla tüm ekonomi seviyesinde de gerçekleşir. Dışardan gelen firmalar rekabeti yükselterek faktörlerin daha akılcı tüketilmesini ve kanalla da ekonomik büyümeyi artırabilirler. Bu pozitif etkiler yanında eğer içindeki firmalar belli bir olgunluk seviyesine ulaşmamışsa dışardan gelenler tarafından oyun dışına itilebilirler. Konu üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak DYSY'nın iktisadi büyümeyi yükselttiği tespit edilmiştir. Araştırmalar bu etkinin daha ziyade DYSY'nın öteki ekonomik faktörlerle olan ilişkisi bağlamında ve belirli koşullarda gerçekleşebileceği sonucuna varmışlardır (Ev sahibi ülkede kalifiye işgücü bulunmasına, finansal piyasaların gelişmişliğine, ekonomideki dışa açıklık, minimum düzeyde gereken sosyal yapı, hukuki-kurumsal düzenlemeler, emme kapasitesi, gibi). DYSY'nın iktisadi büyümeye etkide bulunabilmesi ya da iktisadi büyümenin sebebi olabilmesi için ülke iyi kurumlara sahip olmalıdır. İyi kurumlara sahipten kasıt; bilhassa mülkiyet haklarının (Fikri haklar dâhil) korunduğu, toplumsal örgütlenme ve organizasyon dokusunun ekonomik faaliyetleri teşvik edecek şekilde olduğu, özel mülkiyetin olduğu, demokrasinin iyi işlediği ülkelerdir. Terside doğrudur (Güvercin, 2007:48-74).

Tezin üçüncü bölümünde kullandığımız model teknolojik gelişme ve nüfus odaklı ana hatlarıyla bir Neo-Klasik Büyüme Modeli olan Solow-Swan modelidir.

Solow-Swan iktisadi büyüme modelinde, eğitim-öğrenimin emek faktörüne etkili bir değişken olduğu varsayılmıştır. Emek kalitesi ve verimlilik artışı için eğitim-öğrenimin zorunlu olduğu düşünülmüştür. Öğrenme-Eğitim seviyesinin yükselmesi iş gücü kalitesini etkilemekte, emek ve sermaye verimliliğini yükseltmektedir. Bu da, prodüktivite artışına, bu artışta, üretilen mal ve hizmet miktarının ve reel yurt içi hasılanın zamanla yükselmesine sebep vermektedir. Bu sebepten devletler, hükümetler büyümeyi süratlendirmek maksadıyla, öğrenim-eğitim faaliyetlerine önemle eğilmelidir (Dikmen, 2006:1).

İktisadi büyüme çalışmalarında en önemli iki unsurdan biri olan emek ele alınan birçok büyüme modelinde iktisadi büyümenin temel taşıdır. Şöyle ki modellerde emek unsuru kalifiye hale geldikçe mesela bilgisayar kullanımı gibi makineleşme oranı artıkça veyahut emeğin yaptığı işle ilgili bilgi seviyesi yükseldikçe modellerdeki toplam çıktı miktarı artmaktadır. Zira çoğu zaman üretim işgücünün artan fonksiyonu olarak ele alınır. Yani nüfustaki bir artış işgücünü artıracak buda üretimi artıracaktır veyahut işgücündeki verimlilik artışı toplam çıktıyı artıracaktır.

2.2. Ekonomik Büyüme ve İstihdam İlişkisi

En genel tanımıyla istihdam, mevcut işgücünün faal biçimde çalıştırılmasıdır. İşgücünün çalışmak isteyenlerinin belli bir işte istihdam edilmesi ekonomiler için en önemli problemlerden biridir. Çalışmak isteyen ve işgücüne dâhil olan insanların iş bulamaması ülkeler için çok ciddi bir istikrarsızlık unsuru olabilir ve sosyal barışın sağlanması için hayati önemdedir.

DYSY'nın ülkeler tarafından istenmesinin en önemli nedenlerinden biride doğrudan ve dolaylı olarak ülke istihdamına, açık işlerine katkıda bulunmasıdır. Açılan şubelerle, getirilen know-how bilgisiyle doğrudan ve dolaylı olarak ülke ekonomisine verdikleri katkıyla ülke açık iş sayısını artırırklar ya da artırmaları beklenilir.

DYSY'nın ev sahibi ülkelerde yeni tesisler kurarak istihdamı artırması umulup buna bağlı olarak ekonomi literatürü DYSY'nın istihdama pozitif etkileri olacağını öne sürmesine karşın, yapılan ampirik çalışmalar DYSY'nın istihdama etkilerinin farklı dönemlerde farklı biçimlerde ortaya çıkabileceğini ve beklenen pozitif etkinin her zaman gerçekleşmeyebileceğini göstermiştir. Literatür taraması yapıldığında DYSY ve istihdam arasında pozitif yönlü ilişki bulan tek çalışmanın Cömert (2000)'e ait olduğu görülmektedir (Şahinkoç, 2015:89).

Yapılan DYSY'nın istihdama pozitif katkısının görülmemesi veya istenildiği, beklenildiği kadar olmamasının nedeni son zamanlarda popüler bir kavram olan 'istihdamsız büyüme' ya da 'istihdam oluşturmayan büyüme' kavramlarını ortaya çıkarmıştır. Ekonomide büyüme olmakta fakat bu büyüme istihdama pozitif katkı sağlamamaktadır. Bu olgunun en büyük nedenlerinden biri ortaya çıkan büyüme sonucundaki gelirin-kârın yatırım yeni istihdam alanları oluşturmak yerine bu kaynağın gömülenmesi servet olarak elde tutulmasıdır. Esas itibariyle bugün en çok konuşulan konulardan biride 'gelir dağılımı eşitsizliğidir'. Bu duruma yol açan en önemli saik üstte

anlatılmaya çalışılan kaynağın yatırım yerine servet olarak elde tutulmasıdır. Kapital oluşturulmaya çalışılırken üzerinde durulan konu, yetersiz sermaye birikimi nedeniyle gelir aktarımının belli bir süre belli kişilere aktarılacağıdır. Sızıntı teorisi adı verilen teoriye göre kapital belli ellerde toplanacak büyük yatırımlar finanse edilecek bileşik kaplar teorisinde olduğu gibi belli bir tutara ulaştıktan sonra üstteki kaplardan aşağıya-gelir piramidinin altındaki kişilere doğru gelir aktarımı (Ücret artışları vb. yollarla) olacaktır.

Yine aynı şekilde vergiler ve sosyal güvenlik kesintileriyle bu üstteki biriken kaynak toplumun diğer kesimlerine harcamalar yoluyla aktarılacaktır. Teoride böyle işlemesi beklenen durum maalesef kaynağın üsttekiler tarafında servet olarak gömülenmesinden dolayı işlememektedir. Yetersiz vergilendirme veya vergilendirilememe sonucunda ekonomide ağırlık doğrudan vergiler yerine dolaylı vergilere kaymakta bu durum zaten bozuk olan gelir dağılımını daha da bozmaktadır. Bu zamanla bir kısır döngüye yol açmaktadır. Birbirini besleyen süreçler olarak ekonomilerin daha da bozulmasına sebep vermektedir. Doğrudan vergiler toplanamadıkça sistem daha çok dolaylı vergilerle çevrilmeye çalışılmakta zamanla öğrenilmiş bir çaresizlik olarak bir umutla bir gün ‘yeterli sermaye birikimine’ ulaşılacağı düşünülmekte bu durum gittikçe bir atalet halini almakta ve sonuç büyük krizler gelmesi olmaktadır. Toplanan vergiler faiz geliri adı altında daha çok eşitsizlik oluşturacak şekilde belli kesimlere aktarılmakta ve büyük krizler doğurmaktadır.

İstenilen istihdam artışının yakalanamamasının diğer önemli nedenleri arasında işgücü tasarrufuna yönelik tedbirlerde sayılabilir. Şirketlerin çeşitli ekonomik kriz durumlarında ilk yöneldiği hedeflerden biride ücretlerin kısılması hatta işten çıkarmalar olmaktadır. Yine aynı şekilde üretim teknolojisinde sermaye ağırlıklı fonksiyonları ağırlık verilmesi, makineleşme vb. bir diğer sebep olarak durmaktadır. Bir başka neden olarak yapılan işin taşeron vasıtasıyla yapılması da önemli bir saiktir. İşgücü verimliliğindeki artışta bir diğer önemli nedendir. Konuşulan bir diğer önemli kavram ‘kaliteli büyüme’dir. Kavrama göre büyüme gerekli fakat daha önemli olan yakalanan büyüme sonucunda ortaya çıkan kaynağın adil bölüşülmesidir.

Konumuz açısından DYSY’nı yapan ÇUŞ’lar elde ettikleri kârı çifte vergilemeyi önleme, off-shore bankacılığı vb. yöntemlerle ülkeden çıkarmakta ve ilk başta oluşturulan istihdam dışında istihdama bir katkısı olmamaktadır.

Literatürde yapılan çalışmaların büyük kısmında DYSY ve İstihdam arasında nüfusa bağlı olarak dolaylı yoldan ciddi bir etki görüldüğü saptanmıştır. Şöyle ki nüfus artıkça DYSY’nın istihdam üzerindeki etkisi çok sınırlı kalmakta, nüfus azaldıkça bu etki

artmaktadır. DYSY'nın istihdam üzerindeki etkisi daha ziyade know-how bilgisinin getirilmesi sonucunda yerli sanayinin gelişmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu dolaylı etkinin istihdam üzerinde ciddi artış meydana getirdiği çalışmalarda tespit edilmiştir. DYSY'nın istihdamı artırıcı etkisi yapılan yatırımlarda istihdam edilen kişi olarak bakıldığında ve nüfus büyüdükçe çok sınırlı kalmaktadır.

2.3. Ekonomik Büyüme ve Ulusal Ekonomik Güvenlik İlişkisi

Güvenlik en temelde emniyette olma hali olarak tanımlanabilir. Toplum yaşamında yasal düzenin sorunsuz yürütülmesi, kişilerin korkmadan kendini güvende hissederek yaşayabilmesi durumu olarak bir diğer tanım verilebilir.

Güvenlik kavramında iki unsur ön plana çıkmaktadır: Tehdit ve zafiyet. Tehdit dışarıdan gelen güvenliği bozucu potansiyelde olgu, zafiyet ise bünyenin kendi içinde barındırdığı dış risklere karşı savunmasızlık olgusudur. Güvenliği sağlamak için bir yandan tehditlerin yok edilmesi, azaltılması veya engellenmesi, diğer yandan zafiyetlerin ortadan kaldırılması gerekir. Ulusal güvenlik ulusun güvenliği olarak ele alınabilecekken ekonomik güvenlikte vurgu ekonomik sistemin emniyetinin sağlanmasıdır.

Hasan Aykın yaptığı tez çalışmasında, ekonominin ulusal güvenliğin önemli bir kriteri haline gelmesinde aşağıdaki öğelerin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır:

- Finans, ticaret ve üretim alanlarındaki yoğun globalleşme nedeniyle ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin ve bağımlılıkların, bağılıkların artması,
- Soğuk Savaşın sona ermesi ile uluslararası alandaki rekabetin, artan oranda, askeri alandan ekonomik alana geçmesi,
- Ülke ekonomisinin büyüklüğü, sağlamlığı ve rekabetçiliğinin ülkenin uluslararası alandaki güç ve etkisinde önemli bir kriter haline gelmesi,
- Uluslararası ekonomik ilişkilerin artan miktar ve yoğunluğuna paralel olarak, ekonomik güç ve araçların uluslararası siyasi amaçlara ulaşmada araç olarak kullanılma olanaklarının artması,
- Global seviyedeki iktisadi ve finansal krizlerin sayısı, yoğunluk ve yayılma hızındaki artışlar nedeniyle, ülkelerin daha çok şekilde dış ekonomik risk ve tehditlerle karşı karşıya kalması (Aykın, 2012:154).

Tarih boyunca devletlerin en önemli vazifelerinden birisi de devleti oluşturan bireylerin can ve mal güvenliğinin sağlanması olmuştur.

Ulusal ekonomik güvenlik günümüzde ülkelerin ekonomik araçları bir dış politika aracı olarak kullanmasından dolayı gittikçe daha bir önem kazanmaktadır. Burada amaç hedef ülkenin kaynak ülkenin politikalarına ekonomik ambargolar gibi yöntemlerle istediği doğrultuda etki etmektir. ABD uzun yıllardan beridir İran üzerinde ekonomik yöntemlerle etki oluşturmaktadır. Bu etkiyi petrol satış ambargosu uygulamak, İran petrolünün uluslararası piyasada satışını engellemek gibi yöntemlerle sağlamaktadır. Aynı şekilde kendi politikalarına uyum sağlayan ülkelere ekonomik yardımlar sağlayarak ödüllendirmede bir yöntemdir. 1947 tarihli ünlü ABD Marshall yardımı ülkemizin de yoğun faydalandığı bu tarz bir ödüle örnektir. ABD Sovyetler Birliğinin etki alanı azaltmak için 16 ülkeye bazı koşullarla ekonomik kalkınma yardımı vermiştir.

Günümüz dünyasında uluslar ve devletler için ayakta kalabilmenin temel şartlarından en önemli ikisi güçlü ekonomi ve güçlü istihbarattır, artık bu iki olgu birlikte, eşgüdümlü ve birlikte organize edilmektedir. Ekonomik savaş ve ekonomik istihbarat hiç olmadığı kadar önem kazanmıştır. Ekonomik istihbaratçıların temel vazifesi ekonomideki muhtemel gelişmeleri, dövizin orantısız yükselmesi-düşmesi, enflasyon, ödemeler dengesindeki bozulmalar, faiz gibi önemli parametreleri ve risk algoritmalarını iyi analiz edip ülke genel politikasına doğru yönü verecek bilgileri raporlamaktır (Şen, 2022:3).

Günümüzde bir ülkeyi fethetmek için eskiden olduğu gibi o ülkenin topraklarının elde edilmesine ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu uğurda ekonomik yardım daha çok başvurulmuş bir araç olmuştur. Ekonomik yardım, ABD'nin dış politikasını yürütmek ve ulusal çıkarlarını, yararlarını dışarıda geliştirmek için kullanılan araçlardan biridir. Yapılan yardım anlaşmaları ile Türkiye dâhil pek çok ülke muhasara altına alınmıştır (Yılmaz, 2014:7).

Ekonomik güvenliğin ön plana çıkmasıyla önem kazanan bir diğer kavram Jeoekonomi olmuştur. Jeoekonomi kavramında öne çıkan ülkeler arasındaki rekabetin ekonomik yönünün ağırlık kazanmasıdır.

Tablo 11'dende görüleceği üzere ulusal gücün en önemli üç unsurundan birisi ekonomik faaliyet kapasitesi iken, diğerleri dış ekonomik faaliyet kapasitesi ile bilimsel ve teknolojik kapasitedir. Ulusal gücün unsurları içinde ki bu unsurların ağırlığı konunun önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Askeri güç kadar onu finanse edecek ekonomik güçte en az onun kadar önemlidir.

Tablo 11. Kapsamlı Ulusal Güç Metoduna Göre Ulusal Gücün Temel Unsurlarının Toplam Güç İçindeki Payları

Ulusal Güç Bileşenleri	Ağırlığı
Toplam Ulusal Güç	1.00
Doğal Kaynaklar	0.08
İktisadi Faaliyet Kapasitesi	0.28
Dış İktisadi Faaliyet Kapasitesi	0.13
Bilimsel ve Teknolojik Kapasite	0.15
Toplumsal Gelişmişlik Düzeyi	0.10
Askeri Kapasite	0.10
Kamunun Düzenleme ve Kontrol Kapasitesi	0.08
Dış İlişkiler Kapasitesi	0.08

Kaynak: Aykın, 2012:24.

Ülkemiz bor, toryum ve altın madeninde lider rezervlere sahiptir. Türkiye Dünya rezervlerinin borda %72'si, toryumda %70'i ve altında %10'nunu barındırmaktadır. Özellikle toryum konusunda önemli araştırmalar yürüten 6 fizikçimiz maalesef Isparta'da düşen uçakta hayatını kaybetmişlerdir. Ulusal güvenliğimiz için çok önemli kuruluşlar olan Türk Havacılık ve Uzay Sanayi (TAI) ile ASELSAN'da çalışan birçok çalışanında ölümü intihar olarak açıklanmış fakat bazılarının ölümünde, adli tıp raporlarında bazı üyeler intihar süsü verilmiş cinayet olacağı şeklinde görüş bildirilmiştir (Kurtoğlu, 2018:222).

Ekonomik güvenliğin sağlanması için başta gelen konulardan biri de 'Ekonomik İstihbarat' tır.

Diğer bir ekonomik güvenlik konusu da sanayi casusluğudur. Ekonomi literatüründe business stealing-iş hırsızlığı da bu kapsamda ele alınacak konulardan biridir. Kavrama göre teknolojik yeniliği ilk bulan ilk baştaki monopölcü karını elde edecektir. Patentler vb. korumalarla pazardaki lider payını uzun süre sürdürebilecektir. Ne zamanki bilgi yayılıp diğer şirketlerin eline geçtiğinde şirketin bu karı sona erecektir (Bu nedenledir ki şirketler araştırma geliştirme harcamalarına çok büyük bütçeler ayırmaktadırlar). Mesela ABD orjinli Lockheed Martin şirketi yeni bir uçak tasarlarlarken, araştırırken bulmuş olduğu yeni teknolojisini patent yasalarıyla koruma altına alacak ve bu teknolojiyi uzun bir süre ilk ve tek kullanan olarak pazarda rakiplerine üstünlük sağlayacaktır. Bu karı teknoloji genele yayılana kadar sürdürecektir. Yenilikçilik Schumpeterian büyüme ile ele alındığında daha çok önem kazanmaktadır. Bu kavrama göre Kapitalist sistem her yerde yaratıcı yıkım yoluyla eskiyi yıkacak yerine kendini koyacaktır. Ünlü iktisatçı Joseph Schumpeter'e göre bu süreç sürekli devam edecektir ve kapitalist ilerlemenin temel dinamiği budur. Şirketlerin bu buluşları ve markaları imitasyon yoluyla taklit edilecek ele

geçirilmeye çalışılacaktır. Bugün dahi Coca Cola şirketinin kola formülü halen bilinmemektedir. Şirket bunu sağladığı sürece tekerci karını devam ettirebilecektir. Bazen bu duruma kamu yararına müdahale edilebilir ya da tersi söz konusu olabilir. Şöyle ki Lockheed Martin şirketi F35 savaş uçağı teknolojisini paylaşmamakta ve bu durum ABD devleti tarafından da desteklenmektedir. İşte business stealing bu teknolojilerin gayri yasal yollarla ele geçirme çalışmalarına dayanmaktadır.

Aynı şekilde sanayi casusluğu, imitasyon ve ters mühendislik kavramlarında da aynı amaç vardır. Ters mühendislikte mesela bir otomobilin en ufak önemli parçalarına kadar sökölüp nasıl yapıldığının çözölmesi ve bilginin kendi otomobilinde kullanılması vardır. Öyle ki Japonya'nın sanayinin gelişmesi ABD'den ters mühendislik yoluyla teknolojilerin çalınması sayesinde temellenmiştir iddiasında bulunanlar dahi vardır. Aynı iddialar bugün Çin içinde söz konusudur, bu ülkenin sık sık patent yasalarına aykırı hareket ederek imitasyonda bulunduğı fikri haklar ve mülkiyet konusunda sicilinin olumsuz olduğı eleştirileri sık sık yapılmaktadır.

Bir ülkede ulusal ekonomik güvenlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide ekonomik istihbarat öne çıkmaktadır. Rakipler bu bilgileri istihbaratla elde etmeye, sır sahipleriye karşı istihbarat, istihbarata karşı koyma teknikleriyle bu sırlarını saklamaya çalışmaktadırlar. Kendi teknoloji ve icatlarını koruyabilen ülkeler bunların getirdiğı ekonomik büyümelerinden bu etkiden ilk olarak faydalanmakta ve çarpan etkisiyle buluş yayılana kadar bu durumun nimetlerinde istifade etmektedirler.

2.3.1. Ekonomik İstihbarat

İstihbarat bilginin toplanması ve analiz edilmesidir. İstihbarat türlerinden en önemlilerinden biride ekonomik istihbarattır. İstihbarat bilgi kümesinin toplanması, karşılaştırılması, değeriendirilmesi, analizi, birleştirilmesi ve yorumlanması sürecinin sonucunda ortaya çıkan üründür. İstihbarat ulaşılabilen bütün açık, yarı açık ve/veya gizli kaynaklardan her türlü aracın kullanılması sonucunda elde edilen her türlü veri, malûmatıdır. Bilginin ulusal genel veya ulusal özel plandaki siyasetin gerçekleştirilmesi ve ulusal siyasete zarar verilmesinin önlenmesi amacı ile toplandıktan sonra önemine ve doğruluğına göre kategorize edilmesi, karşılaştırılması, analiz edilerek değeriendirilmesi süreci sonucunda ulaşılan bilgi bütünüdür (Özdağ, 2010:30).

Şirketlerin ve devletlerin ekonomik sırlarını korumak için istihbarata başvurması uzun zamandır varolan bir konu olmasına rağmen günümüz dünyasında internet ve siber dünyanın çok gelişmesi sonucu daha çok ön plana çıkar olmuştur.

Ekonomik istihbarat kaynakları ana başlıklar halinde aşağıdaki gibidir:

Yeşil Bölge (Temel İstihbarat Alanı): Açık kaynaklardan toplanan bilgilerin olduğu alan olarak tanımlanabilir. Bu bilgiler herkes tarafından erişilebilir. Kitle iletişim araçlarından, internet sitelerinden elde edilen bilgiler buna örnektir.

Sarı Bölge (İkincil İstihbarat Alanı): Bilgiye erişim imkânı bulunmasına rağmen, bilgiye ulaşmak maliyetlidir ve sınırlı olarak kamuoyuna açıklanır. Üyeler özel hazırlanan sektör analiz raporları, makroekonomik trend analizleri buna örnektir.

Kırmızı Bölge (Taktik Alan): Bilgiler hizmete özel niteliktedir. Politikacılar için hazırlanan raporlar buna örnektir. İzinsiz erişim hukuki yaptırım getirebilir.

Siyah Bölge (Gizli Alan): Erişim çok büyük uzmanlık gerektirir. Ülkenin stratejik hassas bilgileri söz konusudur. Erişim genel olarak yasaktır ve özel izne tabidir. Yetkili kişiler dışındakilerin erişimi siber saldırılar vb. yöntemlerle sağlanır, izinsiz erişim cezai yaptırım gerektirir (Aykın 2017:3).

Son yıllarda istihbarat dünyasından en çok konuşulan konulardan biride 'Ekonomik Casusluk ve Ekonomik İstihbarat' tır. Ekonomik casusluk fikri mülkiyet hakları, patent haklarıyla korunan ve/veya ticari sır olarak nitelendirilen önemli bilgilerin ele geçirilmesi ya da bu girişimlere karşı koyma faaliyetleridir. CIA'nın 1987 yılında yaptığı açıklamada, Japon istihbarat servislerinin yüzde seksen oranında ABD sanayisine ve teknolojisine yöneldiğini belirtmiştir. Aynı şekilde FBI (Federal Buro Investigation) 1992 yılında, Fransız istihbarat servislerinin ABD'deki büyük sanayi ve teknoloji şirketlerini hedef aldığını açıklamıştır. Bugün CIA mensupları, lobi firmaları içinde hukuk müşaviri, halkla ilişkiler uzmanı unvanıyla dünyanın her köşesinde çalışmaktadırlar (Şen, 2022:5).

Duramaz ve Gökbunar çalışmalarında (2017) ekonomik istihbaratın genel olarak ülkelerin gerçekleştirdikleri ekonomik bilgi toplama ve bunları işleme çerçevesinde meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte iktisadi istihbaratın diğer yönünü de ticarî kuruluşların yerel, bölgesel veya uluslararası işletmelerin faaliyet gösterdikleri yerel ve uluslararası pazarlarda işleyişlerine devam edebilmek, pazardaki payını arttırmak, yeni yatırımlar yapabilmek, yeni pazarlara açılmak, AR-GE faaliyetlerinde bulunmak gibi amaçlarla yaptığı istihbârî faaliyetler oluşturur.

Dünyaca ünlü ve ekonomi çevresinde saygın bir yeri olan ‘The Economist Group’ bünyesinde 1946 yılından beri faaliyette olan The Economist Intelligence-Ekonomist İstihbarat Birimi ekonomik istihbarat konusunda önemli bir örnektir.

İktisadi istihbarat ile birlikte kullanılan ve muhtelif çalışmaların iktisadi istihbaratın içinde değerlendirdiği bazı kavramların da açıklanması ile birlikte konu daha da net kavranabilecektir. Bunlardan birisi iktisadi casusluktur. İktisadi casusluk basit olarak, bir ulusun diğer bir ulusa ait iktisadi verilerinin toplanması ve daha açık olarak “özel bilginin çalınması” olarak tanımlanabilir. İktisadi istihbarat ile ilgili kullanılan kavramlardan bir diğeri de endüstriyel casusluktur. İktisadi casusluk ile endüstriyel casusluk arasındaki en temel fark, iktisadi casusluğun bir devletin bilgi toplamak için sarf ettiği çabalar olmasıdır. Endüstriyel casusluk ise faaliyetlerin, devletlerin bilgisi dâhilinde ve teşviki ile daha ziyade tüzel kişiliklere sahip şirket vb. organizasyonlar tarafından yapılmasıdır. İktisadi casusluk binlerce seneden beri vardır. İktisadi casusluğun en eski örneklerinden biri bin beş yüz sene önce ipeğin gizliliği ile ilgilidir. Bir Çin prensesi gezisinde ipek böceklerini çiçekli şapkasının arasına saklayarak ülke dışına gizlice çıkarmış ve ipek böceklerini Hintli bir kişiye vererek ipeğin sırrının Çin dışına çıkmasına neden olmuştur (Güldiken 2006:173).

Ekonomik istihbarat konusuna ciddi önem veren ve bu konuda örgütlenen en eski örgüt İngiliz istihbarat örgütüdür. On dokuzuncu asırdan beri İngiliz istihbarat örgütü evrim geçirerek sanayiciler, bankerler, bakanlar ile grift bir ağ örmüştü. Oxford ve Cambridge üniversitelerinden mezun olan bir grup İngiliz eliti 1890’lardan itibaren yarım asır boyunca İngiliz siyasetini yönetti. İçlerinde Dışişleri Bakanı Lord Albert Grey, Cecil Rhodes, tarihçi ve istihbaratçı Arnold Toynbee, jeopolitikçi Halford J. Mackinder gibi isimlerin olduğu bu grup 1910’da Round Table’ı (Yuvarlak Masa) kurdu. Bu ekip, 1919’da Versay koridorlarında Uluslararası İlişkiler Kraliyet Enstitüsü’ne (Chatham House) dönüştü. Ortadoğu’yu ayaklandıran Lawrence, petrol kuyularına göre Irak’ın haritasını çizen Çöl kraliçesi Getrude Bell gibi isimler bu organizasyonun saha elemanları idi (Yılmaz, 2014:3).

Bünyesinde birçok ÇUŞ’uda barındıran Rothschild grup istihbarat konusuna çok önem vermektedir. Birçok ülkenin istihbarat örgütleriyle ilintili (Emekli CIA, MOSSAD, MI6, BND gibi istihbarat örgütlerinin) casusları bünyesindeki işletmelerde çalıştırdığı çeşitli haberlerle ve araştırmalarla tespit edilmiştir (Kurtoğlu, 2015:256).

Çin 1996 yılında finans haberlerinin Çin’den aktarılmasına kısıtlama getirmiştir. Yapılan ekonomik istihbarat operasyonlarına başka bir örnek 1971 yılında Fransız İstihbarat Servisinin Fransa Cumhurbaşkanı ABD dolarının devalüe edileceği haberi

vermesi üzerine Fransa elindeki dolarları satarak dünya piyasalarından Frank almıştır. Ekonomik istihbarata bir diğer örnek 1990'larda CIA uyduları Çin'in tahıl ekimi yaptığı alanlarda yeraltı sularının azaldığını tespit etmiş, bu bilgi analiz edilerek Çin tahıl üretiminin azalacağını ve bu ülkenin azalan tahıl kadar ithalat yapacağını, bu ithal talebinin dünya fiyat oluşumunda yukarı yönlü harekete neden olacağını tespit etmişlerdir. Ekonomi politikasının bu ayağının analizde dikkate alınarak şekillendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Yine 1994'te Amerikan istihbarat servisleri, Amerikan firmalarına girdikleri uluslararası ihalelerde rakip firmaların ihale kazanmak için verdikleri rüşvetler konusunda bilgi aktarmıştır.

Tarihsel süreç içinde iktisadi istihbarat faaliyetleri ajanlık çalışmalarıyla ilerlemiş, ülkeler düşmanlarının askerî anlamdaki kapasiteleriyle birlikte iktisadi yönleriyle de ilgilenmeye başlamıştır. Genel çerçeve olarak bakıldığında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iktisadi istihbaratın modern anlamdaki gelişimi başlamıştır. ABD, Fransız, Sovyet Rusya ve Japon istihbaratları, istihbaratın yeni gelişen bir dalı olan iktisadi istihbaratta diğer ülkelere göre büyük ilerleme göstermişlerdir. Süreç içerisinde savaşlarda değişmiştir. Savaşlar günümüzde belirli kara parçasının fethedilmesi olarak gerçekleşmemektedir. Savaşlar artık esas olarak iktisadi anlamda ve kaynaklarla, pazarlara odaklanarak yapılmaktadır. Ülkeler arasındaki iktisadi savaşlar da günümüzde öncelikle istihbarat örgütleri ve işletmeler, ticaret odaları, ulusal ve uluslararası siviltoplum kuruluşları gibi farklı organizasyonlar aracılığıyla yürütülmektedir (Duramaz, Gökbnar 2017:55).

Ekonomik istihbarat aynı zamanda düşman ülkelerin-sistemlerin ekonomilerine zarar vermek içinde kullanılır. Bu zarar genelde örtülü ekonomik operasyonlarla olur. 1980'lerin ortalarında ABD'nin İran'a silah satışı kandırma ve rakibin ekonomisine zarar vermek için yapılan bir ekonomik aldatmadır (Riordan, 2002:1).

Ekonomi politikalarının belirlenmesi için gereken hayati bilgiyi, analizi sağlamak için stratejik istihbaratın oluşturulması elzemdir. Bu amaçla istatistiki ve ekonometrik modeller oluşturulmuştur (Berkowitz, Goodman, 2021:1).

Ekonomik güvenlikte sıcak para hareketlerine karşı önlem alınması uzun zamandır konuşulan bir konu olmasına rağmen DYSY'ne karşı güvenlik tedbiri alınması görece daha yeni bir konudur.

ABD Central Intelligence Agency-Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) kuruluşundan itibaren düzenli olarak, dünya petrol üretimi, stratejik zirai ürünler, dünya ticaretinin genel eğilimi hakkında bilgi toplamış ve istihbarat raporları üretmiştir. Ama bu tür bir istihbaratın önemi ancak son on yılda fazlalaşmıştır. ABD'de 1990'lı yıllarda

iktisadi istihbarat faaliyetleri toplam faaliyetlerin %9,40'ını oluşturmaya başlamıştır. Daha 1991'de CIA direktörü Robert M. Gates, CIA'den istenen iktisadi istihbaratın bütün diğer istihbarat türlerini aştığını söylemiştir. 1990'lı yıllarda devletler ile özel sektör arasındaki işbirliği artmaya başlamış, buda devletlerin özel şirketler lehine ajanlık yaptığı suçlamalarını artırmıştır. Örneğin 1993'te Clinton'ın ABD'nin General Motors, Ford ve Chrysler ile birlikte mevcut otomobillerden üç kat daha gelişmiş bir model üzerinde çalışacağını beyan etmesi bu duruma örnektir (Özdağ, 2010:95).

Rusya'nın Ukrayna'ya saldırmasıyla birlikte en çok konuşulan kavramların başında 'Friendly-Shoring', 'Dost olan ve olmayan ülkeler' kavramları geldi. Friendly-Shoring kavramını bir konuşmasına ABD Hazine Bakanı Janet Yellen kullandı. Bu kavrama göre artık yapılacak sınır dışı yatırımlar da dikkate alınacak en önemli konuların başında yatırım yapılacak ülkenin dost olarak tanımlanıp tanımlanmadığı gelecekti. Zira Rusya-Ukrayna savaşında Batı şirketlerinin bazıları Rusya'daki yatırımlarını durdurma, askıya alma, ülkeden çıkma ya da üretimi yavaşlatma kararı aldılar ve bu süreç günümüz itibariyle halen gündemdeki yerini korumaktadır. Dost ülkeler kavramını ise birçok kez konuşmalarında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin kullandı. Buna göre Rusya enerji tedarik ettiği ülkeleri dost olan ve olmayan ülkeler olarak ayırdığını ve dost ülkelerin ayrıcalıklardan faydalanacağı (Enerji kesintisi olmayacağı ve daha az olacağı gibi) dost olmayanlarınsa çeşitli yaptırımlarla karşılaşacağını ilan etti.

Bu iki ekonominin dünya ekonomisinde kilit oyuncular olduğu gerçeğinden hareketle birçok ülke kurumsal yapılanmalarını 'Ekonomik Güvenlik' kavramı etrafında yeniden organize etmeye başladı. Bunların başında da Japonya gelmektedir. Şöyle ki Japonya bu gelişmeler olurken ilk olarak 'Ekonomik Güvenlik ' yasasını kabul etti ve arkasından Kabinde ve idarede yeni bir bakanlık dizayn etti: Ekonomik Güvenlik Bakanı. ABD '2017 Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi'nde ekonomik güvenlik kavramını ciddi bir biçimde işlemişti. Bu tarihten sonra ekonomik güvenlik ABD'de en çok konuşulan konuların başında geldi. Teknoloji transferinin yapılacağı ülkelerin seçimdeki önemli kriterlerden biride dost ülke olmasıydı.

İktisadi güvenlik yaklaşımı 4 siyaset alanına odaklanmaktadır. İlk olarak kritik malzemeyi temin eden arz zincirlerinin güvenliğinin sağlanmasıdır (Yarı iletken çip gibi). Sonra temel altyapının güvenliğinin sağlanması, özellikle siber saldırılara karşı tetikte olunması önemlidir. Bir diğer alan kamunun özel sektörle birlikte teknolojik rekabette önemli alanlarda ortak projeler yürütmesi için tedbir alınması ve son olarakta teknolojik üstünlüğü korumak için seçilmiş bazı teknoloji alanlarındaki (Japon patentleri gibi)

buluşların gizlilik kaydı ile korunma altına alınmasıdır. İktisadi güvenlik kavramı, salgın hastalık ve Rusya-Ukrayna savaşı ile birlikte bütün istihbarat camiasının gündemini işgal etmeye başladı (Sak, 2022).

İktisadi İstihbarat alanında ülke uygulamaları incelendiğinde önde gelenlerle ile ülkemiz arasında büyük bir uçurumun olduğu kolaylıkla görülebilmektedir. Bu fark bilimsel ve teknolojik ilerlemeler ile paralellik göstermektedir (Miman, 2007:155).

1990'lı yıllarda Fransa'da Rekabetçilik ve Ekonomik Güvenlik Komitesi oluşturulmuştur. Fransa'nın liderliğinde AB, iktisadi rekabetçilik ve inovasyonu için iktisadi istihbaratı öncelikli sahalardan biri olarak belirlemiştir. Birleşik Krallık'ta 2010 yılı Ekim ayında parlamentoya sunulan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde iktisadi güvenlik vurgusu çok daha açık bir şekilde yapılmıştır. Belgede, Birleşik Krallık'ın ulusal güvenliğinin ülkenin iktisadi güvenliğine, iktisadi güvenliğinin de ulusal güvenliğine bağlı olduğu vurgulanmıştır. Ülkemizde iktisadi güvenlikle ilgili hukuksal ve kurumsal yapı sınırlı seviyededir. İktisadi güvenlik kavramı hukuk yapımıza Ekonomi Koordinasyon Kurulu'nun kuruluş ve teşekkülüne ilişkin düzenleme ile birlikte 18 Şubat 2009 tarihinde dâhil olmuştur (Aykın, 2012:44).

2018 yılında resmi gazetede yayınlanıp yürürlüğe giren bir sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesiyle Cumhurbaşkanlığı bünyesinde ekonomi politikaları kurulu kurulmuştur. Kararnamenin 25. maddesine göre kurulun görev ve yetkilerinden biride Ekonomik güvenlik ve ekonomik savunmaya ilişkin ilke ve esasların tespitine, güncelleştirilmesine yönelik politika önerileri oluşturmaktır. Bugüne kadar değerlendirildiğinde ülkemizde ekonomik güvenlik ve istihbaratın yeterince önem kazanmadığı görülmektedir. Ülkemizde ekonomik güvenlik ve istihbarat konusunda en önemli kuruluş Maliye Bakanlığı Mali Suçları Araştırma Kurulu'dur.

Cumhurbaşkanlığı sistemine 2018'de geçilirken önemli konularda danışmanlık kurulları kurulmuştu. Bu kurullardan biri de Ekonomi Politikaları Kurulu idi. Etkisiz kalan bu kuruldaki önemli sorunlar şunlardır:

-Kurulun bileşimi: Kurul üyeleri genelde işletmecilik eğitim-öğretimi almış kişilerdir. G-20 üyesi ülkelerin çok büyük çoğunluğunda iktisadi siyasetleri belirleyen buna benzer kurullarda makroekonomi konusunda birikimi olan öğretim üyeleri veya yıllarca iktisat yönetiminde çalışmış deneyimli ekonomistler tercih edilmiştir.

-Üye sayısı: Dünyanın iktisadi sistemi güçlü ülkelerinde danışmanlık kurulları ve komitelerinin üye sayısı üç ile yedi arasındadır. Bizdeki üye sayısı 11 kişidir.

-Kamuoyunu Aydınlatma: Danışmanlık kurullarının başkana politika önerisi sunmak yanında kamuoyunu bilgilendirme görevleri de vardır. Bazı ülkelerde başkanın danışmanları belirli aralıklarla kamuoyunu aydınlatan raporlar ve “etki analizleri” yayınlar (Ekonomim, 2022).

Ülkemizin bu konudaki açığını giderecek yeni bir ekonomik istihbarat yapılanmasına ihtiyacı bulunmaktadır. MİT (Milli İstihbarat Teşkilatı) bünyesinde kurulacak bir ekonomik istihbarat birimi ile bu açık giderilmeli, ülkemizin ihtiyacı olan ekonomik bilgileri toplayacak, analiz edecek ve ilgili yerlere raporlayacak bir birim elzemdir. Bu birim aynı zamanda bu tarz sızma eylemlerine karşıda karşı istihbarat olarak çalışmalıdır.

Borç niteliğinde Türkiye’ye gelen yabancı sermaye 2003’ten sonra rekor düzeyde yükselmiştir. Ülkemizdeki üretimin %75’den fazlasının arkasında yabancılar vardır. Bankalarımızın 70’inden fazlası yabancılara aittir, borsamızın %85’den fazlası yabancı girişli paradır. Sigortacılığımızın %80’i yabancıların elindedir. Ülkemize gelen yabancı kaynakların, bunların niteliğinin ve yarattığı hassasiyetlerin izlenmesi ve tedbir alınması acil bir güvenlik ve istihbarat görevi olarak önümüzde durmaktadır (Yılmaz, 2014: 16).

Günümüz dünyasında ekonomik istihbarat ile teknolojik istihbaratla çok iç içe geçmiştir. Büyük şirketlere, kamu kurumlarına yönelik siber saldırılar ve bu saldırılar sonrası ele geçirilen vatandaşların, şirketlerin, devletlerin bilgileri ekonomik istihbaratın hedefleridir ve ekonomik amaçlarla kullanılmaktadır. Kişilerin bilgileri büyük şirketlere satılmakta, bu şirketler bilgileri yeni müşteri edinme ya da gelirlerini artırmak için kullanmaktadırlar.

Birinci Dünya Savaşı’ndan beri dünyayı biçimlendiren temel itibariyle uluslar üstü Amerikan sermayesinin kontrolünü elinde bulunduran perde arkası güçlerdir. Dünya para piyasasının denetimini sağlamak üzere kurulan ‘Uluslararası Para Fonu (IMF)’nin yasal ve teknik çalışmaları da 1921’de Rockefeller ve J.P.Morgan tarafından kurulan ABD Dış İlişkiler Konseyi (Council on Foreign Relations-CFR), Rockefeller ailesi başta olmak üzere çok uluslu şirketler ve finans odaklarının sahipleri ve üst düzey yöneticileri ile vakıf temsilcilerini, kapalı-gizli oda (Think-tank) üyelerini, CIA’ye hizmet verenleri, CIA’ye eleman yetiştiren devlet üniversitelerinin elemanlarını, muhafazakâr (Demokrat ve cumhuriyetçi) politikacıları, devletin dışişlerinde ve dış misyonlarda görev yapanları, George Soros ve adamları gibi para piyasası oyuncularını bir araya getirmektedirler. 1928’den 1963’teki ölümüne kadar Birleşik Krallık Merkez Bankası’nda müdür olarak görev yapan ve Londra Finans Merkezi’nden Sir Charles Jocelyn Hambro, savaş

zamanındaki ilk örneğinden başlayarak savaş sonrasında da CIA'nın tüm lider kadrosunu eğiten İngiliz istihbaratı Özel Harekât Yönetimi'nin de başındaydı. Birleşik Krallık'ın süper güç konumunu yitirmesi üzerine global sermaye yer değiştirerek Londra'dan New York'a taşındı. Global sermaye, 1947'den sonra Amerikan atına bindi, onu dünyanın hemen her yerinde kendi planları için koşturmaya devam etti ve etmektedir. Bu sistem, İsviçre Basel'de Rotschild'in başında olduğu BIS (Uluslararası Ödemeler Bankası) tarafından yönetilir. Global sermayenin para planlama merkezi Londra'dadır. Aksiyon merkezleri ise Wall Street, Belçika-Brüksel ve Singapur'dadır. Bu sistemin tamamı BIS tarafından 600 bin terminal ile kontrol edilir (Yılmaz, 2014:5).

2.3.2. Ekonomik Güvenlik ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri İlişkisi

Kısa vadeli sermaye hareketleri vadesi 1 seneye kadar olan özel ve/veya resmi karakterdeki sermaye akımlarıdır (Genelde 30-60-90 gün). Günümüzde kısa vadeli finansal yatırım araçları çok çeşitlidir. Ticari bonolar, finansman bonoları, hazine bonoları, mevduat sertifikaları, vadeli banka mevduatları, ihracat kredileri, prefinansman kredileri gibi araçlar kısa vadeli yatırım araçları olarak sayılabilir. Kısa vadeli sermaye hareketleri aynı zamanda, ticari krediler, vadesi bir yıldan kısa ticari banka kredileri ve dışardan veya yerleşik olmayanlara satılan kısa vadeli özel ve kamu borçlanması gibi çok çeşitli finansal hareketleri içermektedir. Hisse senetleri alımı da bu hareketler içinde sayılır.

Kısa vadeli sermaye hareketlerinin geldiği ülke açısından pozitif tarafları olduğu gibi negatif tarafları da vardır. Pozitif tarafları arasında döviz dengesizliğinin giderilmesi, piyasalara derinlik kazandırma sayılabilir. Negatif yönleriye eğer faiz oranları yüksekse pahalıya borçlanma, mali piyasalarda dengesizlik oluşturma sayılabilir (Bildirici, 2008:1).

Ülkemizde yüksek kamu açıkları nedeniyle oluşan borç sarmalı gittikçe büyüyen borç tutarlarına ve kısır döngüsüne yol açmıştır. Alınan borçlar verimli alanlar yerine otoyol, baraj vb. büyük bayındırlık harcamalarına harcanmış bu da tekrar borç alınmasına yol açmış, alınan borçlar borçla kapatılmış yüksek faiz oranlarıyla beraber borçlar sürdürülemez hale gelmiştir. Öyle ki 1990'ların sonuna doğru toplanan veri gelirlerinin çok büyük kısmı borç ve faiz ödemelerine gitmiştir. Bu da ülke ekonomik güvenliğinden, ülke güvenliğine, ulusal güvenliğe doğru bir sarmal oluşturmuş, politika yapıcılara bağımsız politika yapma alanını aşırı sınırlandırmıştır.

Ekonomik ve mali piyasalarda ani para giriş çıkışları döviz kurlarındaki oynaklığı aşırı artırmış, ekonomiye ilişkin planlama yapma imkânını neredeyse imkânsız kılmıştır.

Ara mali ithalatına büyük oranda bağılı olan nihai mal üretimimiz döviz kurlarındaki aşırı yükselmeye çok yüksek fiyat artışları ve enflasyonla tepki vermiştir. Enflasyon-kur-faiz sarmalı ülkeyi 1999 yılına geldiğimizde iflasın eşğine getirmiştir.

Hisse senetleri, özel-kamu tahvilleri, bonoları, borç senetleri, para piyasası araçları, finansal türevler portföy yatırımlarını oluşturur. Kısa vadeli sermaye hareketlerinin belirsizlik özelliği çok fazlaysa, hareket kabiliyeti çok yüksekse, piyasalara çok yüksek hızda girip çıkıyorsa bu hareketler sıcak para hareketleri olarak anılır. Sıcak para hareketlerinin likidite özelliği çok yüksektir, zaman ve tutar çok belirsizdir. Spekülatiftir, kısa vadeli aşırı dalgalanma ve akışkanlık gibi unsurlar içerir (Bildirici, 2008:9).

Zaman ve tutarın belirsizliği, akışkanlık kısa vadeli oluşu ekonomide öngörülemeyen dalgalanmalara yol açar. Ekonomiler için hayati önemde olan istikrar bozulur ve geleceği ilişkin rasyonel karar alma çok zorlaşır ve işletmelerin iflasına kadar giden ve topyekûn ekonomiyi sarsan olaylar silsilesi tetiklenebilir. Fiyat mekanizması bozulduğu için kâr, gelir-gider, maliyet-satış fiyatı belirlemeleri çok zorlaşır. Bu da işletmelerin varlıklarını koruyamaması sonucu doğurur. Faiz oranlarının aşırı yükselişi yeni yatırımları çıkmaza sürükleyebilir işletmeler bu yüksek faizden yararlanmak için satış yapıp kar yapma amacı yerine ellerindeki sermayeyi faize yatırabilir. Ülkemizde 1980-1990'larda işletmelerin en önemli gelir kalemlerinden biri faiz gelirleri olmuştur (Bildirici, 2008:10).

Ekonominin bugün geldiği noktada yeni bir kapitülasyon modeliyle karşı karşıyayız: Kısa vadeli döviz kaynaklarına, sıcak paraya bağımlılık. Sadece biz değil tüm ülkelerde aynı sorun yaşanıyor. Sıcak parayla, dövizli işlemlerle dış kaynağa gereksinimi olan az gelişmiş ekonomiler, yüksek faiz ve getiri ödeyerek, kendi ülkelerinde kullanmaları gereken kaynaklarını, döviz birikimi olan zenginlere aktarıyorlar (Özyıldız, 2017:1272).

Sıcak para ülkeler arasında kolaylıkla yer değiştirebilen parasal fonları ifade etmek için kullanılır. Bu kısa süreli fon akımları, uluslararası faiz farklılıkları, döviz kurlarında değişme ihtimali, vergi oranlarındaki değişiklikler, enflasyon ve öteki iç ekonomik güçlükler, politik istikrarsızlıklar, vb. faktörlere karşı çok hassastırlar. Bu fonlar özellikle Euro Dolar piyasasında sayılan faktörlerin etkisine bağlı olarak ülkeler arasında dolaşır dururlar. Dış ödeme güçlüğü çeken bazı ülkeler, örneğin faiz oranlarını yükselterek bu fonların ülkeye girişini özendirmeye çalışırlar. Bu fonlar girdikleri ülkenin dış ödemeler dengesini etkilerken, çıktığında ağır tahribatlara yol açabilirler (Seyidoğlu, 1999:533).

Denilebilir ki ülkemiz 1980'li yıllarda bu fonların ani hareketlerinden dolayı ciddi zarar görmüştür ve dövizdeki dalgalanmalar ağır tahribatlara yol açmıştır. Giren dolar

miktarı veya döviz bollaştıkça ilgili paranın değeri düşerken aniden çıkış olduğunda hızla bu paraların değeri yükselmiştir. Ara malı ithalatı yoğun olan ülkemizde bu ithalatın çok ağırlıklı olarak dolarla yapılmasından dolayı çok ciddi sorunlar ortaya çıkmış, şirketler ve kamu bu aşırı oynaklıklara karşı savunma gücünü içine girmişlerdir.

Bugün geline noktada borsamızda ki yabancı payı %70'ler seviyesindedir ve bu oran ilgili ülke için çok ciddi bir ekonomik zafiyet barındırmaktadır. Bu hareketin borsaya girdiği anda yerel yatırımcıyı ciddi oranda yanıltma ve çıktığı anda da ciddi zarara uğratma potansiyeli vardır.

Dünyada ortalama günlük döviz işlemlerinin toplamı 1973'te 15 milyon dolar, 1980'de 80 milyon dolar, 1995 yılında 1,3 trilyondolar iken 2016 sonunda 5,1 trilyon dolara ulaşmıştır. DTÖ verilerine göre, dünyadaki günlük mal ticareti miktarı 60-65 milyar dolar civarındır. 8 trilyon dolar tutan para artı kıymetli madenlerle inanılmaz boyutlarda işlemler yapılmıştır. Çoğu gerçek parasal dayanaktan yoksundur ve çok büyük riskler alınmıştır. Para ve sermaye piyasalarında bol likidite tüm ayıpları, riskleri örtüp dolar bol olunca da dolarize olan ekonomi geçici olarak rahatlayıp, uyuşmaktadır. Teşbihte hata olmaz; bu durum aynen bağımlıya uyuşturucu vermek gibidir (Özyıldız, 2017:1276).

Aslında paranın bu tarz kriz dönemlerinde aşırı basımı 'Money Illusion'da denilen para illüzyonunun oluşturulmaya çalışılmasıdır. Paranın bir yanıyla da peçe olması özelliği ekonomik aktivitelerde geçici bir aldanmaya yol açıp aktörlerde zenginleşiyoruz algısı oluşturabilir. Esasında olan mal ve hizmet üretiminden orantısız basılan para sadece fiyatların şişmesidir. Bu şişme bir noktadan sonra bir balonun patlaması gibi kaçınılmaz olarak patlamakta ve illüzyonda olan aktörler gerçekle yüzleştiklerinde çok geç olabilmekte ve kaçış başlayabilmektedir. Bu kaçış ilgili otoritelerce sakinleştirilip, yatıştırılmazsa panik başlamakta Kindleberg'inde (2004) belirttiği gibi bu panik daha da ilerlerse cinnet haline dönebilmekte ve akıl dışı bir halde alabilmektedir. Tarihte en bilinen örneklerinden bir 'Lale Çılgınlığı'dır. Ortaçağda Hollanda'da yaşanan olaylarda Lale Soğanları birden aşırı bir şekilde yükselmiş, öyle ki bir lale soğanı yetenekli bir zanaatkârın yıllık gelirin 10 katına kadar çıkmıştır. Bunu takiben şişen balonun birden patlamış ve lale soğanları hızla düşmeye başlamış ve birçok kişi iflas etmiştir.

Piyasalara sürekli enjekte edilen para acılarını hafifletmek için uyuşturucu alan bir hastanın durumu gibi, basılan para sadece gerçeklerin üstünü bir peçe olarak örtme vazifesi görür bu tarz kriz durumlarında. Gerçekte olan sadece fiyatların basılan parayla doğru orantılı olarak-eğer ki mal ve hizmet üretimi artışı yoksa balon oluşturacak şekilde şişmesidir, tıpkı miktar teorisindeki iktisatçıların anlattığı gibi basılan para kadar fiyatlar

artmaktadır. Bu şişen balon insanların gerçeklerin farkına varmasıyla beraber patlama eğilimine girecek ve patlayacaktır.

Ekonomik balonlar konusunda bir klasik eser sayılan ‘Olağanüstü Kitlese Yanılgılar ve Kalabalıkların Çılgınlığı’ kitabında Charles Mackay (2000) bir noktadan sonra fiyatların akıl dışı bir şekilde yükselmeye başladığını ve en nihayetinde aşırı düşüşlerle bu durumun iflaslarla sonuçlandığını ve çok büyük sarsıntılarla bittiğini tespit etmiştir.

Spekülatif nitelikli sıcak paranın birden çıkışlarının yanında, kendisi de ülkenin iktisadi yapısına ve şartlarına göre başlı başına bir istikrarsızlık unsuru olabilmektedir. Nitekim 1990’lı yıllar boyunca Latin Amerika’dan Rusya’ya ve Güneydoğu Asya’ya kadar farklı iktisadi yapıya sahip, farklı güçlü ve zayıf yanları bulunan bir çok gelişmekte olan ülkede yaşanan krizler, spekülatif karakterli finansal sermaye akımlarının ülkelerin iktisadi yapılarını istikrarsız ve kırılgan hale getirdiğini göstermiştir (Aytekin, 2018:206).

Kısaca cinnet olarak adlandırabileceğimiz aşırı spekülasyon ve bu aşırılığın bir krize, paniğe ya da çöküşe yol açacak şekilde geri çekilmesi her zaman görülen bir durum olmasa da tarihte sık rastlanan bir durumdur ve kredi verecek son merciinin yani merkez bankalarının rolü belirsizlik ve çelişkilerle doludur. Bu tarz krizlerde esas olarak meydana gelen şey kimi olayların ekonominin seyrini değiştirmesidir. Yeni kar olanakları bulunmuş ve cinnet oluşturacak ölçüde akıl dışı yöntemlerde aşırıya kaçılmıştır, aşırı ölçüde türev ürünlere başvurularak fiziki altının binlerce katı kadar altına dayalı menkul kıymet ihracı gibi. Yükseliş eğiliminin aşırılığı bir kez fark edildiğinde genişleme sürecini tersine çevirmek için yapılan koşuşturma paniği andıracak ölçüde telaşı içereceğinden, mali sistem bir tür büyük kriz yaşar. Cinnete giden aşamada, zengin ya da itibarlı inanlar alım satım yaparlar ya da reel veya nakdi olmayan finansal aktif satın almak için borçlanırlar. Panikte ise, reel veya finansal aktiflerin paraya çevrildiği, ya da borçların geri ödendiği bir koşuşturma yaşanır ki bu da emtia, konut, bina, arsa, hisse, tahvil-kısaca cinnetin konusu olan her şeyin- fiyatlarının hızla düşmesine yol açar (Kindleberger, 2004:6).

Ülkelerin “genişleme ve kriz” süreci şüphesiz insanlık tarihinde ilk kez olmamaktadır. Kapitalizmin yaklaşık 600 yıllık tarihi boyunca birçok kez global boyutta genişleme ve kriz olaylarına şahitlik edildi. Fakat kapitalizmin küresel genişleme-kriz süreçleri hiçbir zaman basit ve tekdüze bir dalgalanmadan ibaret olmamıştır. Nitekim 2008 kriz dalgasını bundan önceki tüm kriz süreçlerinden ayıran çok önemli bir olguya dikkat çekilmelidir: Mevcut global kriz, insanlık tarihinde paranın hiç bir altın ya da değerli

madenin standardına bağılı olmadığı hayali değerlerin hüküm sürdüğü bir finansallaşma sürecine denk gelmiştir. Paranın karşılığı olan altınla bağı koparılmıştır (Yeldan, 2009:12).

Sıcak paranın anlatılan zararları nedeniyle ülkeler çeşitli önlemler almaya çalışmışlardır. Bu önlemlerin başında Tobin Vergisi gelmektedir. Buna göre sermaye hareketlerinin ülkede elde ettiği kazançlar vergilendirmeye konu olmaktadır. Bir diğer önlem ise daha az başvuru doğrudan sermaye kontrolleri uygulamasıdır. Bu uygulamaya göre sisteme giren ve çıkan paralar doğrudan ülke tarafından sınırlandırılmaktadır. Bu yöntem günümüz serbest piyasa ekonomilerinden ziyade kapalı ekonomilerde başvuru bir yöntemdir. Daha çok tercih edilen yöntemse Tobin Vergisi'dir. Verginin uygulanmasında optimum oranın ne olduğu ne olması gerektiği önem arz etmektedir zira uygulanacak aşırı bir oran ülkeye para girişini de ürkütebilecektir buda dış finansman ihtiyacı olan ülkelerin kalkınma ve büyümelerine ket vurabilecektir.

Bu konudaki en eski manipülasyon örneklerinden biri de şudur. 1815 yılında meşhur Waterloo savaşının sonucu Avrupa'da henüz bilinmiyorken, N.Rothschild; Prusyalılar ve İngilizlerin Napolyon Bonapard'ı yendiklerini haber alıp bu haberi iyi bir şekilde değerlendirerek elindeki resmi hisse senetlerini piyasaya sürmüştür. Rothschild'in sağlam bir haber aldığını bilen diğer banka ve firmalar, İngilizlerin savaşı kaybettiğine ve hisse senetlerinin dahada düşeceğine inanarak ellerindeki resmi hisse senetlerini derhal düşük fiyatla elden çıkarmışlardır. Sonrasında ise kısa bir sürede Rothschild tüm kâğıtları çok düşük bir fiyatla toplamış ve çok büyük bir servetin sahibi olmuştur (Güldiken, 2006:174).

Borsa İstanbul'da görülen manipülatif karakterli büyük alım-satım hareketleri bir diğer zararlı kısa vadeli sermaye hareketine örnek olarak verilebilir. Bu hareketlerin engellenmesi için 6362 sayılı Sermaye piyasası kanununun 70. uyuşmazlıkların çözümü ve borsaların gözetimi başlıklı maddesinde düzenleme yapılmıştır. Borsalar bu madde kapsamında manipülatif hareketleri engelleme yetkisindedirler.

Borsa İstanbul'da piyasa bozucu ya da piyasa dolandırıcılığı şüphesi içeren emir ve işlemler ile makul bir sebeple açıklanamayan olağan dışı fiyat ve miktar hareketlerini proaktif bir yaklaşımla tespit etmek ve piyasalarda güveni pekiştirmek amacıyla Gözetim Tedbirleri Yönergesi hazırlanmış ve bir "Tedbir Yönetim Sistemi" geliştirilmiştir. Sistemin yasal dayanakları ile kapsamını açıklayan 'Gözetim Tedbirleri Yönergesi'dir (Borsa İstanbul, 2024).

Bu kapsamda Borsa İstanbul'un 15.03.2024 tarihli uygulaması örnektir. SPK kararı uyarınca devreye alınan Volatilité Bazlı Tedbir Sistemi (VBTS) kapsamında Banvit ve

Link Bilgisayar Sistemleri, payları 14/03/2024 tarihli işlemlerden (Seans başından) 09/04/2024 tarihli işlemlere (Seans sonuna) kadar kredili işlemlere konu edilemeyecektir. Marka Yatırım Holding, OYAK Yatırım Ortaklığı ve Selçuk Gıda Endüstri İhracat İthalat payları 14/03/2024 tarihli işlemlerden (Seans başından) 09/04/2024 tarihli işlemlere (Seans sonuna) kadar emir paketi tedbirleri ile işlem görecektir. Emir paketi tedbirleri, piyasa düzeninin sağlanması ve manipülatif işlemlerin önlenmesi amacıyla alınan tedbirlerden biridir. Bu tedbir, piyasa emri ve piyasadan limite emir girişinin kısıtlanması, emir iptalinin, emir miktar azaltımı ile emir fiyat kötüleştirilmesinin yasaklanması ve emir toplama bilgi yayınının kısıtlanmasını içerir. Kredili işlem yasağı ve brüt takas tedbirleri gibi tedbirlerde ilgili paydaşlar arasında zaten uygulanan tedbirler, emir paketi tedbirlerinin uygulandığı süre boyunca da geçerli olacaktır (Kamusonhaber, 2024).

Uygulanacak tedbirler ana başlıklar halinde şunlardır.

-Yatırımcı Bazında Tedbir Sistemi,

-BISTECH teknolojik dönüşüm programı kapsamında küresel standartlarda bir gözetim altyapısı olan SMARTS Sistemi,

- Volatilite Bazlı Tedbir Sistemidir (Kredili işlem yasağı ve brüt takas tedbiri gibi).

SMARTS kapsamındaki uygulamalardan biride devre kesici sistemdir. Muhtelif zamanlarda büyük şirketlerin hisselerinde (Türk Hava Yollar-Petkim-Tüpraş gibi) kaydedilen ani alış-satış hareketleri devre kesici sistem uygulanarak engellenmeye çalışılmış, gün içinde borsada alım-satım yapılmasına belli saatlerde izin verilmemiştir. Yine spekülasyon zararlı kısa vadeli para hareketlerinin önlenmesi için İMKB’de uygulanan bir diğer yöntem ‘Yukarı Adım Kuralı’dır. Buna göre devre kesici uygulamasının aktif olduğu açığa satış yapılabilen işlem esnasında o gün seansı bitene kadar açığa satış işlemlerinde yukarı adım kuralı otomatik uygulanacaktır. Kural gereğince sonra verilecek emir hissenin son gerçekleşen fiyatından düşük belirlenemeyecektir.

Manipülatif hareketlerin önlenmesine yönelik bir diğer uygulama 6 Şubat 2023’te Türkiye’de yaşanan deprem sonrası borsanın 8 Şubat tarihinde devre kesicinin 2 kez çalışmasından sonra borsanın tamamen kapatılmasıdır. Kapanma günü yapılan işlemlerin hepsi iptal edilerek 5 iş gününün sonunda açıldığı gün kapanış endeks değeriyle açılmıştır (Ekonomim, 2023).

Hangi durumlarda hangi tedbirlerin, nasıl uygulanacağı Borsa İstanbul A.Ş tarafından Gözetim Tedbirleri Yönergesinde ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir ve ilan edilmiştir. Lakin bu yetkilerin kullanılması konusunda idare isteksiz davranmaktadır. Son yıllarda çok özel durumlar dışında manipülatif hareketlere müdahale edilmemesi bu

duruma delil gösterilebilir. Son 20 yıl içerisinde deprem vb. çok özel durumlarda 3-5 kez civarı müdahale edilmiştir.

2.3.3. Ekonomik Güvenlik ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi

İktisadi istihbarat ilk anda görüldüğünden çok daha sofistike ve sonuçları itibari ile etkili bir istihbarat şeklidir. İktisadi istihbarat stratejik planda veriler kazandırabileceği gibi ülkelerin iktisadi kazanç sağlamasına da yardım edebilir. Bir ülkenin açık olarak ortaya koyduğu veya gizli bir şekilde izlediği siyaseti analiz edip, anlayabilmekte kullanılacak en etkili araştırma mekanizmalarından birisi iktisadi istihbarattır. Örneğin ülkemizin 1990'ların başında Kafkasya ve Orta Asya (Batı Türkistan) bölgelerinde açık bir etkinlik politikası izlemeye başladığı zaman Batılı ve Doğulu istihbarat servislerinin ilk yaptığı analizlerden birisi, ülkemizin böyle bir politika izlemek için yeterli iktisadi kaynağı olup olmadığını araştırmak olmuştur (Özdağ, 2010:93).

Bu konuda verilebilecek örneklerin en başında teknolojiden yararlanılarak gerçekleştirilen dinleme ve fişleme operasyonları gelmektedir. CIA, Japon Ticaret Bakanı Ryutaro ile otomotiv sektöründeki işadamlarının görüşmelerini dinlemiş ve bilgileri ABD'li iş insanlarına aktarmıştır (Aşçı, 2013:4).

Benzer bir vaka 1981 senesinde IBM ve Hitachi arasında yaşanmıştır. Hitachi, IBM firmasının iç eğitim-öğrenimlerinde kullandığı belgelere ulaşmış ve IBM'in teknik sırlarını açığa vurmaktan 300 milyon dolar tazminat ödeme cezasına çarptırılmıştır.(Aşçı, 2013:5).

2003 yılından sonra 'özelleştirme' adı altında Türkiye Cumhuriyeti'nin seksen yıllık kazanımlarının (Şirket, banka, arazi, mesken ve arsa) yabancılara satılması ile ülkemizdeki sermaye hareketleri içinde DYSY'nın payı hızla artmıştır (Yılmaz, 2014:14).

Hong Kong konumuz açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Tarihsel açıdan Afyon savaşları sonucunda Büyük Britanya hâkimiyetine giren bu bölge yüzlerce yıl boyunca Çin ve Orta Asya'ya gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları için çok önemli bir çekim merkezi olmuştur. Aynı şekilde 2. Dünya savaşı sonucunda dünya liderliğini adeta Büyük Britanya'dan alan ABD içinde bölge önemini korumuştur. 1997 yılından itibaren Çin hâkimiyetine giren bölge bugün özel bir bölge olarak DYSY'nın odak noktalarından biri olarak devam etmektedir.

Bugünkü Tayvan halen Çin ve ABD arasında en problemlili bölgelerden biri olarak varlığını sürdürmektedir. Tayvan'daki özellikle çip üretim sektörleri kritik ve stratejik öneme sahip bir sektör olarak Dünya ekonomisi içinde çok büyük önem arz etmektedir. Bu

ülkedeki yatırımı yapan kaynak ülke olan ABD'nin DYSY'ları Çin'le savaşmayı göze alacak kadar önem arz etmektedir,

Global ticari arenada rekabetin şiddetlenmeye başlaması, işletmelerin yeni buluşlar için yatırım yapmasını zorunlu kılmaktadır. İşletmeler bilgi sahipliğine önem vermektedirler. IBM firması ABD Kongresine 1992 yılında verdiği bir raporda işletme bilgilerinin çalınmasından dolayı milyarlarca dolar zarar ettiğini duyurmuştur. Amerikan Endüstriyel Güvenlik Topluluğu (ASIS) 1992-1996 yılları arasında iktisadi casusluk faaliyetlerinin %323 oranında arttığını beyan etmiştir (Güldiken, 2006:179).

Rakip ülkeyi ÇUŞ'larla kontrol altına almak ilgili ülke üzerinde egemenlik kurmanın önemli bir yoludur. Rakip ülkelerin ekonomisini çökertmek için iktisadi tetikçiler kullanılır. İstihbarat örgütleri muhtemel iktisadi tetikçilerini belirler, uluslararası şirketler de bunları işe alır. Bunlar hiçbir zaman hükümetten para almaz, maaşlarını özel sektör öder. Kirli işleri eğer ortaya çıkarsa, hükümet yerine suç işletmelere atılır. Ortaya çıktıklarında devlet başkanları devrilir veya feci kazalarda ölürler. Kullandıkları araçlar arasında sahte finansal raporlar, hileli seçimler, rüşvet, zorbalık, seks (Bir önceki IMF Başkanı'nın başına geldiği gibi-Strauss Kahn) ve cinayet bulunmaktadır. Eğer Afganistan ve Irak'ta olduğu gibi, bir şekilde onlar da beceremezlerse genç Amerikalı ve İngilizler ölmeye ve öldürmeye gönderilir (Yılmaz, 2014:9).

Ünlü Japon iktisatçısı Kaname Akamatsu'nun 1930 yılında ortaya attığı Uçan Kazlar Teorisine göre öncü şirketlerin, sektörlerin ve ülkelerin açtığı yoldan diğerlerinin de ilerleyebileceğini böylece sırayla gelişen ülkelerin nasıl gelişmiş ülkelere yetişebileceğini modellemeye çalışmıştır. Kendi ülkelerinde gelişen sektörleri sırasıyla dost gördüğü ülkelere belli bir sıra içinde kaydırarak, DYSY yoluyla teknoloji transferini de gerçekleştirerek (Tüm süreçler kaydırılmasa da ihracatını yapmalarına izin vermişlerdir). Bugün ülkemiz önemli bir özel sektör kuruluşu olan Vestel, Japonya'ya ve ünlü Japon markaları Toshiba, JVC, Hitachi, Sharp gibi markalara da üretim yapmaktadır. Aynı şekilde bu ülkeden ve bu markalardan teknoloji transferi de yapmaktadır. Daha fazla teknoloji isteyen şirketlere Japon ekonomi yönetimi ihracatın sizin şirketlerinizden yapılması bu aşamada yeterli diye cevap verecekti daha fazla teknoloji vermemek için 2024 yılında.

Bir başka örnek 6 Şubat tarihinde Türkiye'nin Güneydoğusunda meydana gelen depremle ilgili olarak depreme dayanıklı yapılar inşası için Japonya'nın Türkiye'de Alacalı İnşaata verdiği Ala-Sawa teknoloji desteğidir.

Keza Muğla Sıtkı Koçaman Üniversitesi'nde deniz suyunun arıtılıp tatlı su haline getirilmesi de zikredilmesi gereken bir üniversite-teknoloji-ar&ge-patent-üretim ve ulusal ekonomi güvenlik konusudur.

CIA'nın Fransız İstihbaratın ajanlık faaliyetlerinde bulunacağı uyarısını yapması üzerine Hughes uçak firması, 1993 yılında Fransa'da yapılacak hava gösterilerine katılmama kararı almıştır. 2003 yılında Boeing firması yöneticilerinden Kenneth Branch ve William Erksine, Lockheed Martin firmasına ait milyarlarca dolar değerindeki ticari roket programı bilgilerini çalmak suçundan suçlu bulunmuşlardır. 15 yıl hapis ve 850 bin dolar para cezasına çarptırılmışlardır (Güldiken, 2006: 179).

Ekonomiyle ilgili 13 kuruluştan, 230+3 (Kurum belirtmeyen) kişiyle yapılan anket çalışmasında sırasıyla haberleşme, finans sektörü, madencilik, elektrik-su-doğalgaz dağıtım hizmetleri, ulaştırma, sağlık ve gıda sektörlerinde yabancıların hâkim duruma gelmesinin ülkenin ekonomik güvenliği için risk oluşturabileceği cevabı verilmiştir. Risk düzeyi yüksek görülen bu sektörler, pek çok ülkede stratejik ve kritik altyapı yatırımları olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle bu sektörlerle giriş denetimli ve bazen sınırlı şekilde yapılabilmektedir. Bu açıdan ekonomi bürokrasisinin algısı, özellikle gelişmiş ülkelerde bu sektörlerin yabancı hâkimiyetine geçmesinin ülke güvenliği açısından risk oluşturduğu şeklindedir (Aykın, 2012:153).

Çoğu CIA çalışanı olan binlerce iktisadi tetikçi, hükümet yetkililerini belirttikleri vergileri ve mevzuatları uygulamak için ikna ederler. Yatırımları kendi tesislerinde gerçekleştirme fırsatını elde etmek için ülkeleri birbirleriyle yarışmaya zorlarlar. Üretim fabrikalarını bir ülkede, vergi cenneti bankacılıklarını bir başkasında, çağrı merkezlerini diğerinde ve ana merkezlerini dördüncü bir ülkede konaklatma yetenekleri inanılmaz bir avantaj sağlar. Ülkeler en müşfik ortamı, sosyal yönetmelikleri, en düşük asgari maaşı ve vergi oranlarını sunmak için birbirleriyle kıyasıya yarışır. Çoğu vakada işletmeleri destekleyecek avantajları sunmak için hükümetler kendilerini borç batağına sürüklerler (Perkins, 2017:301).

Renault firması içindeki ajanlık olayı 14 Ocak 2011'de gündeme oturmuştur. Çinliler Renault'un elektrik sistemi teknolojisini çalıyordu. Daha önce Çinliler; Ford, GM ve BMW'yi hedef almıştır. Aslında ABD, 1990'lardan beri özellikle iktisadi ajanlık peşine düşmüş, Avrupa'daki pek çok rüşvet olayının ortaya çıkmasında ABD'nin gizli dinlemelerinin rolü böylece anlaşılmıştır (Yılmaz, 2014:12).

Chomsky ve Herman'ın kitaplarında birçok bölümde belirttikleri gibi Güney Amerika'da yapılan birçok darbenin arkasında CIA (Şirket) ve devasa küresel şirketlerine alan açmaya çalışan ABD vardır (Herman, Chomsky, 2012:1-478) .

DYSY'ı ülke politikası ilişkisine bir diğer örnek, Türkiye'nin Filistin nedeniyle 2024 Nisan'ında İsrail'e uygulamaya başladığı ekonomik ambargodur. Bu ambargo karşılığında uluslararası İsrail yanlısı lobisinde Getir'i ABD ve (Türkiye merkezli şirket) Avrupa'daki faaliyetlerinin tamamen durması yönünde oyun dışına ittiği kulislerde konuşulmaktadır.

Keza bir diğer örnek Malezya'nın Aralık 2023'te İsrail'in Filistin'lilere uyguladığı zulüm nedeniyle tüm İsrail bayraklı ve tüm bu ülkeye ait gemilerin limanlarına yanaşmasını yasaklamasıdır. Kulislerde bu olayla İstanbul havalimanı işletilmesinin Malezya'lı şirketten alınması arasında bağ olduğu da konuşulmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki bir ülkedeki ekonomik güvenlik ekonomik büyüme ve özellikle istihdamla ilişkisi bağlamında ulusal güvenliği ilgilendiren en önemli unsurlardan biridir.

BÖLÜM III

Üçüncü bölümde, panel veri analizi teorisi ve uygulaması (Seçilmiş ülkeler ve ilgili yıllar veri seti üzerinden) anlatılmıştır. Panel veri analizinin tarihçesi ve analizdeki önemli kilometre taşları anlatılmış, seçilmiş ülkeler ve veriler üzerinden DYSY'nın ekonomik büyüme ve ulusal güvenlik üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Ele alınan 30 ülke için panel veri analizi yöntemiyle DYSY ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Türkiye örneğinde analiz genişletilerek DYSY'nın ülke ekonomik güvenliğine etkileri diğer benzer ülkeler içinde sonuçlar içerek şekilde yorumlanmıştır. Analizlerde ulaşılan somut sonuçlar değerlendirilmiş ve problemlerin çözümü için önerilerde bulunulmuştur. Literatürde DYSY'nın ekonomik büyüme üzerine olan etkileri sıkça çalışılmış bir konudur, bizim analizimizde ele alınan dönem 2010-2020'dir ve bu anlamda diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Aynı şekilde DYSY'ı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi hem panel veri modeli hemde panel VAR granger nedensellik analizi ile inceleyen çalışma sayısı azdır. Tez ulusal güvenlik ve ulusal ekonomik güvenlik konusunu Türkiye'de konu alan 2. Doktora tezidir ve bu bir diğer farkıdır.

DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİLERİNİN PANEL VERİ ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Ekonometrik analizlerde zaman serisi verisi, yatay kesit veri ve panel veri olmak üzere 3 türlü veri bulunmaktadır. Bunlar; değişkenlerin değerlerinin gün, ay, mevsim, yıl gibi zaman birimlerine göre değişimini içeren zaman serisi verisi, zamanın belli bir noktasında, farklı birimlerden toplanan yatay kesit veri ve yatay kesit gözlemlerin, belli bir dönemde bir araya getirilmesi olarak tanımlanan panel veridir. Panel veri, N sayıda birim ve her birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır. Ekonometrik analizlerde, yatay kesit ve zaman serisi verilerinin boyutlarının yetersizliği 1950'li senelerden itibaren panel veri kullanımını gündeme getirmiş; yapılan ilk uygulamalı çalışmalar ise daha çok 1990'lı senelerden itibaren başlamıştır. Zaman boyutu, birim boyutunu aşıyorsa makro panel çalışmalar yanında tersi durumda mikro panel çalışmalar söz konusu olmaktadır. Panel verilerle kullanılan oluşturulan panel veri modelleri, birim ve zaman boyutunun

büyükluğüne ve modelin yapılan bazı ön kabulleri sağlayıp sağlamama durumuna göre çeşitli yöntemlerle tahmin edilmektedir (Tatoğlu, 2020:1).

Panel veri analizi eldeki değişkenler üzerinden analiz yapmamızı mümkün kılan ekonometrik yöntemler topluluğudur. Panel veri analiz tek bir zaman üzerinden yapılabileceği gibi birçok zaman üzerinden de yapılabilir. Mesela 5 lke için 2020 yılı DYSY'na ait yapılmak istenen araştırma için ele alınan, 2020 yılı 5 ülkenin DYSY miktarları çapraz kesitsel veriler olarak tanımlanır. Tek bir ülkenin 2020-2019-2018 yıllarına ait DYSY miktarları üzerine bir çalışma yapılıyor ve bu veriler kullanılıyorsa çalışma zaman serisi, verilerde zaman serisi verileri olarak adlandırılır. Hem 5 lke hem 3 yıl için yapılacak analizlerde hem çapraz kesitsel hem de zaman serisi yöntemleri ve verileri kullanılacak demektir. Bu ikisinin verilerine panel veri (Bu tarz birleştirilerek oluşturulan verilere Longitudinal veya Havuzlanmış veride denmektedir) ; bu şekildeki verileri analiz için kullanılan ekonometrik-istatistiksel yöntemlere panel veri analizi (PVA) denir.

3.1. Literatür

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdama, büyüme ve ekonomiye etkileri konusunda literatür de birçok çalışma yapılmıştır. Konu teşkil ettiği önemden dolayı çoğu sefer doktora tezi, yüksek lisans tezi, makalelere, kitaplara, çok sayıda araştırmaya konu olmuştur. Günümüz dünyasında konunun artan önemine binaen önümüzdeki yıllarda bu konuda yapılan araştırmaların, çalışmaların yüksek olasılıkla artarak süreceğini söylemek kehanetten ziyade bir reel durum olarak durmaktadır. Yapılan alışmalar birçok açıdan DYSY'nın araştırılmasına ve etkilerinin ortaya konmasına yönelik olmasına rağmen daha ziyade DYSY'nın istihdama, büyüme ve teknoloji transferine etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır.

DYSY'nın etkileri konusunda literatürde yapılan çalışmaların kısa bir özeti ve vardığı sonuçlar aşığıdaki Tablo 12'de derlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 12. Konuya İlişkin Literatür Özeti

Yazarı	İçeriği	Kullanılan Yöntem	Dönem
Borensztein, De Gregorio ve Lee (1998)	DYSY'nın, yalnızca ev sahibi ekonomide ileri teknolojilerin yeterli bir özümseme kapasitesi mevcut olduğunda ekonomik büyüme katkıda bulunacağı yargısına ulaşmışlardır.	Panel veri analizi.	1970-1990
De Mello (1999)	DYSY'nın büyüme artırması, yerli yatırım ile tamamlayıcılık ve ikame derecesine bağlıdır.	Zaman serileri, panel veri analizi	1970-1990

Tablo 12. Konuya İlişkin Literatür Özeti

Yazarı	İçeriği	Kullanılan Yöntem	Dönem
Lim(2001)	Çalışmasında doğrudan yabancı yatırımlardan kaynaklanan pozitif yayılmalar için önemli bir desteğin mevcut olmasına rağmen, nedensellik konusunda bir fikir birliği olmadığını tespit etmiştir. 1974-2001 arası dönemde yapılan çalışmalar, analiz edilmiştir.	Literatür taraması.	1974-2001
Alfaro(2003)	DYSY'nın ekonomik büyümeye pozitif katkı yaptığı sonucuna varmışlardır.	Panel veri analizi.	1981-1999
Akinlo(2004)	DYSY'nın ekonomik büyümeye etkisinin çok az olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varmıştır. 1970-2001 arası dönem incelenmiştir.	DYSY'nın üretim fonksiyonun bir parametresi olarak ele alındığı bir model yöntem olarak kullanılmıştır	1970-2001
Carkovic ve Levin(2005)	Önemli bir teknoloji yayılma kanalı olan doğrudan yabancı yatırımın (DYY) toplam faktör verimliliğindeki (TFV) büyüme üzerindeki etkilerini ve bu ilişkide doğal kaynakların oynadığı rolü incelemişlerdir. Gelişmekte olan 71 ülkeden alınan kesitsel verilere dayanarak, doğrudan yabancı yatırımların TFV büyümesi üzerindeki net etkisinin, doğal kaynaklardan sağlanan kiralara azaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, doğrudan yabancı yatırıma uygulanan doğal kaynak laneti olgusunu ve DYY'nin TFV büyümesi üzerindeki etkisinin doğrusal olmadığını vurgulamaktadır..	71 Ülkeden alınan kesitsel verilerle ve oluşturulandınamik ekonometrik birmodelle.	1981-1999
Li ve Liu (2005)	Çalışmalarında 1980'lerin yarısından itibaren DYSY ve ekonomik büyüme arasında mühim bir içsel ilişki bulmuşlardır. DYSY, ekonomik büyümeyi hem doğrudan, hem de etkileşim koşulları vasıtasıyla dolaylı olarak ta güdüler. DYSY'nın beşeri sermaye ile etkileşimi, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde yüksek bir pozitif sonuç oluşturur. DYSY teknoloji açığı olan ülkelerde yüksek bir olumsuz etkiye neden olur.	Panel Veri Analizi	1970-99
Aykın (2012)	Yapılan anket sonuçlarına göre, ekonomi bürokrasisinin ekonomik güvenliğin önemi konusundaki bilinç düzeyinin çok yüksek olmasına karşılık, Türkiye'de ekonomik güvenlik konusuna gereken önem verilmediği algısı hâkimdir.	Anket ve literatür tarama.	—

Tablo 12. Konuya İlişkin Literatür Özeti

Yazarı	İçeriği	Kullanılan Yöntem	Dönem
	Mevcut hukuki düzenlemeler, kurumsal altyapı ve uygulamalar ile ankete verilen cevaplar birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de ekonomik güvenlik konusuna gereken önemin verilmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Varılan sonuçlardan bir diğeri Türkiye’nin, ekonomik güvenlik konusundaki kurumsal yapısının da yeteri düzeyde bulunmadığıdır.		
Abubakar (2014)	DYSY’nın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Nijerya ve Türkiye örneğinde incelenmiştir. Sonuç olarak, Nijerya’da uzun dönemde DYSY girişi ve ekonomik büyüme (GSYH) arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu anlamda, DYSY girişi ve GSYH gelişimi arasında bir nedensellik bulunamamıştır. Türkiye açısından ise, DYSY girişi ve ekonomik gelişme arasında bir nedensellik yoktur.	Johansen eşbütünleştirme, Granger nedensellik ve VAR etki – tepki analizleri.	1970-2012
Özcan (2014)	DYSY’nın Türkiye’de ekonomik büyümenin nedeni olmadığı sonucuna ulaşmıştır.	Eş bütünleşme ve granger nedensellik analiz yöntemleri.	1980-2012
Görgülü ve Akçay(2015)	1991-2009 dönemi ve 49 gelişmekte olan ülke için panel veri analizi aracıyla yaptıkları çalışmada ev sahibi ülkelerdeki emme kapasiteleri dikkate alındığında, DYSY yapısının ve DYSY’lerin bütün örneklem için ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkileri olmadığını tespit etmişlerdir. Bu durum, genel olarak örneklemdeki ülkelerin, DYSY’lerin ekonomik büyüme üzerine olumlu etkilere sahip olmalarına imkân verecek yeterli emme kapasitelerinin olmadığı manasına gelmektedir. Alt grup değerlendirmeleriye, ortalamanın altında DYSY alanlar ile Asya kıtasındaki ülkelerde emme kapasitelerinin, DYSY’lerin ekonomik büyümeye pozitif etkilerini yükseltici bir katkısı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bununla beraber, Afrika ülkelerinde DYSY’lerin yatırım yapılan ülkelerin ekonomik büyümelerine negatif etkilerinin olduğu sonucuna varılmıştır.	Panel veri analizi.	
Şahinkoç (2015)	Türkiye’de gerçekleştirilen DYSY’nın istihdam ve GSMH üstünde anlamlı ilişkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır.	Granger nedensellik analizi.	1974-2013

Tablo 12. Konuya İlişkin Literatür Özeti

Yazarı	İçeriği	Kullanılan Yöntem	Dönem
Bülbül (2018)	Türkiye çimento sektöründe yapılan DYSY'nın istihdam üzerindeki etkileri araştırılmış, sektördeki DYSY'nın net istihdam üzerinde negatif, fakat istihdamın kalitesi ve niteliklerinde pozitif etkileriyle beraber sosyo – ekonomik etkilerinin de pozitif olduğu sonucuna ulaşmışlardır.	Kurulan ekonometrik model, literatür ve arşiv taraması ve yarı yapılandırılmış mülakat formları.	2000-2015
Tünsoy (2019)	Panel veri analizi yöntemi ile yabancı sermaye yatırımları ile büyüme ve dış ticaret işlemlerinin arasındaki ilişkileri incelemiştir. Yapılan ekonometrik analiz; söz konusu değişkenler arasında olumlu yönde bir ilişkinin var olduğunu ve yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme ile dış ticaret işlemleri üzerinde olumlu yönde etki yaptığını bize göstermiştir.	Panel veri analizi.	1992-2017
Ayyıldız (2021)	DYSY ile iktisadi büyüme ilişkisi G-20 ülkeleri örneğinde 2000-2018 dönemi için panel veri analiz yöntemi, Türkiye örneğinde 1983-2018 dönemi için zaman serisi yöntemiyle ampirik analize tabi tutulmuştur. G-20 ülkeleri panel veri analizinde 2000-2018 döneminde DYSY ile iktisadi büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisi ve iktisadi büyümeden DYSY'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türkiye ile G-20 ülkeleri uzun dönem analiz test sonuçlarına göre DYSY'nın Türkiye'nin iktisadi büyümesine etkisinin G-20 ülkeleri iktisadi büyümesine etkisinden daha büyük olduğu görülmüştür. Türkiye örneği zaman serisi analizinde 1983-2018 döneminde DYSY ile iktisadi büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu ve iktisadi büyümeden DYSY'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.	Panel veri analizi.	
Özkeçeci (2022)	1980-2020 döneminde ülkemizde DYSY ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. DYSY ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.	Toda-Yamamoto nedensellik testi.	

Kaynak: Yazar tarafından geliştirilmiştir.

3.2. Panel Veri Analizi Çalışması

Son yıllarda ekonomi çalışmalarında birçok araştırma sorusunun (DYSY ve Ekonomik Büyüme arasındaki ilişkinin ampirik yöntemlerle ölçülmesi, Ekonomik Büyüme Etkileyen Faktörler gibi) çözümünde panel veri analizi kullanılmaktadır. Yani panel veri analizleri (PVA) bize hem zamana hem birime göre analiz yapma imkânı vermektedir. Panel veriler N sayıda birim (Çalışmada 30 ülke) ve her birime karşılık gelen T sayıda gözlemden (Çalışmada 2010-2020 olmak üzere 11) oluşmaktadır.

PVA ilk olarak: Hildreth (1950) ve Kuh (1959) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Ancak gerçek anlamda popülerliği 1990'lı yıllardan itibaren başlamıştır (Tatoğlu, 2021:3). Günümüzde bilgisayar teknolojilerinde geline nokta ve ekonomik düşüncenin, neo-klasik iktisat baskınlığıyla, ağırlıklı olarak 'Matematikselleşmesi' (Hatta bazı iktisatçılara göre iktisat matematiğin onu ele geçirmesinden kurtarılmalıdır) PVA'ların kullanımını artırmıştır (Buluş, Kaleci, 2016: 242-259).

PVA'da eğer her birim tüm zamanlarda varsa buna dengeli panel denmektedir. Yani analiz boyunca tüm birimlerin verileri süreklilik gösteriyorsa dengeli, göstermiyorsa dengesiz panel veri denmektedir. PVA'larda hem zaman serisi hem de yatay kesit serisi verilerinin uyarlanmasıdaki farklılıkları tahmin etmede kullanılan 2 ana metot vardır. Bu metotlar sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modelleridir (Günay, 2023:1).

Çalışmada 2 metot içinde analiz yapılmıştır hangi modelin kullanılacağına Hausman testi sonucuna göre karar verilmiştir.

İlk kez 1960'lı yıllarda uzun dönemli kullanılan panel veriler; karma veriler, uzun kesit veriler ve havuzlanmış veriler olmak üzere farklı adlar alabilmektedirler. Ekonometrik analizlerde kullanımı gittikçe yaygınlaşan ve ekonomi literatüründe kendine önemli bir yer edinen PVA'nın, diğer analizlere göre birçok üstün yanı bulunmaktadır. Panel veri analizinin diğer analizlere göre üstünlükleri şu şekilde sıralanmaktadır (Hsiao, 2003:8), (Baltagi, 2005:5):

- a) Panel verideki gözlem sayısı diğer veri türlerine göre daha çoktur.
- b) Birimlerin çok türlü olduğunu varsayan panel veri analizi, diğer analiz türlerine göre çok türlü olmanın kontrolünü daha kolay sağlar.
- c) Yatay kesit ve zaman serisi verileriyle saptanması zor olan etkileri ölçmede ve tanımlamada daha etkilidir.
- d) Karmaşık davranışsal modellerin oluşturulmasına ve sınanmasına, diğer veri türlerine göre daha çok imkân sağlamaktadır.

e) Araştırmayı gerçekleştirene daha çok gözlem olanağı sunması nedeniyle serbestlik derecesi, diğer veri türlerine göre daha yüksektir.

f) Dinamik uyarlamalarda diğer veri türlerine göre daha iyi sonuçlar verebilir.

Panel verinin yukarıda açıklanan üstün yönlerinin yanında diğer veri türlerine göre zayıf yönleri de bulunmaktadır. Bunlar şu şekildedir (Tatoğlu, 2013: 13):

a) Panel veri modelindeki hata terimi; yatay kesit veri modeline özgü sapmayı, zaman serisi modeline özgü sapmayı ve panel veri modeline özgü sapmayı içeriğinde bulundurması nedeniyle çoğu kez sapmalıdır.

b) Panel veri ile yapılan çalışmalarda karşımıza çıkan en önemli problem done bulma güçlüğüdür.

c) Özellikle mikro panel veri ile yapılan çalışmalarda zaman boyutunun birim boyutuna göre daha kısa olduğu tespit edilmektedir. Bu sebepten serbestlik derecesi problemi ve asimptotik (Sonuşmaz) tahmin sorunu ile karşı karşıya kalınabilir.

Genel bir panel veri modeli aşağıdaki formülasyon ile gösterilmektedir (Tatoğlu,2021:4);

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \mu_{it} \quad i = 1, \dots, N ; t = 1, \dots, T$$

Bu denklemde:

Y: Bağımlı değişken

X: Bağımsız değişken

α : Sabit parametre

β : Eğim parametreleri

μ : Hata terimi

i: Birim indisi, t: Zaman indisini göstermektedir. μ : Hata terimi ortalaması sıfır ve sabit varyanslıdır. Yapacağımız sabit etkili model ve rassal etkili model analizleri için hataların (μ) tüm zaman dönemlerinde ve tüm birimler için bağımsız ve N (0) şeklinde dağıldığı varsayılmaktadır.

Bizim örneğimizde Y: Ekonomik Büyüme X: DYSY, 30 ayrı birim ve 1 ayrı zaman vardır.

Çalışmada ilgili ülkeler (30) ve yıllar (2010-2020) için, verili ülkelerin aldığı DYSY miktarları ve bu yatırımların ekonomik büyümeyle ilişkisinin nasıl olduğu Panel Veri Analizi modeli yardımıyla, analiz yöntemiyle incelenmeye çalışılacaktır. Analiz 'Stata' programı yardımıyla yapılmıştır.

Panel veri analizi, hem dönemlere göre hem de birimlere göre bilgiler isteniyorsa daha elverişli bir analiz yöntemidir ve daha doğru sonuçlar verir. Bizde çalışmada hem dönem (2010-2020), hem birimlere (30 ülke) göre bilgi istediğimiz için panel veri modelini tercih edeceğiz.

Çalışmada ayrıca Panel VAR (Panel Vektör Otoregresif) modeli oluşturulacak ve DYSY ile Büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik analizi ile test edilecektir. Panel VAR modelinin sonuçlandırılması için kullanılan yöntemlerden biri olan Granger Nedensellik analizinde iki değişken arasında nedensellik olup olmadığı sorgulanacaktır.

VAR modelinin gelişimi ekonometri için çok önemli bir ilerlemedir. Çünkü VAR tekniği kullanılan çalışmalarda model kurulurken sınırlayıcı kabuller bulunmamakta ve model ekonomi teorisinden bağımsız bir şekilde meydana getirilebilmektedir. Modelin daha doğru kurulmasından dolayı nedensellik testlerinin güvenilirliği yükselmektedir (Bağcı, 2017:108).

3.2.1. Çalışmanın Veri Seti

Çalışmada seçili 30 ülke şunlardır.

Tablo 13. Çalışmada Ele Alınan 30 Ülke

1-Avusturalya	11-Almanya	21-Yeni Zelenda
2-Avusturya	12-Macaristan	22-Norveç
3-Belçika	13-İzlanda	23-İspanya
4-Kanada	14-İrlanda	24-Polonya
5-Rusya	15-İsrail	25-Portekiz
6-Çek Cumhuriyeti	16-İtalya	26-İsveç
7-Danimarka	17-Japonya	27-Yunanistan
8-Estonya	18-Güney Kore	28-Türkiye
9-Finlandiya	19-Meksika	29-Birleşik Krallık
10-Fransa	20-Hollanda	30-Birleşik Devletler

Model için seçilen 30 ülke ülkemizle ve birbirleriyle benzerlik gösteren ülkelerdir ve ağırlığı OECD üyesidir. Daha öncede açıklanmaya çalışıldığı gibi ülkelerin seçilmesinde ana kriter birbirlerine benzer özellikleri olan ve ülkemizle benzer özellikleri fazla olan ülkelerdir. Seçili ülkeler için ele alınan dönem 2010-2020 yıllarıdır. Günümüz

dünyasına ve içinde bulunduğumuz yıla göre yakın olması nedeniyle bu dönem seçilmiştir. 2010-2020 yılları arası ilgili ülke kişi başı gelir miktarları (2015 yılı sabit ABD doları cinsinden) ele alınmıştır.

3.2.2. Tahmin Edilecek Model

Yapılan bu çalışmada toplam 30 ülkenin 2010-2020 arasındaki verileri kullanılmıştır. Uygulanacak testler ve analiz panel veriye uygun analizlerdir. Tahmin edilecek olan model ise denklem (1)'de gösterilmiştir.

$$LOGGDPPC_{it} = \beta_0 + \beta_1 LOGFDI_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde her bir parametre β , tahmin edilen ilgili değişkenlerin katsayılarını gösterirken- i, her bir paneli, t ise her bir zaman serisini temsil etmektedir. β_1 parametresi sabit değeri, u_{it} parametresi ise model için gerçek değer ile tahminlenen değer arasındaki farkı gösteren hata terimini ifade etmektedir.

3.2.3. Değişkenlerin Tanımları

Yapacağımız analizde seçili değişkenler, 2015 ABD doları cinsinden sabit olmak üzere kişi başı gelir (2010-2020 yılları arası) ve 2010-2020 yıllar arası DYSY'dır (Net tutarlar). Veriler Dünya Bankası internet sitesinden derlenmiştir.

Tablo 14. Değişkenlerin Tanımları

Değişken	Tanımı	Kaynağı
LOGGDPPC	GDP per capita (constant 2015 US\$)	Worldbank
LOGFDI	Foreign direct investment, net (BoP, current US\$)	Worldbank

Değişkenlerin logaritmaları alınmıştır, çünkü verilerin dağılımlarının normalleştirilmesi sağlanmıştır, böylece elde edilen sonuçların daha tutarlı ve güvenilir olması temin edilmiştir.

3.2.4. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistikler veri setinin istatistiksel olarak genel niteliklerini tanımlayan ölçülerdir. Tanımlayıcı istatistikler sayısal verileri özetleyen, birimlerin

yığıldıkları tipik değerleri gösteren, yayılımını gösteren ve dağılımlar hakkında bilgi veren değerlerdir. Kendi içinde ikiye ayırarak incelenebilir: yer gösteren ölçüler ve yaygınlık gösteren ölçüler. Yer gösteren ölçüler aritmetik oranlar, medyan, tepe değer gibi merkezi eğilim ölçüleri ve çeyrekler, yüzdelikler gibi konum ölçülerinden oluşur. Yaygınlık gösterenler ise standart sapma, varyasyon/değişim katsayısı, dağılım genişliği standart hatadan oluşur (Kadıoğlu, 2023:2).

Bizim çalışmada ki tanımlayıcı istatistiklerden bazıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 15. Tanımlayıcı İstatistikler

Variable	Gözlem	Ortalama	Standart Hata	Min	Max
LOGGDPPC	330	10.333	0.59	9.035	11.278
LOGFDI	283	23.543	1.542	17.368	26.96

Tanımlayıcı İstatistikler incelendiğinde değişkenlerin minimum ve maksimum değerleri arasındaki farkın çok yüksek olmadığı gözlemlenmektedir. LOGGDPPC değişkeninde 330, LOGFDI değişkeninde 283 gözlemin bulunması, panelin dengesiz olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin standart hataları arzu edilen düzeydedir. Bu nedenle bu değişkenlerin parametre tahminlerinde kullanılmasının uygun olduğu değerlendirilmiştir.

3.2.5. Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Tahminci Sonuçları

Modeli oluşturan katsayılar, birimlere ve/veya zamana göre farklılık gösterir varsayımıyla yapılan tüm tahmin modellerine sabit etkiler modeli denmektedir. Esas olarak birimler arasındaki farklılıkların modelde yer alan sabit terimdeki farklılıklar vasıtasıyla ortadan kaldırılabilceği fikri benimsenmektedir. Bundan dolayı her birimi temsil edecek farklı sabit terimleri kullanılmaktadır (Günay, 2023:1-8).

Matematiksel model gösterimi olarak sabit etki modelleri şu şekilde ifade edilir:

$$Y_{(i,j)} \sim \mu + \alpha_i + \varepsilon_{(i,j)}$$

$$\varepsilon_{(i,j)} \sim N \left(0, \sigma^2 \right)$$

$$\alpha_i \sim N \left(0, \sigma^2 \right)$$

Yatay kesit birimlerinin etkisinin sabit bir terim olarak görülmesi üzerine inşa edilen model sabit etkiler modeli olarak adlandırılmaktadır. Birim ve zaman etkilerinin

bağımlı değişkenler ile arasında bir ilişki varsa sabit etkiler modeli daha tutarlı sonuçlar verecektir. Sabit etkiler modeli genelde şu şekilde gösterilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_{it}$$

Birimsel heterojenite olarak adlandırılan sabit terimlerin birimden birime değişmesi, sabit etkiler modelinin önemli varsayımlarından birisidir. Sabit etkiler modelinin diğer varsayımları ise aşağıdaki gibidir (Hsiao, 2003:33):

$$E[\mu_{it} | X_{1it}, X_{2it}, \dots, X_{kit}] = 0$$

$$\text{Var}[\mu_{it} | X_{1it}, X_{2it}, \dots, X_{kit}] = \sigma_\mu^2$$

$$\text{Cov}[\mu_{it}, \mu_{js} | X_{1it}, X_{2it}, \dots, X_{kit}] = 0 \text{ } i \neq j \text{ veya } t \neq s$$

Tesadüfi etkiler modelindeyse birimler rassal olarak seçilmektedir dolayısıyla farklılıklarda tesadüfi olacaktır. Sabit etkiler modeline alternatif olarak geliştirilmiş bir modeldir (Günay, 2023:1-8).

Rassal etki modelinde modelin matematiksel gösterimi şu şekildedir. Bizde bu modele bağlı kalacağız):

$$Y_{(i,j)} \sim \mu + \alpha_i + \varepsilon_{(i,j)}$$

$$\varepsilon_{(i,j)} \sim N(0, \sigma^2)$$

$$\alpha_i \sim N(0, \sigma_\mu^2)$$

Rassal etkiler modeli ile sabit etkiler modeli arasındaki temel fark yatay kesit birimlerinin başında bulunan katsayıların sabit değil de rassal olmasıdır. Rassal etkiler modeli aşağıdaki gibi olmaktadır (Baltagi, 2005:15):

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_{it}$$

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 X_{1it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_{it}$$

Tablo 16. Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Tahminci Sonuçları

Bağımlı Değişken: LOGGDPPC	Sabit Etkiler				Tesadüfi Etkiler			
	Katsayı	Std.	t	Prob	Katsayı	Std.	t	Prob
LOGFDI	0.014	0.005	2.57	0.011	0.014	0.005	2.62	0.009
Cons.	9.958	0.127	78.34	0.000	9.999	0.167	59.97	0.000
F & Ki Kare	6.621				6.856			
Prob	0.000				0.001			
R2	0.026				0.038			
Hausman Testi	Ki Kare				Olasılık			
	0.179				0.672			
LM Test	1175.46				0.000			

Öncelikle hangi tahmincinin (Sabit Etkiler-Tesadüfi Etkiler) daha uygun olduğunu test etmek amacı ile tahmincilere Hausman testi uygulanmalıdır. Model 1 için uygulanan Hausman Testi sonuçları Tablo 16’da gösterilmektedir. Test sonuçlarına göre olasılık değerinin yüzde 5 düzeyinden yüksek olması nedeniyle tesadüfi etkiler tahmincisinin daha uygun olduğuna yönelik kurulan temel hipotez kabul edilmektedir. Bu nedenle tesadüfi etkiler tahmincisinin tercih edilmesi daha uygundur.

Tablo 16’nın son satırında ise Tesadüfi Etkiler Tahmincisi ile Havuzlanmış OLS tahmincisinin hangisinin uygun olduğunun belirtilmesi amacıyla uygulanan LM testi sonuçları yer almıştır. Bu test sonucunda havuzlanmış OLS tahmincisinin daha uygun olduğunu belirten sıfır hipotezi reddedilerek Tesadüfi Etkiler tahmincisinin modeli tahmin etmek amacıyla daha uygun olduğunu belirten alternatif hipotez ise kabul edilmiştir. Bu nedenle Tesadüfi Etkiler tahmincisinin mevcut modelin tahmininde daha etkili olduğu belirlenmiştir.

Tesadüfi etkiler tahmincisi seçildikten sonra bu tahmincinin doğru sonuçlar verebilmesini sağlamak amacıyla uygulanan diyagnostik test sonuçlarına bakılacaktır. Bu testler temel olarak yatay kesit bağımlılık, değişen varyans ve otokorelasyon testleridir.

3.2.6.Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Birimler arası korelasyon, literatürde ‘yatay kesit bağımlılık’ ya da mekanlarla çalışılıyorsa ‘mekânsal ya da uzamsal korelasyon’ olarak ta anılmaktadır. Panel veri modelinin her bir birimi için hesaplanan hata terimleri arasından korelasyon olduğu bilinmektedir. Birçok panel veri çalışmasında, dışarda bırakılan değişkenlerin (Birim ve/veya zaman) etkilerinin yatay kesit birimler boyunca birbirinden bağımsız dağıldığı kabul edilmektedir. Eğer panel verideki birimler rassal olarak çekilmişse (Çalışılan birim boyutu birey, firma gibi ise) bu doğru olabilmektedir, çünkü birimler arası korelasyon böyle durumlarda çok önemli olmamaktadır. Buna rağmen bazı durumlarda bu korelasyon göz ardı edilememektedir (Özellikle ülkeler, şehirler gibi birimlerle çalışıldığında) ve korelasyon dikkate alınmak zorunda olmaktadır. Bu durumda doğru modeli kurabilmek için, birimler arası korelasyonun varlığı test edilmeli ve eğer varsa tahmin aşamasında ona göre tedbirler alınmalıdır. Birimler arası korelasyon genelde gözlenemeyen genel faktörler, global ölçekte yaşanan şoklar ve krizler nedenleriyle oluşmaktadır (Tatoğlu, 2021:9).

Değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklamakta kullanılan analizin iktisadi çalışmalarda tutarlı ve anlamlı sonuçlar verebilmesi için, birim kök ve analize ait diğer testlerin tercih edilmesinde yatay kesit bağımsızlığının göz önünde bulundurulması gerekir (İğdeli, 2017:174).

Panel veri modellerinde temel varsayımların doğruluğunu ölçmek için uygulanan yatay kesit bağımlılığı testlerinden biride q testidir. Peseran birimlerarası korelasyonun varlığını test etmek için bu test tekniğini önermiştir (Tatoğlu, 2021:259).

Yatay kesit bağımlılık testi sonucu Tablo 17’de sunulmuştur.

Tablo 17. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Peseran Yatay Kesit Testi	48.015	0.000

Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları incelendiğinde Peseran yatay kesit testi sonucunda modelde yatay kesti probleminin olmadığını belirten temel hipotezin yüzde 5 düzeyinde reddedilerek yatay kesitin olduğunu belirten alternatif hipotezin kabul edilmesinin uygun olduğu görülmektedir. Çıktıda birimlerarası korelasyon olmadığı temel hipotezinin Peseran’ın testi ile sınanması için test istatistiği ve olasılık değeri görülmektedir. Ho hipotezi reddedilmekte ve birimler arası korelasyonun olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.7.Wooldridge Otokorelasyon ve Levene Değişen Varyans (Heteroskedastisity) Testi Sonuçları

Panel veri modellerinde hata teriminin birim içerisinde ve birimlere göre eşit varyanslı (Homoskedastik) olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca hata teriminin dönemsel ve uzamsal korelasyonsuz olduğu, başka bir deyişle sırasıyla otokorelasyonsuz ve birimler korelasyonsuz olduğu varsayılmaktadır. Birim içi ve birimlere göre heteroskedasite olmaması ve uzamsal ve dönemsel korelasyon olmaması varsayımları tahmin edilebileceği gibi, panel veri ile kurulacak modeller için çok kısıtlayıcı varsayımlardır. Birimlerin aynı şoklardan etkilenmesi, birimler arasında daha çok eşzamanlı korelasyonlar olması olasılığını da ortaya çıkarmaktadır. Bu problemleri göz ardı ederek tahminler yapmak, parametre varyanslarının dolayısıyla standart hataların sapmalı olmasına neden olacağından etkinliği engellemektedir. Böylece, t istatistikleri ve güven aralıkları da

doğruluğunu yitirmektedir. Bu sebepten ilk olarak bu varsayımdan sapmaların varlıkları test edilmeli ve sonra varlıkları halinde uygun metotlarla tahminler yapılmalıdır. Her model (Klasik, Sabit, Rassal) için otokorelasyon, heteroskedastise ve birimler arası korelasyon testleri farklı başlıklar halinde ele alınmaktadır (Tatoğlu, 2021:229).

Tesadüfi etkiler modelinde homoskedasite, koşulsuz varyansın zamana göre sabit ve otokorelasyonsuz olduğu yer almaktadır. Bu varsayımlar etkinlik için gereklidir. Bu varsayımlar bozulabilmektedir. Bu durumda heteroskedasite ve otokorelasyonla karşılaşılabilir. Rassal etkiler modelinde, birimler rastgele çekimden geldiği için birimlerarası korelasyona rastlanması beklenmemektedir, fakat yine de heterojenliğin fazla olmadığı rassal etkiler modelinde birimler arası korelasyona da rastlanabilmektedir (Tatoğlu, 2021: 217).

Heteroskedasite, otokorelasyon, birimlerarası korelasyonun varlığında faydalanan dirençli tahminciler ve yöntemlerden birisi Wooldridge tahmincisidir. Heteroskedasite, otokorelasyon ve eşzamanlı birimlerarası korelasyon durumunda hata teriminin varyans kovaryans matrisi (Ω) kalıntı varyansı ve ile birim matrisinin çarpımına eşit değildir. Birimler arası korelasyon yokken ki parametreler ve ifade edilen eşitlik denklikler, varkenkiyle aynı değildir, bu değerler ve eşitlik, denklikler değişmektedirler. Bu durum, büyük örneklerle işlem yapıldığında tutarsızlığa neden olmamakta, ama etkinliği etkilemektedir. Başka bir deyişle, parametre varyanslarının ve dolayısıyla standart hataların, t ve F istatistiklerinin, R^2 'nin ve güven aralıklarının geçerliliği etkilenmektedir. Bu sebeplerden dolayı modelde birimlerarası korelasyon, heteroskedastisite, otokorelasyon en az biri varsa ya parametre tahminlerine dokunmadan standart hatalar düzeltilmeli (Dirençli standart hatalar kullanılmalı) ya da varlıkları halinde uygun metotlarla tahminler yapılmalıdır (Tatoğlu, 2021:327).

Wooldridge, Huber, Eicker ve White tahmincilerini Ω matrisinin bilindiği ve diagonal olmadığı varsayımı altında heteroskedasite ve otokorelasyonun var olduğu durumlar için geliştirmiştir. Arellano, Froot, Rogers ve Wooldridge tahmincilerinin otokorelasyon olmadığı durumlarda kullanılmasında da sakınca yoktur, sonuçlar herhangi bir düzeltilme yapılmamış standart hatalarla aynıdır (Tatoğlu, 2021:336).

Tablo 18. Wooldridge Otokorelasyon Testi Sonuçları

F	916.865
Prob>chi2	0.000

Tablo 18’de otokorelasyon testi sonuçları gösterilmektedir. Wooldridge Otokorelasyon testi sonucunda modelde otokorelasyonun bulunduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmekte ve modelde otokorelasyonun olmadığını belirten temel hipotez reddedilmektedir.

Rassal (Tesadüfi) etkiler modelinde varsayım olarak kabul edilen heteroskedasitenin varlığını sınamak için kullanılan testlerden biriside Levene, Brown ve Forsythe’nin testleridir.

Tesadüfi etkiler tahmincisine uygulanan Levene Değişen Varyans testi sonuçları Tablo 19’de gösterilmektedir.

Tablo 19. Levene Değişen Varyans (Heteroskedasite) Testi Sonuçları

	Istatistik Degeri	Olasilik
W0	10.848	0.000
W50	9.09	0.000
W10	10.374	0.000

Model için uygulanan değişen varyans testi sonucunda modelde değişen varyansın olmadığını belirten sıfır hipotezi tüm düzeylerde reddedilmektedir (Olasılık<0.05). Dolayısıyla Modelde değişen varyans(heteroskedasite) sorununun bulunduğu belirlenmiştir.

Modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerinin bulunması nedeniyle bu sorunlara karşı dirençli bir tahmincinin daha kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının tümünün ya da birinin veya ikisinin bulunması durumunda bu sorunlara dirençli bir tahminci olan Driskoll Kraay standart hata düzeltme modeli kullanılabilmektedir. Bu çalışmadaki modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunlarının bulunması nedeniyle bu tahmincinin modelimiz açısından uygun olabileceği değerlendirilmiştir. Bu analizin sonuçları Tablo 20’de görülmektedir.

3.2.8. Driskoll Kraay Analizi ve Sonuçlar

Birimler arası heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon olduğu durumlarda bu durumların analizin sıhhatini etkilememesi için bazı dirençli tahminciler ve yöntemler kullanılmaktadır. Daha öncede değinildiği gibi heteroskedasite, otokorelasyon ve eşzamanlı birimlerarası korelasyon durumunda hata teriminin varyans kovaryans matrisi

(Ω) kalıntı varyansı ve ile birim matrisinin çarpımına eşit değildir. Birimler arası korelasyon yokken ki parametreler ve ifade edilen eşitlik denklikler, varkenkiyle aynı değildir, bu değerler ve eşitlik, denklikler değişmektedirler. Bu durum, büyük örneklerle işlem yapıldığında tutarsızlığa neden olmamakta, ama etkinliği etkilemektedir. Başka bir deyişle, parametre varyanslarının ve dolayısıyla standart hataların, t ve F istatistiklerinin, R^2 'nin güven aralıklarının geçerliliği etkilenmektedir. Bu sebeplerden dolayı modelde birimlerarası korelasyon, heteroskedastisite, otokorelasyon en az biri varsa ya parametre tahminlerine dokunmadan standart hatalar düzeltilmeli (Dirençli standart hatalar kullanılmalı) ya da varlıkları halinde uygun metotlarla tahminler yapılmalıdır (Tatoğlu, 2021:327).

Böyle durumlarda kullanılan tahmincilerden biri de 'Driscoll-Kraay Tahmincisi'dir. Zaman boyutu T'nin büyük olduğu düşünüldüğünde, Driscoll-Kraay standart parametrik olmayan zaman serisi kovaryans matris tahmincilerinin uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm genel formları için dirençli olabilecek şekilde geliştirilebileceğini göstermiştir. Driscoll-Kraay'ın tekniği, yatay kesit ortalamaları serisi için Newey-West türü düzeltme yapmaktadır. Bu biçimde düzeltilmiş standart hata tahminleri, yatay kesit boyut N'den (Birim, ülke vb) bağımsız olarak ($N \rightarrow \infty$ bile) kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığını garantilemektedir. Bu tahmincinin benzerlerine kıyasen üstünlüğü sadece klasik modelde değil, sabit ve rassal etki modelleri içinde kullanılabilir (Tatoğlu: 2021:359).

Küçük bir düzeltme ile Driscoll-Kraay kovaryans matris tahmincisi, dengesiz panel veri modellerinde de kullanılabilir. Driscoll-Kraay, N'nin sonsuza gittiği durumda bile tutarlılığın sağlandığını göstermiştir. Buna ilaveten, tahmin edilen kovaryans matrisinden elde edilen standart hatalar, uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm genel formları için de dirençlidir (Tatoğlu, 2021:361).

Tablo 20. Driskoll Kraay Analizi

Bağımlı Değişken: LOGGDPPC	Katsayı	Standart Hata	t- Değeri	Olasılık Değeri
LOGFDI	0.014	0.005	2.850	0.017
Constant	9.999	0.428	23.360	0.000
R ²	0.038			
Prob>F	0.004			

Yapılan Driskoll-Kraay Standart Hata düzeltme tahmincisi sonucunda LOGFDI değişkeninin LOGGDPPC değişkeni üzerindeki etkisinin yüzde 5 istatistiki anlamlılık

seviyesinde anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Buna göre LOGFDI değişkeninde meydana gelecek yüzde 1 oranında bir artışın LOGGDPPC değişkenini yüzde 0.014 oranında artıracakı değerlendirilebilir. LOGFDI'nin LOGGDPPC değişkenini açıklama gücü (R^2) ise yüzde 4'e yakın bir değer almaktadır. Prob>F değeri de yine istatistiki olarak yüzde 5 anlamlılık düzeyinin altında olması nedeniyle modelin genel olarak anlamlı olduğu belirtilebilir.

3.3. Panel VAR Granger Nedensellik Analizi

Panel veri analizlerinde grup ve zaman etkileri birlikte analiz edilmektedir. Bu etkiler sabit etki şeklinde olabileceği gibi rastgele olarak da modelde yer alabilmektedir. Sabit etki modellerinde bireysel grup-zaman modellerinin farklı kesişim noktalarına sahip olduğunu varsayımı yapılmaktadır. Rassal etki modellerinde ise rastgele etkiler şeklinde farklı bozulmalara sahip olduğu varsayımı yapılmaktadır. Verinin hangi modele daha uygun olduğunu belirlemenin birkaç yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, veriyi iki model altında test etmek ve sonrasında da Hausman testi ile iki modeli tahmin edicilerini karşılaştırmaktır.

Panel veriye ait zaman serileri analizine ait bilgilerle panel zaman serileri analizlerine yapılmaktadır. Verileri heterojen olup olmama, birimler arası korelasyon (Yatay kesit bağımlılık-uzamsal korelasyon) olup olmamasına göre farklı analiz tahmin ve teknikleri kullanılacaktır. Panel zaman serileri analizi, panel verilerde durağanlık, eş bütünleşme ve nedensellik analizleri, vektör otoregresif (VAR) ve hata düzeltme modelleri gibi konuları kapsamaktadır. Bu analizlerde, parametrelerin homojen/heterojen olmasına ve kalıntılarda birimler arası korelasyon olup olmaması durumlarına göre testler ve tahmin yöntemleri çok geniş yelpazede sunulmaktadır. Analizde hangi test ve tahmin yönteminin kullanılmasının uygun olacağının belirlenmesinde öncelikle heterojenlik ve birimler arası korelasyonun sınanmalıdır. Yatay kesit bağımlılığı birim kök testleriyle sınanabilmektedir (Tatoğlu, 2020:3).

Vektör Otoregresif (VAR) modeller, değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkileri dinamik modeller yardımıyla ele alan bir denklem sistemidir. Bu modelde, sistemde içsel olarak yer alan her bir değişken, hem kendisinin hem de sistemde yer alan diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri tarafından tahmin edilmektedir. Her bir eşitliğin ayrı ayrı ya da sistemin bütün olarak tahmin edilmesi ve bu bilgiler kullanılarak her bir değişkene verilecek şoklara değişkenlerin verecekleri tepkilerin ölçülmesi ile etki tepki analizi

yapılmaktadır. Varyans ayrıştırması ile de her bir değişkene ilişkin öngörü hata varyansının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranı bulunabilmektedir. Ayrıca VAR modeller yardımıyla nedensellik analizi de yapılabilmekte ve değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ortaya çıkarılabilmektedir. Panel vektör otoregresif (Panel VAR) modellerin ve panel nedenselliğin analizi, panel birim kök testleri gibi panelin heterojenlik durumuna ve birimler arası korelasyon olup olmamasına göre çeşitli başlıklar altında ele alınmaktadır (Tatoğlu, 2020:5).

3.3.1.Araştırmanın Modeli ve Tahmin Yöntemi

Panel VAR modeli ise her zaman bilinen geleneksel VAR modeli ile panel veri modellerinin birleşiminden oluşmaktadır; bir bağımlı, bir bağımsız olmak üzere 2 değişkenden oluşan standart bir panel VAR modeli şu şekilde gösterilmektedir (Love ve Zicchino, 2006: 193-195):

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p b_{2i} x_{t-i} + v_{1t}$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1i} y_{t-i} + \sum_{i=1}^p d_{2i} x_{t-i} + v_{2t}$$

Denklemlerde yer alan p değeri gecikme uzunluklarını göstermektedir. Y ve X bağımlı ve bağımsız değişkenlerdir. Birinci denklemde; y bağımlı değişkeninin kendi gecikmesi ve x bağımsız değişkenindeki gecikmelerin y üzerindeki etkisi görülmektedir. Bu denklemde a sabit terimi ifade ederken, v hata terimini göstermektedir. İkinci denklemde; x bağımsız değişkeninin kendi gecikmesi ve y bağımlı değişkenindeki gecikmelerin x üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Bu denklemde c sabit terimi, v hata terimini göstermektedir. VAR modelinde; hata terimlerinin gecikmeli değerleri arasında korelasyon ilişkisinin bulunmaması gerekmektedir; ancak bu kabulün ihmali, modeldeki değişkenlerin gecikme sayıları yükseltilerek düzeltilmektedir. VAR modelinde optimal gecikme değerleri; Akaike ve Schwarz bilgi ölçüleriyle belirlenmektedir. VAR analizi üç yöntemle sonuç vermektedir. İlki; F testi yapılarak ortaya konulan Granger nedensellik sonuçları, ikincisi; değişkenler arasındaki dinamik etkileri ortaya koyan varyans ayrıştırması ve üçüncüsü; etki-tepki fonksiyonlarıyla değişkenler arasındaki ilişkinin grafiksel gösterimidir (Özgen ve Güloğlu, 2004: 5-6).

Bizim modelimizde bağımlı değişken Y: Ekonomik Büyüme, bağımsız değişken X: DYSY olarak tasarlanmıştır. Diğer değerler aynıdır. İhracat ve nüfus büyümesi kontrol değişkeni olarak seçilmiş ekonomik büyümenin açıklanabilmesi amacıyla modele eklenmiştir.

Model için seçilen 30 ülke Türkiye ve birbirleriyle benzerlik gösteren ağırlığı OECD ülkeleri olan devletlerdir. Daha öncede açıklanmaya çalışıldığı gibi ülkelerin seçilmesinde ana kriter birbirlerine benzer özellikleri fazla olan ve ülkemizle benzer özellikleri fazla olan ülkelerdir. Seçili ülkeler için ele alınan dönem 2010-2020 yıllarıdır.

DYSY ve Ekonomik büyüme arasındaki nedensellik yapısını incelemek için 2010-2020 yılları arası veriler kullanılmıştır. Öncelikle, çok boyutlu zaman serisi olarak VAR modeli ele alınmış ve modelin derecesi belirlenmeye çalışılmıştır.

İncelediğimiz verilerin organize edilmesi, özetlenmesi için yaptığımız betimsel istatistik sonucunda oluşan Tablo 21'deki gibidir.

Tablo 21. Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	SS	En Küçük Değer	En Büyük Değer
Ekonomik_buyume	330	1,691	3,272	-10,883	25,176
Dysy	330	3,39e10	7,78e10	-3,45e11	5,11e11
Nüfus	330	4,63e7	6,46e7	318.041	3,32e8
İhracat	330	4,11e11	4,66e11	6,99e9	2,45e12

Tablo 21'den de görüldüğü üzere veri seti toplamda 330 gözlemden oluşmaktadır. Ekonomik büyüme değişkeni 2010-2020 yılları arasında en düşük -10,883 değerini almışken en yüksek 25,176 değerini almıştır. Standart sapma genel olarak niceliksel ölçekli sayılar için en çok kullanılan verilerin ortalamaya göre yayılmasını gösteren bir istatistiksel ölçüdür. Standart sapma verisinin küçük olması bize yayılımın fazla olmadığını göstermektedir.

Verilerin ülkelere göre gruplandırıldığında grup içi ve gruplar arası betimsel istatistikleri Tablo 22'de sunulmaktadır.

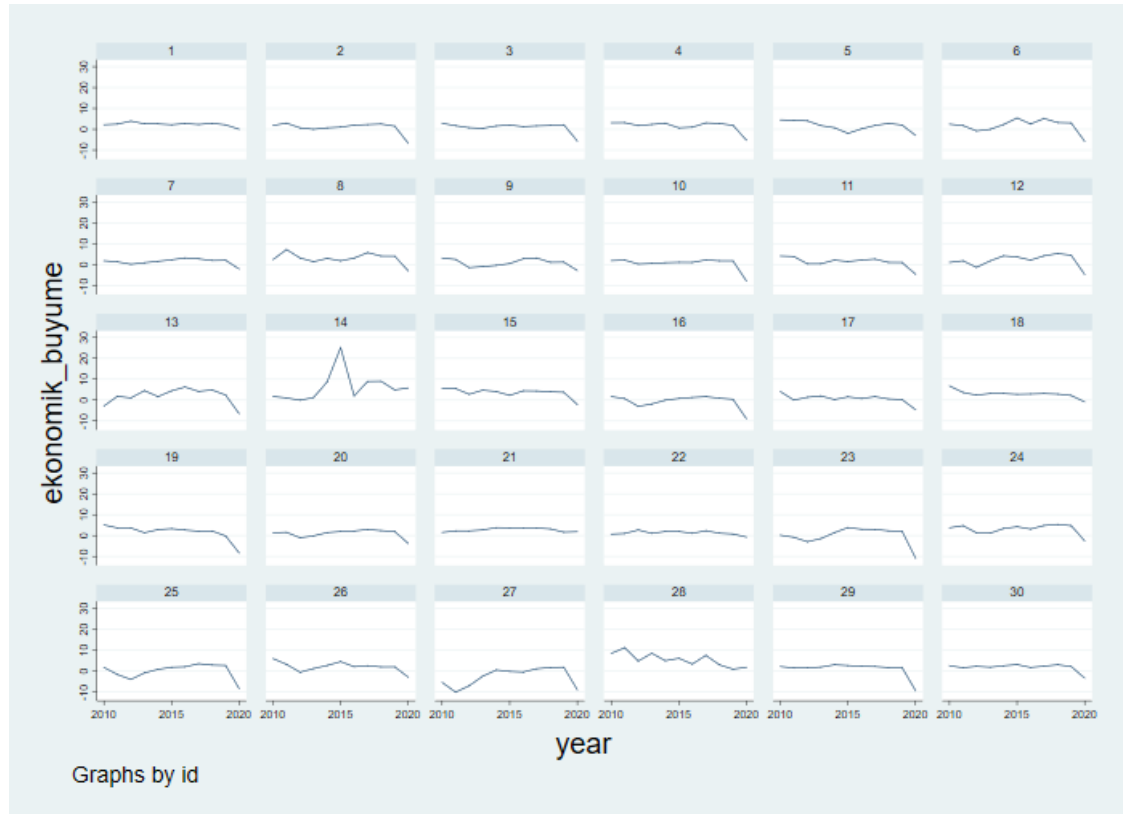
Düzenlenen iki betimsel istatistik tablosundan verilerin genel durumu hakkında bilgi edinilebilmektedir.

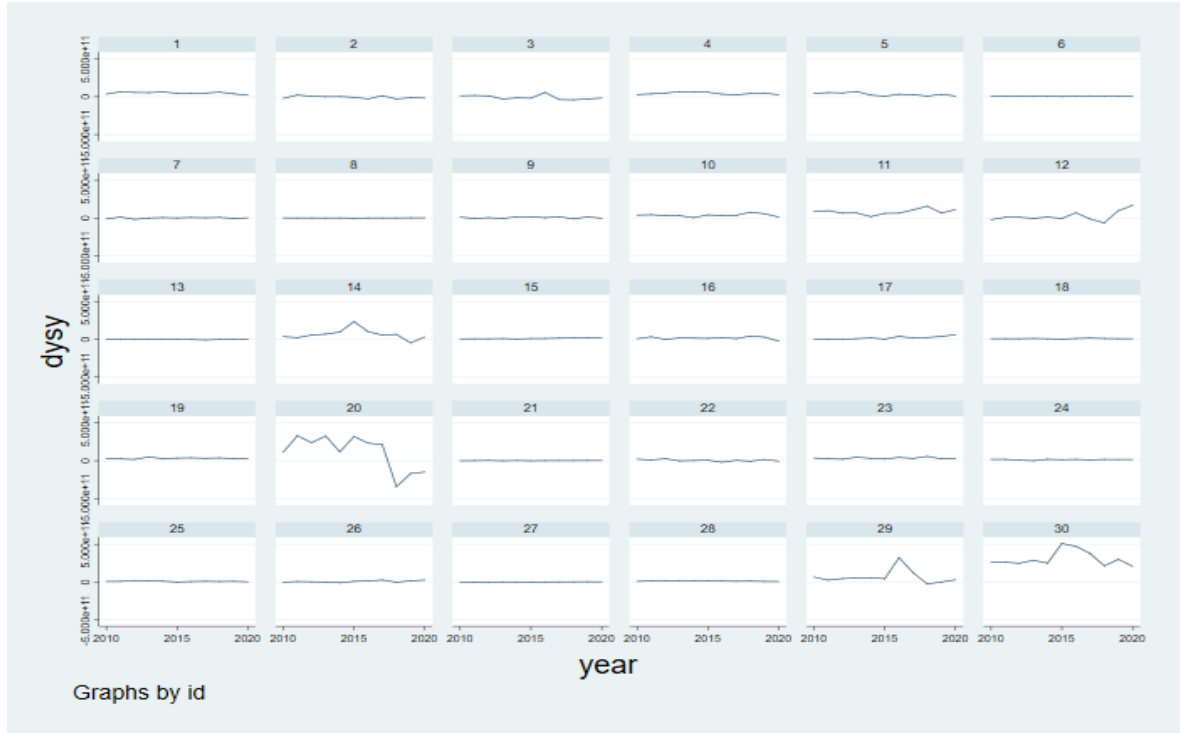
Panel veri modelinin oluşturulabilmesi için öncelikle verilerin ülkelere göre grafikleri incelenmiş olup aralarındaki yapısal bağlantı hakkında sezgisel olarak görüş elde edilmeye çalışılmıştır.

Tablo 22. Ülkelere Göre Verilerin Gruplar-İçi ve Gruplar-Arası Betimsel İstatistikler

Değişken	Grup	Ortalama	SS	En Küçük Değer	En Büyük Değer	Gözlem Sayısı
Ekonomik büyüme	Genel	1,69149	3,271711	-10,82289	25,17625	N=330
	Gruplar-arası		1,682955	-2,71756	6,247691	n=30
	Gruplar-İçi		2,820966	-9,106753	20,62004	T=11
Dysy	Genel	3,39E+10	7,78E+10	-3,45E+11	5,11E+11	N=330
	Gruplar-arası		5,93E+10	-8,42E+09	3,10E+11	n=30
	Gruplar-İçi		5,14E+10	-4,24E+11	2,90E+11	T=11
Nüfus	Genel	4,61E+07	6,46E+07	318041	3,32E+08	N=330
	Gruplar-arası		6,56E+07	336211,1	3,20E+08	n=30
	Gruplar-İçi		1725647	3,50E+07	5,72E+07	T=11
İhracat	Genel	4,11E+11	4,66E+11	6,99E+09	2,45E+12	N=330
	Gruplar-arası		4,70E+11	8,70E+09	2,22E+12	n=30
	Gruplar-İçi		5,93E+10	8,79E+10	6,44E+11	T=11

Ekonomik büyüme verilerin ülkelere göre grafikleri Şekil 4'te verilmektedir. Şekil 4'ten de görüldüğü üzere ekonomik büyüme verisi yıllara göre bütün ülkeler için yatay bir trend göstermektedir. Ülkeler genelinde keskin bir kırılma görülmemekle birlikte genellikle 2020 yılı verisinde bir azalma bulunmaktadır.

Şekil 4. Ülke İçin Ekonomik Büyüme Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.

Şekil 5. Ülke İçin DYSY Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.

Aynı analizi DYSY için yaptığımızda sonuç Şekil 5'teki olacaktır.

DYSY verisi 20. Ülke olan Hollanda hariç bütün ülkeler için yatay seyrinde gitmektedir. 12, 14, 20, 29 ve 30. ülkeler olan Macaristan, İrlanda, Hollanda, Birleşik Krallık ve Birleşik Devlet hariç veri yapısı genellikle durağan yapı göstermektedir.

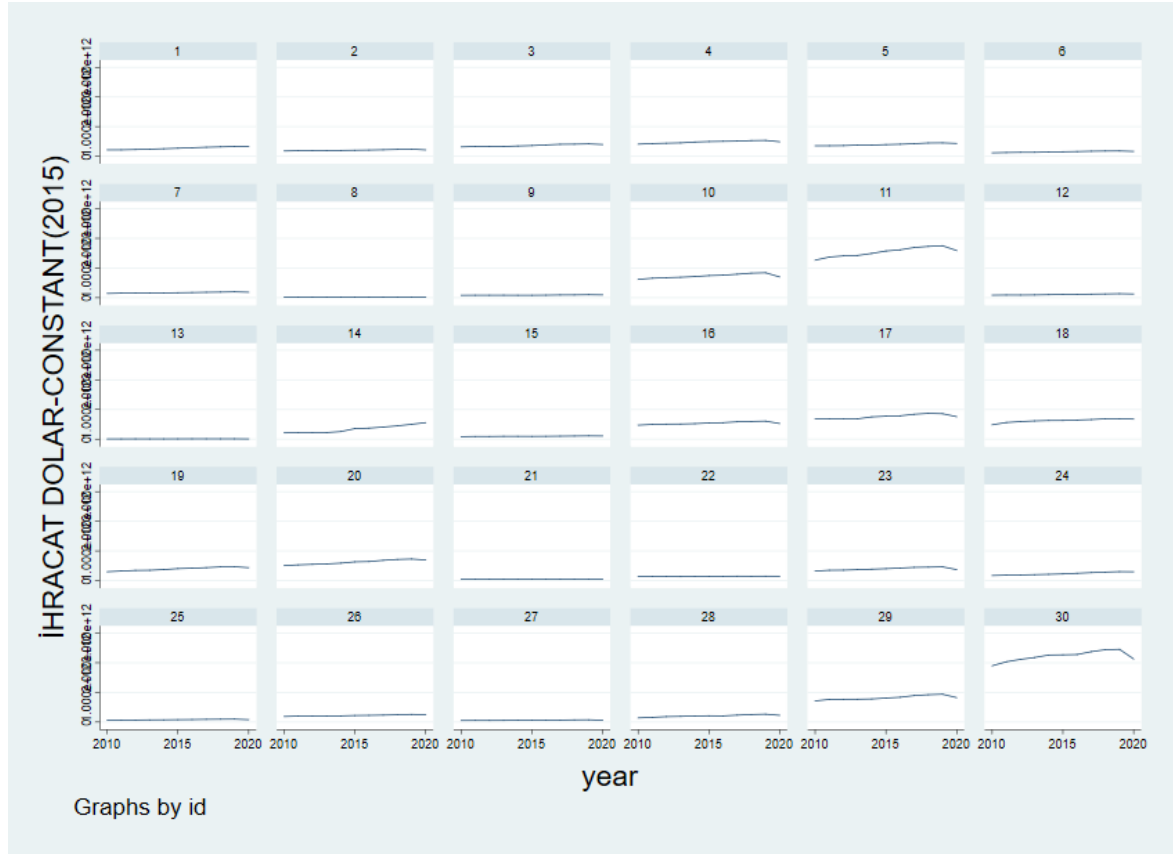

Şekil 6. 30 Ülke İçin Nüfus Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.

Araştırmada alınan 30 ülkenin yıllara göre nüfus verisinin doğrusal bir trend izlediği Şekil 6’da görülmektedir.

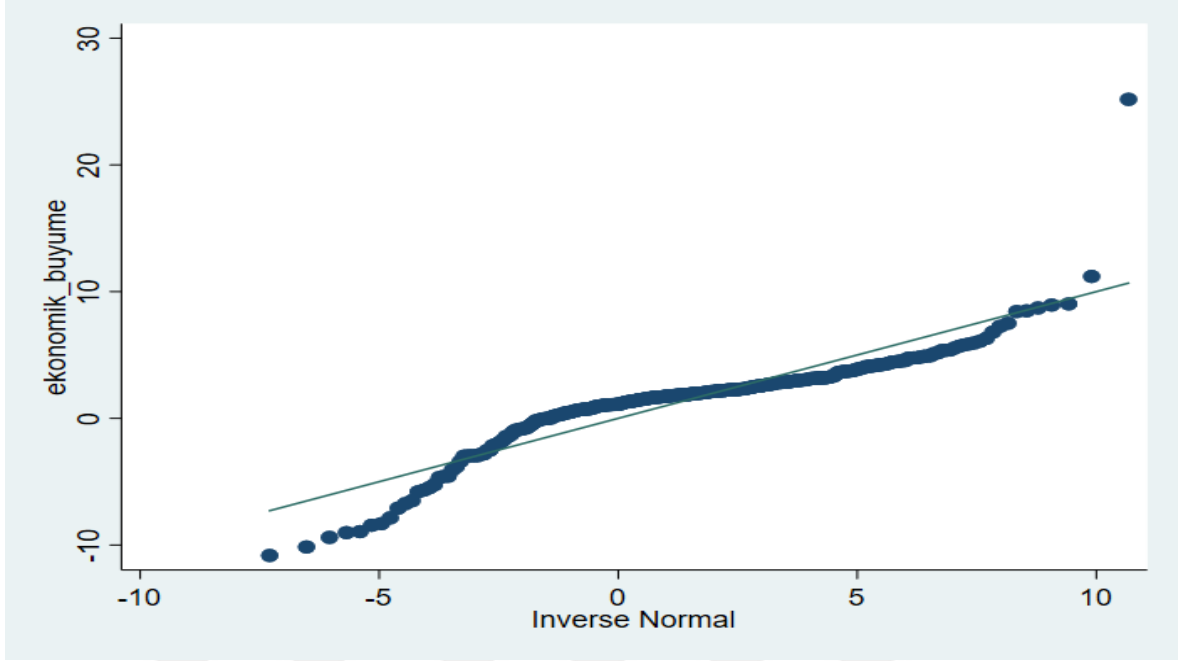
Şekil 7’de ise aynı ülkelerin ihracat verileri incelenmiştir. Şekilden de görüleceği üzere ihracat verilerinin ise genellikle yatay bir trend izlediği sadece Almanya ve Birleşik devletler için önce bir yükselme varken son yıllarda bir düşme olduğu görülmektedir.

Şekillerin incelenmesinden ele alınan bağımsız değişken olan DYSY’ı ve Bağımlı Değişken olan büyüme için genel bir görüş elde edilebilmektedir. Aynı şekilde analiz için kullanacağımız kontrol değişkenleri olan ihracat ve nüfus büyümesi içinde genel ve sezgisel bir fikredinilebilmektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak DYSY ve Büyüme arasından ihracat ve nüfus büyümesi birlikte değerlendirilebilmektedir.

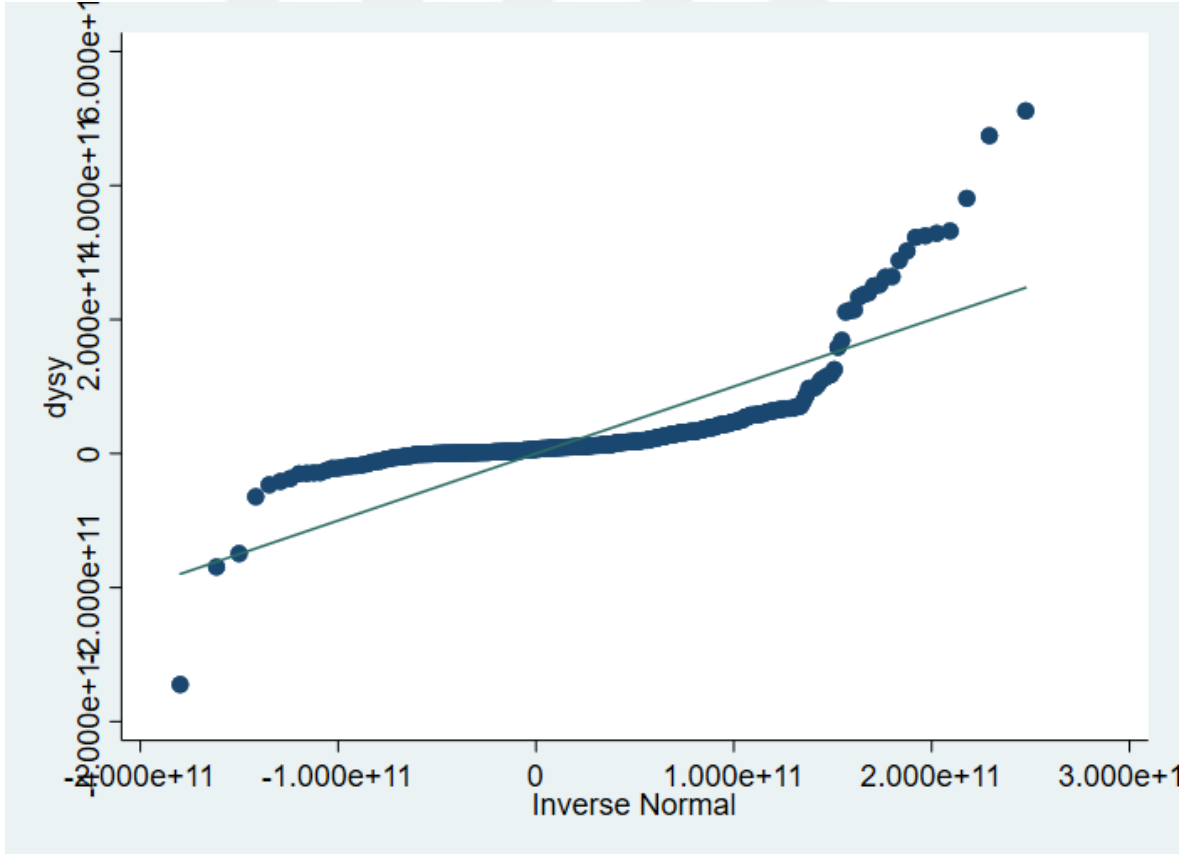

Şekil 7. 30 Ülke İçin İhracat Verilerinin 2010-2020 Yılları Grafikleri.

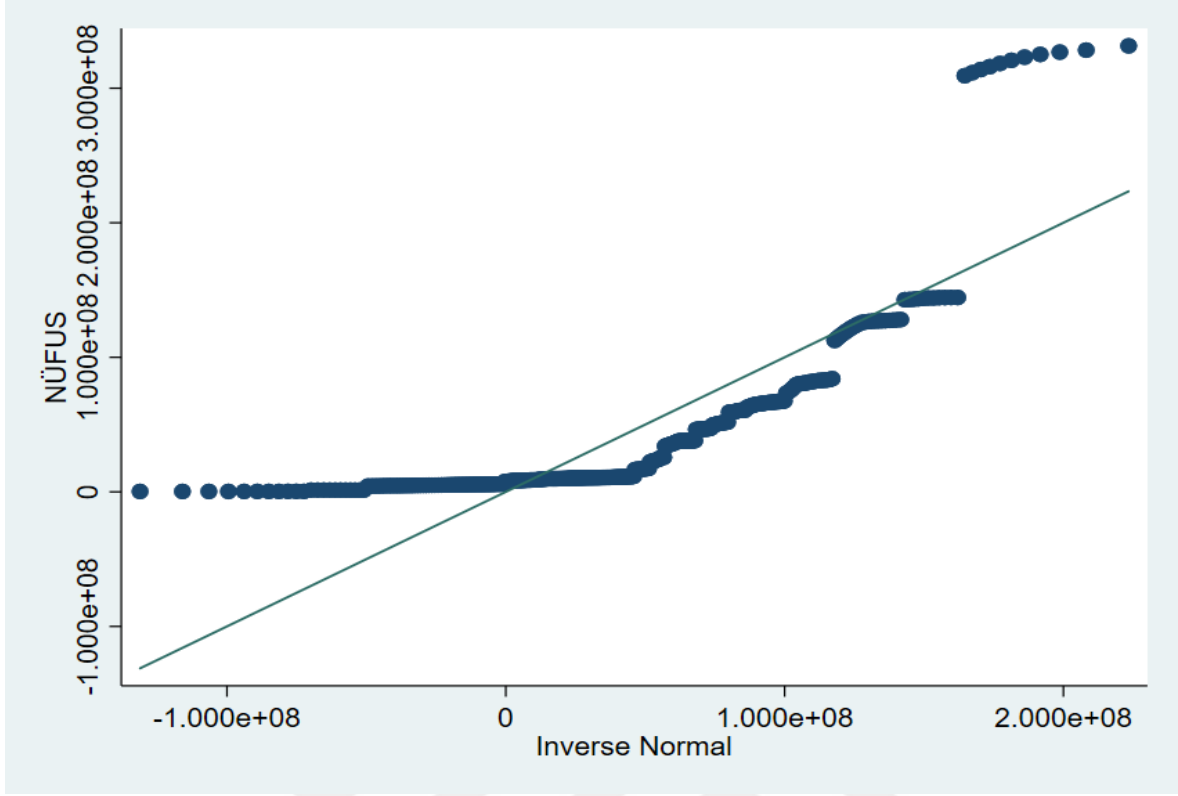
Verilerin dağılımının normal dağılıma uygun olup olmadığı QQ-grafikleri ile sınanmıştır.

Şekil 8. 30 Ülke İçin 2010-2020 Ekonomik BüyümeDeğişkenine Ait QQ-Grafiği.

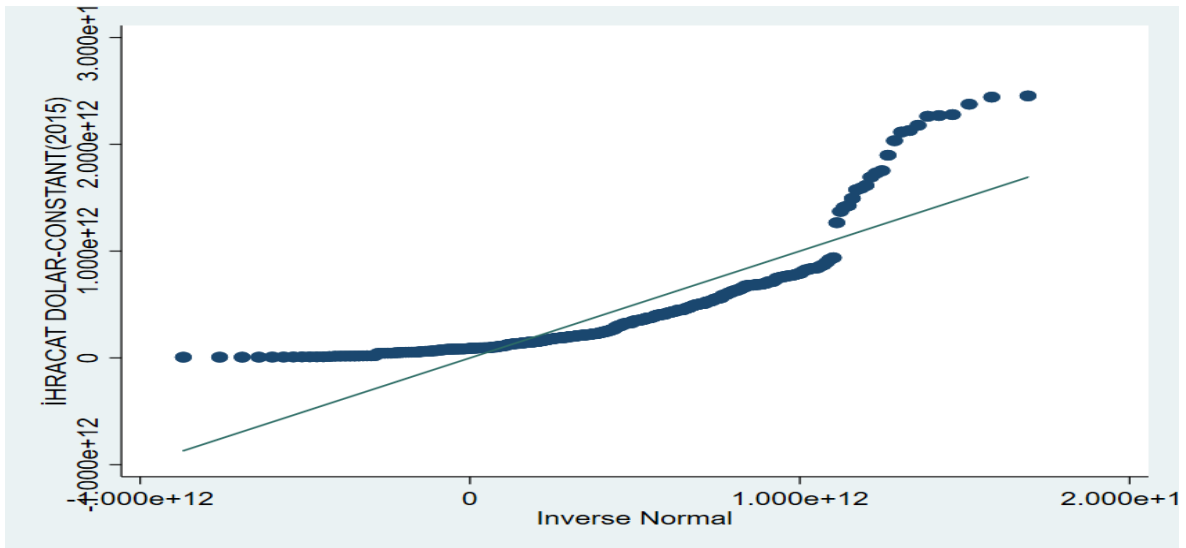

Şekil 9. 30 Ülke İçin 2010-2020DYSY değişkenine ait QQ-grafiği.

Şekil 10. 30 Ülke İçin 2010-2020 Nüfus Değişkenine Ait QQ-Grafiği.

Şekil 8 ve 9'deki Ekonomik büyüme ve DYSY verilerine ait QQ-grafiklerinde dağılım normallik çizgisi etrafında olmakla birlikte uç değerlerde saçılmanın yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak dağılımlar QQ-grafiginde normal çizgisine yakın olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle dağılımların normal dağılıma uygunluğu kabul edilebilir.

Şekil 11. 30 Ülke İçin 2010-2020 İhracat Değişkenine Ait QQ-Grafiği.

Şekil 10 ve 11’de nüfus ve ihracat verilerinin uç değerlerde saçılmanın yüksek olduğu görülmektedir. Genel olarak dağılımlar QQ-grafiginde normal çizgisine yakın olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle dağılımların normal dağılıma uygunluğu kabul edilebilir.

3.3.1.1. Sabit Etkiler Modeli

Panel veri analizlerinde grup ve zaman etkileri birlikte analiz edilmektedir. Bu etkiler sabit etki şeklinde olabileceği gibi rastgele olarak da modelde yer alabilmektedir. Sabit etki modellerinde bireysel grup-zaman modellerinin farklı kesişim noktalarına sahip olduğunu varsayımı yapılmaktadır. Bu modellerde gözlemlenmeyen değişkenlerin gözlemlenen değişkenlerle herhangi bir ilişkisi olmasına izin verilir. Matematiksel model gösterimi olarak sabit etki modelleri şu şekilde ifade edilir.

$$Y_{(i,j)} \sim \mu + \alpha_i + \varepsilon_{(i,j)}$$

$$\varepsilon_{(i,j)} \sim N(0, \sigma^2)$$

$$\alpha_i \sim N(0, \sigma^2)$$

Çalışmada sabit etki panel verisi olarak yapılan modellemede ulaşılan analiz sonuçları Tablo 23’de aşağıda verilmektedir:

Tablo 23. Sabit Etki Panel Veri Modeli

	Katsayı	SS	z-değeri	p-değeri	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit	68,02903	17,71756	3,84	0	33,16118	102,8969
Ln(Dysy)	-0,00131	0,030698	-0,04	0,966	-0,06172	0,059106
Ln(Nüfus)	-5,25822	1,221053	-4,31	0	-7,66123	-2,85521
Ln(İhracat)	0,863569	0,255871	3,38	0,001	0,36002	1,367119

Model sonucuna göre genelde $R^2 = 0,006$ olarak çıkmıştır.

Modeli ayrıca sabit etki modeli ile karşılaştırmak amacıyla rassal etki panel verisi olarak da modellenmiştir.

3.3.1.2. Tesadüfi Etkiler Modeli

Rassal etki modellerinde ise rastgele etkiler şeklinde farklı bozulmalara sahip olduğu varsayımı yapılmaktadır. Bu modellerde gözlemlenmeyen değişkenlerin, gözlemlenen tüm değişkenlerle ilişkisiz (veya daha güçlü bir şekilde istatistiksel olarak bağımsız) olduğu varsayılır.

Verinin hangi modele daha uygun olduğunu belirlemenin birkaç yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, veriyi iki model altında test etmek ve sonrasında da Hausman testi ile iki modeli tahmin edicilerini karşılaştırmaktır.

Buna göre oluşturulan rassal etki panel veri modeli sonuçları aşağıda verilmektedir. Tesadüfi etkiler modeli için çalışmada ulaşılan sonuçlar Tablo 24'deki gibidir.

Tablo 24. Rassal Etki Panel Veri Modeli

	Katsayı	SS	z-değeri	p-değeri	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit	1,732	1,349	1,280	0,199	-0,912	4,376
Ln(Dysy)	0,000	0,031	0,010	0,990	-0,060	0,061
Ln(Nüfus)	-0,070	0,053	-1,310	0,189	-0,174	0,034
Ln(İhracat)	0,072	0,065	1,110	0,267	-0,055	0,200

Model sonucuna göre genelde $R^2 = 0,007$ olarak çıkmıştır. Bu da verinin ekonomik büyüme varyansının 0, 007 oranında oluşturulan panel veri modeli ile açıklanabildiğini göstermektedir. Model katsayıları incelendiğinde ise değişkenlerin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır.

Son zamanlarda ampirik çalışmalarda sabit etkiler modelinin ve rassal etkiler modelinin yoğun bir kullanımı olduğu görülmektedir. Çalışmalarda hangi modelin daha tutarlı sonuçlar vereceğine yönelik testler geliştirilmiştir. Bu testlerden birisi de Hausman testidir (Gujarati ve Porter, 2012: 602-603).

İki modelin (Sabit etki ve rassal etki) karşılaştırması için Hausman testi uygulayacağız.

3.3.1.3. Hausman Testi

Araştırmada kullanılacak model tahmin yönteminin klasik model olmadığı belirlendikten sonra modelin sabit etkiler mi tesadüfi etkiler modeli mi olup olmadığı tespit edilmelidir. Butespiti yapmak için en sık kullanılan yöntem Hausman tarafından 1978 yılında geliştirilen Hausman testidir. Hausman bu yöntemi literatüre “Specification Tests in Econometrics” isimli çalışması ile kazandırmıştır. Bu yöntemin matematiksel formülizasyonu:

$$H = \left(\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{RE} \right)' \left[A \text{var} \left(\hat{\beta}_{SE} \right) - A \text{var} \left(\hat{\beta}_{RE} \right) \right]^{-1} \left(\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{RE} \right)$$

Şeklindedir (Bağcı, 2017:104).

Hausman test istatistiğinin hipotezleri şu şekildedir.

H0: Açıklayıcı değişkenler ve birim (Zaman etki) etki arasında korelasyon yoktur.

H1:Açıklayıcı değişkenler ve birim (Zaman etki) etki korelasyonludur.

Yapılan test sonucunda H0 hipotezi kabul edilirse sabit ve rassal etkiler modeli tahmincileri arasındaki fark çok küçüktür. Bu sonuca göre rassal etkiler modeli kullanılması daha uygun olacaktır. H1 hipotezi kabulü durumunda rassal etkiler tahmincileri sapma göstermektedir, bu nedenle sabit etkiler modelinin kullanılması daha uygundur (Tatoğlu, 2021:185).

Hausman testinin sonuçlarına göre test istatistiği ki-kare 18,18 olarak hesaplanmış ve p-değeri $< 0,001$ çıkmıştır, p-değeri 0,05 olan anlamlılık düzeyinin altında olduğu için sabit etki modeli tercih edilecektir.

3.3.2. Bulgular

Model sonucuna göre genelde $R^2 = 0,007$ olarak çıkmıştır. Bu da verinin ekonomik büyüme varyansının 0, 007 oranında oluşturulan panel veri modeli ile açıklanabildiğini göstermektedir. Sabit Etki Modeli çalışması yapılması sonrasında, DYSY değişkenin katsayısı bize (Kontrol değişkenleriyle birlikte ele alındığında) DYSY'nın ele alınan dönem için Büyüme'yi (GSMH'nın yıllık yüzdesel artışı anlamında) açıklama gücünün (Aynı dönem verilerinin karşılaştırılmasıyla) yeterli olmadığı sonucunu vermiştir. Analize dâhil ettiğimiz ihracat ve nüfus büyümesiyle beraber (30 ülke ve 2010-2020 yılları için) DYSY'ı büyüme oranlarını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bulunan sonuçlar literatürle genel olarak uyumludur. Literatürde yapılan birçok çalışmada DYSY'ı, büyüme oranlarını açıklamamaktadır. Daha uzun dönemli analizler için (30-35 yıllık) DYSY'ı büyüme oranlarını artırdığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Ekonominin görece küçük olduğu, nüfusun görece az olduğu ve giren DYSY miktarının ekonomide nisbi ağırlığının, oranının yüksek olduğu ülkeler için DYSY'ı büyüme oranlarını artırıcı etkisi daha da yüksek çıkmaktadır. Aynı şekilde ekonomide nüfus büyümesi ve ihracat miktarlarının artması ekonomik büyümeye pozitif katkı sağlamaktadır. GSMH'nın ne kadarı kadar DYSY girişinin ve ihracat ile nüfus büyümesinin ekonomik büyümede daha etkili sonuçlar vereceği, matematiksel bir modelle ayrı bir çalışma konusu olarak durmaktadır.

3.3.2.1. Panel VAR Analizi

Makroekonomik panel zaman serileri ile çalışılırken değişkenler arasında karşılıklı dinamik ilişkilerin saptanmasında kullanılan yöntemlerden birisi panel vektör otoregresif (Panel VAR) modellerdir. Bu modellerde, değişkenlerin gelecek değerlerinin tahmininde ve analizinde, geçmiş dönem bilgileri kullanılmaktadır. VAR modeli, sistemde içsel olarak yer alan her bir değişkenin, hem kendisinin hem de sistemde yer alan diğer değişkenlerin gecikmeli değerlerinin eşitliğinin sağ tarafında yer aldığı denklemler sistemidir. Eşitliğin sol tarafındaysa değişkenlerin cari değerleri bulunmaktadır. Panel VAR modelini, zaman serilerindeki VAR modelinden ayıran önemli özellik, modelde yer alan birim etkilidir. Birim etki olmadığında zaman serilerindeki VAR modelinden farkı kalmamaktadır (Tatoğlu, 2020:122).

Gecikme değeri gerçek değerine yakın bir değer seçilerek sapmaların olması engellenmiştir.

Optimal gecikme değeri 1 alınarak oluşturulan panel VAR modeli şu şekildedir:

$$EBit = a1 + b1i DYSYit-1 + b2i NUFUSit-1 + b3i EBit-1 + b4i IDit-1 + v1t$$

$$DYSYit = c1 + d1i DYSYit-1 + d2i NUFUSit-1 + d3i EBit-1 + d4i IDit-1 + v2t$$

$$NUFUSit = e1 + f1i DYSYit-1 + f2i NUFUSit-1 + f3i EBit-1 + f4i IDit-1 + v3t$$

$$IDit = h1 + g1i DYSYit-1 + g2i NUFUSit-1 + g3i EBit-1 + g4i IDit-1 + v4t$$

Tablo 25. Optimal Gecikme Değeri Sonuçları

Equation	Parms	RMSE	R-sq	F	P > F
ln_eb	38	.539437	0.2005	2.498105	0.0128
ln_dysy	38	1.06254	0.1189	.5225799	0.8390
ln_nufus	38	.003586	1.0000	1391.293	0.0000
ln_id	38	055529	0.9982	104.5034	0.0000

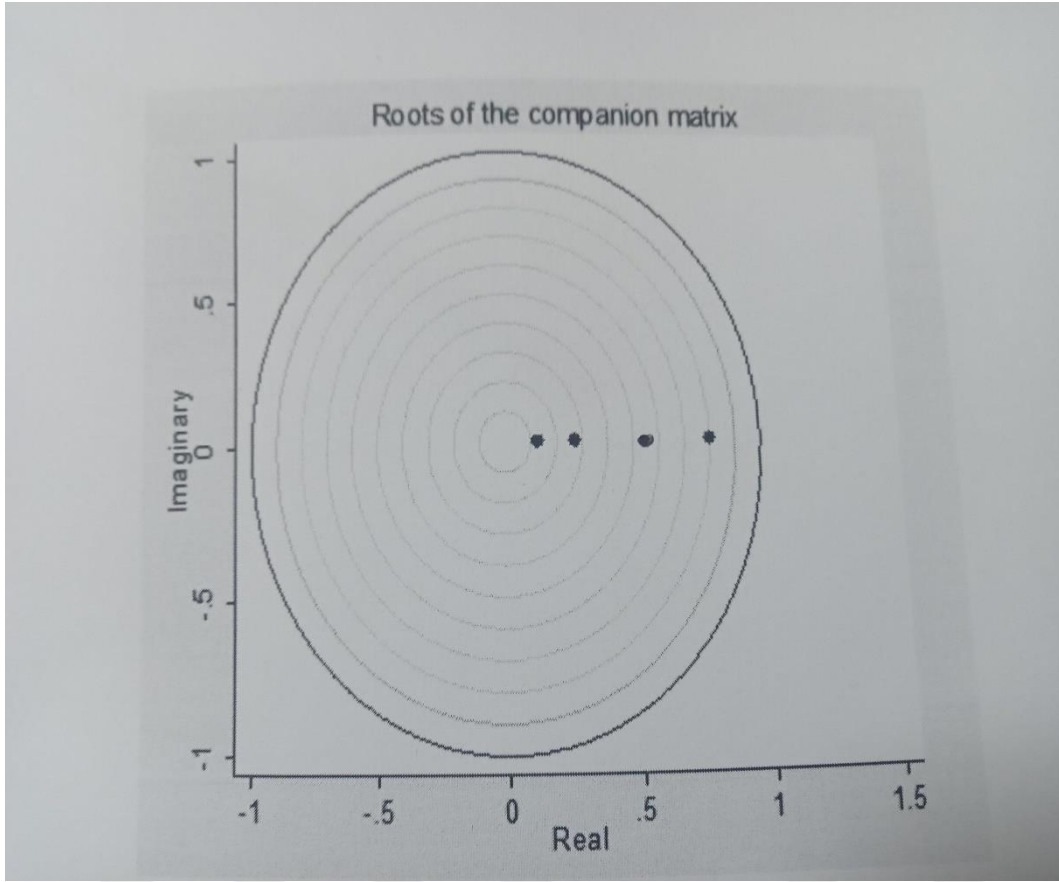
%5 anlamlılık seviyesinde yapılan panel VAR analizi sonuçlarına göre; her değişkenin kendisiyle ve diğer değişkenlerin 1. gecikme değeriyle olan ilişkilerini göstermektedir. Her değişken kendisinin 1. gecikmesini %5 anlamlılık seviyesinde açıklamaktadır.

Panel var analizi sonuçları Tablo 26'da görülmektedir. Katsayılar, standart sapmalar, tdeğerleri, güven aralıkları ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir.

Tablo 26. Panel VAR Analizi Sonuçları

	Katsayı	Stn. Sapma	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
ln_eb l1_ln_eb	353521	.1978914	1.79	0.075	-.036373	.743415
l1_ln_dysy	-.0133294	.0329788	-0.40	0.686	-.0783055	.0516467
l1_ln_nufus	2.192192	8.703863	0.25	0.801	-14.95652	19.34091
l1_ln_id	.5061234	1.20582	0.42	0.675	-1.869634	2.88188
l2_ln_eb	-.1630968	.1818659	-0.90	0.371	-.5214165	.195223
l2_ln_dysy	.0205959	.0328698	0.63	0.532	-.0441656	.0853573
l2_ln_nufus	-2.331466	8.751407	-0.27	0.790	-19.57386	14.91092
l2_ln_id	-1.561195	1.145175	-1.36	0.174	3.817467	.6950768
ln_dysy l1_ln_eb	-.0024731	.389791	-0.01	0.995	-.7704556	.7655095
l1_ln_dysy	-.0754175	.064959	-1.16	0.247	-.2034024	.0525674
l1_ln_nufus	-2.10123	17.14418	-0.12	0.903	-35.87942	31.67696
l1_ln_id	-1.598185	2.375129	-0.67	0.502	-6.277764	3.081394
l2_ln_eb	.0129026	.3582251	0.04	0.971	-.6928875	.7186927
l2_ln_dysy	-.080693	.0647443	-1.25	0.214	-.208255	.0468689
l2_ln_nufus	2.074457	17.23783	0.12	0.904	-31.88824	36.03716
l2_ln_id	.9308307	2.255676	0.41	0.680	-3.513396	5.375057
ln_nufus l1_ln_eb	.0007538	.0013155	0.57	0.567	-.001838	.0033456
l1_ln_dysy	-.0000761	.0002192	-0.35	0.729	-.0005081	.0003558
l1_ln_nufus	1.272276	.0578587	21.99	0.000	1.15828	1.386271
l1_ln_id	.0053493	.0080157	0.67	0.505	-.0104435	.021142
l2_ln_eb	.0015848	.0012089	1.31	0.191	-.0007971	.0039667
l2_ln_dysy	-3.24e-06	.0002185	-0.01	0.988	-.0004337	.0004273
l2_ln_nufus	-.2932247	.0581747	-5.04	0.000	-.407843	-.1786065
l2_ln_id	-.0021128	.0076125	-0.28	0.782	-.0171113	.0128857
ln_id l1_ln_eb	.018676	.0203708	0.92	0.360	-.0214595	.0588114
l1_ln_dysy	-.000793	.0033948	-0.23	0.816	-.0074816	.0058956
l1_ln_nufus	.5435381	.8959703	0.61	0.545	-1.22174	2.308816
l1_ln_id	1.242616	.1241264	10.01	0.000	.9980567	1.487175
l2_ln_eb	-.025227	.0187212	-1.35	0.179	-.0621122	.0116582
l2_ln_dysy	.0026931	.0033836	0.80	0.427	-.0039734	.0093596
l2_ln_nufus	-.7511325	.9008645	-0.83	0.405	-2.526053	1.023788
l2_ln_id	-.4038473	.1178836	-3.43	0.001	-.6361066	-.1715881

Şekil 12’ den görüleceği gibi VAR modelinin istikrar koşulunu sağladığı görülmektedir. Çünkü modelde kullanılan değişkenlerin gecikmeleri ya da diğer bir ifadeyle sistemin karakteristik kökleri birim çemberin içerisinde bulunmaktadır. VAR istikrar koşulunun sağlanması güvenilir nedensellik sonuçlarına ulaşabilmek, sağlıklı etki-tepki grafikleri elde edebilmek için oldukça önemlidir. Ayrıca modeldeki gecikmelerin birim çemberin içerisinde yer alması farklı varyansa rastlanılmadığını da ifade etmekte ve bu nedenle varyans ayrıştırmasının yapılabileceğini göstermektedir (Bağcı, 2017:111) .

Şekil 12. VAR İstikrar Koşulu

Nedensellik analizi; iki değişken arasındaki neden-sonuç ilişkisine dayalı, değişkenlerarasındaki ilişkiyi tespit eden, aralarındaki ilişkinin karşılıklı (Çift yönlü) mı tek yönlü mü olduğunu belirlemeye yarayan analiz tipidir. Nedensellik analizleri ilk kez 1969 yılında Granger tarafından ortaya çıkarılmıştır. Granger nedensellik analizinde x değişkeninin modele eklenmesi y değişkeninin tahmin edilmesini sağlıyorsa x değişkeni y değişkeninin nedenidir. Bu sonuçlara ulaşabilmek için Granger nedensellik testinde aşağıdaki hipotezler test edilmektedir (Granger, 1969: 424-438):

H1: x , y 'nin Granger nedeni değildir.

H2: y , x 'in Granger nedeni değildir.

Bu hipotezlere göre; H1 hipotezinin kabulü halinde x değişkeni y 'nin Granger nedeni değildir, reddi durumunda nedeni. H2 hipotezinin kabulü halinde y değişkeni x 'in Granger nedeni değildir aksi durumda nedeni. Her iki hipotezin kabulü halinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Her iki hipotezin reddi halinde ise değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcuttur (Bağcı, 2017:112).

İktisadi değişkenler arasında bir değişkenden diğerine doğru tek yönlü ya da karşılıklı nedensellik ilişkisi görülebilmektedir. Nedenselliğin varlığı ve yönü, nedensellik testleri yardımıyla sınanabilmektedir. Panel nedensellik testleri, panelin homojen ya da heterojen olduğu durumlarda farklılık gösterir. Homojen paneller için nedensellik testi Panel Granger Nedensellik Testi; heterojen paneller için Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testleri, Canning ve Pedroni Panel Nedensellik Testi kullanılabilir (Tatoğlu, 2020:152).

3.3.2.1.1. Granger Nedensellik Analizi

Temel hipotez, $H_0: \beta_k = 0$ şeklinde kurulmakta ve A'dan B'ye doğru nedensellik olmadığını ifade etmektedir. Temel hipotez, zaman serilerindeki Granger nedensellik analizi ile test edilebilmektedir. Benzer biçimde panel VAR modelinin ikinci eşitliği de ele alınabilmekte ve B'den A'ya doğru nedensellik test edilebilmektedir. Sonuçta, değişkenler arasında karşılıklı nedensellik olmaması, sadece A'dan B'ye doğru veya sadece B'den A'ya doğru tek yönlü nedensellik olması, karşılıklı nedensellik olması durumları ile karşılaşılabilmektedir. Nedensellik testleri ile sadece nedenselliğin varlığı ve yönü sınanabilmekte, ilişkinin şiddeti hakkında bilgi alınamamaktadır (Tatoğlu, 2020: 153).

Granger nedensellik analizi sonucunda elde ettiğimiz anlamlılık değeri hata payımızdan (0.01, 0.05, 0.010) daha düşük olduğunda, A değişkeninin B değişkeni üzerinde nedensel açıdan anlamlı bir etkisi vardır denilebilir. Ekonometrik çalışmalarda hata payı genelde 0.010 seviyesine kadar çekildiği için, 0.010'nun altında bir p değeri istatistiksel açıdan anlamlılığı sağlar.

Tablo 27. AIC, HQIC ve SBIC Değerleri

Gecikme Değeri	AIC	HQIC	SBIC
2	50,385	49,912	50,604
3	-	-	-
4	-81,572	-82,909	-81,680

Tablo 27'deki AIC, HQIC ve SBIC değerlerinden VAR modelinin derecesi 3 olarak alınmıştır. Buna göre Granger nedensellik analizi sonucu Tablo 28'de yer almaktadır.

Tablo 28. Nedensellik Analizi Sonucu

Nedensellik Yönü	Ki-kare değer	p-değeri
Ekonomik Büyüme -> DYSY	1,3185	0,251
DYSY->Ekonomik Büyüme	11,246	0,010

Tablo 28’de yer alan Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre Ekonomik Büyüme->DYSY yönündeki nedenselliğin p-değeri 0,251 olup 0,05 anlamlılık düzeyine göre ekonomik büyümenin DYSY’nin nedeni olmadığı yönündeki H0 hipotezi reddedilememiştir. Öte yandan DYSY->Ekonomik Büyüme modelinde p-değeri 0,010 çıktığından, bu yönde bir nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilmektedir (Hata payının altında bir orandır ve bu sebeple istatistiksel açıdan anlamlıdır).

Sonuç olarak denilebilir ki modelimiz açısından DYSY ekonomik büyümenin bir nedeni olarak ortaya çıkmakta fakat tersi doğru değildir (Nedensellik bir nevi bir verinin geçmiş dönem değerlerinin diğerini açıklama gücü ile ilgilidir). Bulunan bu sonuç literatürle genel olarak uyumludur. Bu yönde bulgulara ulaşılan birçok çalışma bulunmaktadır.

3.3.2.1.2. Varyans Ayırıştırması

Varyans ayırıştırması; modeldeki değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerinde meydana gelen şokları yüzdesel olarak göstermekte ve bu şokları değişkenlerin gecikmelerine göre ayırmaktadır. Varyans ayırıştırması sistemin dinamik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Varyans ayırıştırmasında; etki-tepki fonksiyonlarındaki gibi değişkenlerin sırası oldukça önemlidir. Çünkü kullanılan değişkenlerin yeri değiştikçe varyansları da farklılaşmaktadır. Varyans ayırıştırması; modelde kullanılan değişkenlerde meydana gelen herhangi bir değişimin yüzde olarak ne kadarının kendisinden ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Değişkenlerdeki etkilenmenin çoğunluğu kendisinden kaynaklanan şoklardan ortaya çıkıyorsa bu değişken dışsal, şok diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa bu değişken içsel kabul edilmektedir. Ayrıca varyans ayırıştırması değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi hakkında da bilgi vermektedir (Enders, 1995: 311).

Bu çalışmadaki bazı varyans ayırıştırması aşağıdaki Tablo 29-30’da gösterilmiştir.

Tablo 29. DYSY'nın Ekonomik Büyümede Meydana Gelen Şoka Tepkisi

step	IRF	Lower	Upper	FEVD	Lower	Upper
0	-.020157	-.098184	.0372393	0	0	0
1	-.057892	-.1060097	.0548729	.0003599	2.57e-06	.0380239
2	-.0433146	-.2371407	.0877775	.0032867	.000406	.1030917
3	-.012014	-.0908768	.1101881	.0048867	.000384	.1490421
4	-7.08e-06	-.2997967	.0825788	.005009	.0005806	.1594315
5	.0011761	-.1894684	.0755543	.0050084	.0007312	.1595169
6	.00049	-.4828828	.0529082	.0050094	.0007388	.1676446
7	.0002686	-.3568324	.1038103	.0050095	.0008132	.166895
8	.0005555	-1.341399	.0302837	.0050095	.0008023	.1673083

Tablo 30. Ekonomik Büyümenin DYSY'nda Meydana Gelen Şoka Tepkisi

step	IRF	Lower	Upper	FEVD	Lower	Upper
0	0	0	0	0	0	0
1	-.0143223	-.0860568	.0614632	0	0	0
2	.0174409	-.0529223	.2585261	.0006111	7.34e-06	.0466809
3	.010228	-.1771418	.0540489	.0015042	.0002887	.2167772
4	-.0016673	-.1685024	.2222098	.0017252	.0003899	.3667114
5	-.0049172	-.138738	.1197157	.0016693	.0004824	.562154
6	-.0040612	-.1791818	.340859	.001706	.00055	.7046756
7	-.0025812	-.3927591	.0955685	.0017388	.0005458	.8710706
8	-.0015253	-.0647146	.7290959	.0017521	.0005252	.9424044

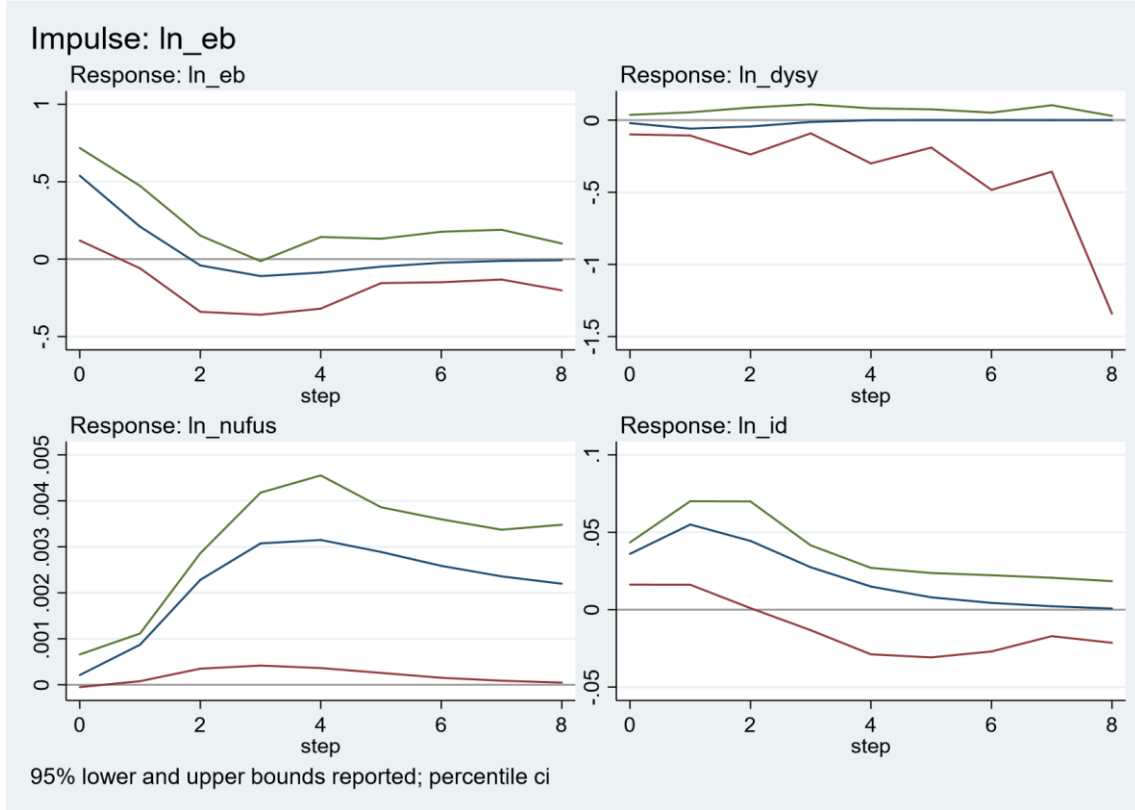
Tablo 29 ve 30'dan görüleceği üzere ekonomik büyümeyi açıklayan değişkenlerden biri de DYSY yatırımlarıdır. Fakat DYSY ekonomik büyüme ile açıklanamaz. En düşük ve en yüksek değerler bize değişkenler arasındaki hassasiyeti ölçmek için veri sunmaktadır.

3.3.2.1.3. Etki Tepki Analizleri

Etki-tepki fonksiyonları; hata terimlerindeki bir birimlik sapmanın modelin değişkenlerine olan etkisini göstermektedir. VAR analizinde dinamik ilişkileri, karşılıklı etkileşimi belirleyen ve gösteren etki-tepki fonksiyonlarıdır. Modeldeki değişkenler üzerinde hangi değişkenin ne derece etkili olduğu varyans ayrıştırması ile belirlenirken, etkin olan değişkenlerin grafiksel gösterimi ve genel geçer bir politikaya sahip olup olmadığı etki-tepki fonksiyonlarıyla yapılmaktadır. Ayrıca; etki-tepki fonksiyonlarında modeldeki değişkenlerin sırası oldukça önem arz etmektedir. Çünkü değişkenlerin sırası değiştikçe etki-tepki fonksiyonları farklılaşmaktadır. Etki-tepki fonksiyonlarında gerçek

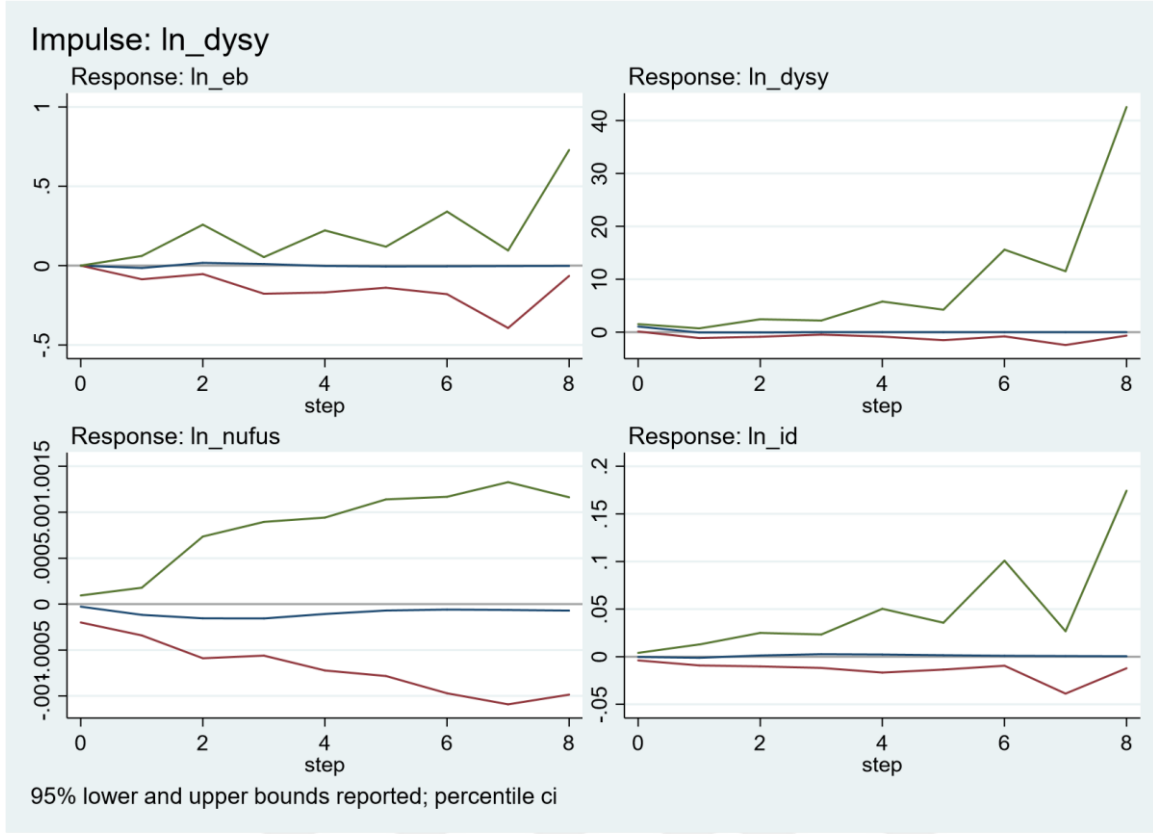
değerler yerine gerçek değerlerin olasılıklı değerleri güven aralıklarıyla ortaya konulmakta ve bu güven aralıkları Monte Carlo ve bootstrap gibi yöntemlerle hesaplanmaktadır. Hesaplanan güven aralığında gerçekleşebilecek standart hatalar da Monte Carlo simülasyonu ile belirlenmektedir (Lütkepohl, 2009: 281).

Bu çalışmada değişkenler arasındaki etkileşimi gösteren grafikler aşağıdaki şekillerde gösterilmiştir.

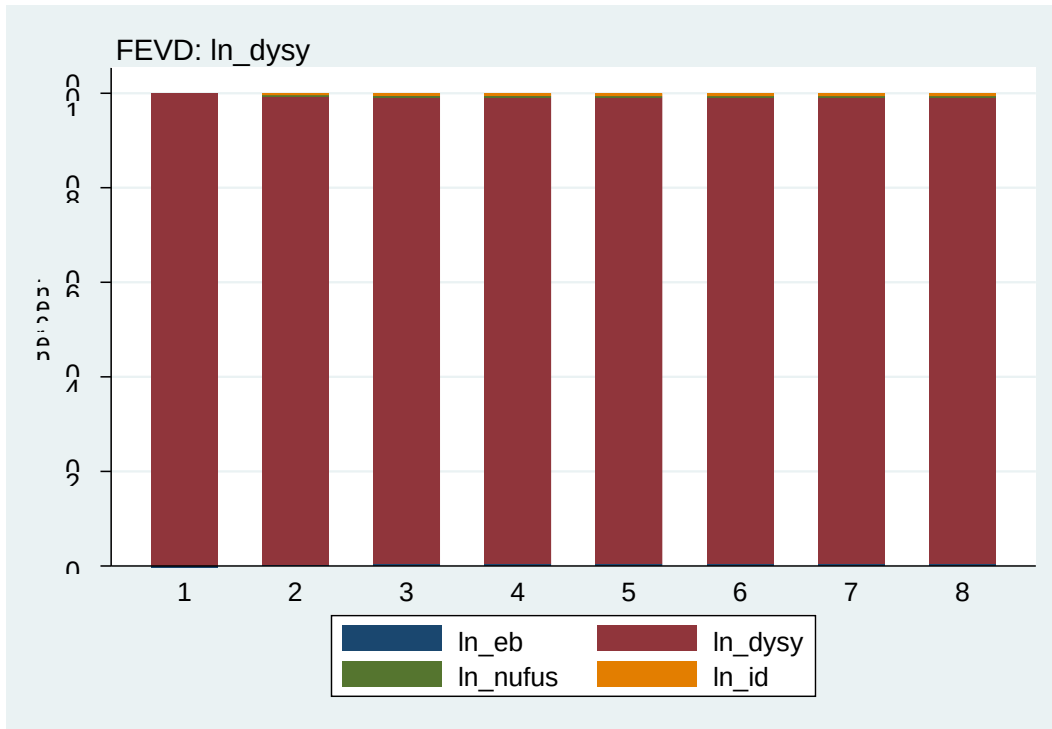
Şekil 13. Ekonomik Büyüme Üzerine Değişkenlerin Etki-Tepki Analizleri

Etki-tepki analizi, VAR modeli çerçevesinde tahmin edilen ve belirli bir zamanda ortaya çıkan şokun değişkenlerin gelecekteki değerleri üzerindeki etkisini dinamik bir sistem içerisinde ölçen etki-tepki fonksiyonunun tahmini ile yapılır. Etki tepki analizinde VAR sistemindeki bağımlı değişkenlerin, ortaya çıkan şoklar karşısında değişimleri takip edilir. Analizde VAR modelindeki her bir eşitlikteki bağımlı değişken için hata terimine uygulanan bir birim şok (etki) için VAR sistemindeki içsel değişkenlerin gelecekteki dönemlerde vermeleri beklenen tepkiler analiz edilir. Grafiklerdeki çizgiler, modelin hata teriminde ortaya çıkan 1 standart sapmalı şok karşısında içsel değişkenlerin verdiği tepkileri ifade etmekten grafiklerdeki yatay eksen tepkinin süresini, dikey eksen ise tepkinin boyutunu göstermektedir (Demirci, 2017: 174).

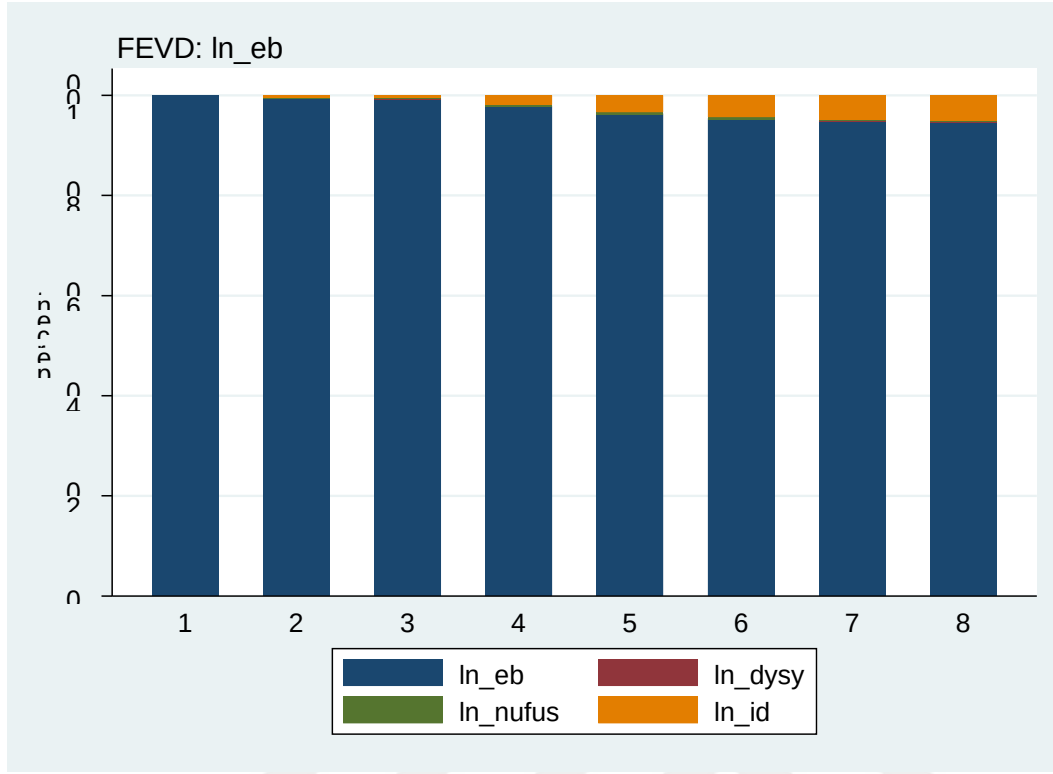

Şekil 14. DYSY üzerine değişkenlerin Etki-Tepki Analizleri

Değişkenler arasındaki ilişkiler aynı zamanda aşağıdaki grafiklerle de gösterilmiştir.

Şekil 15. DYSY Üzerine Değişkenlerin Etkileri

Şekil 16. Ekonomik Büyüme Üzerine Değişkenlerin Etkileri

Şekil 13-14-15-16, değişkenler arasındaki ilişkiler çok konu dışına çıkmamak adına kısa bir şekilde yorumlanırsa şu sonuçlara varılabilir. Kullandığımız verilerden yola çıkarak DYSY’ndaki artışın ekonomik büyümeyi çok az miktarda artırdığını ve ekonomik büyümenin DYSY’nı artırdığını görebiliyoruz. Ekonomik büyüme ve ihracat arasında daha anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (Örneğimizdeki değişkenlerle sınırlı bir model bağlamında). Ekonomik büyüme artışıyla ihracatta artmaktadır. Diğer değişkenlere kıyasen DYSY ve ihracat arasında da oransal olarak daha anlamlı bir ilişki vardır. Ekonomik büyüme ve nüfus arasındaki ilişkide ekonomik büyüme artışıyla nüfus başta artmakta fakat bir noktadan sonra yatay bir seyir izlemekte ve sonra düşmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kültürlerin, insan topluluklarının birbiriyle ilişkiye girmesi dinamiği sonucunda ortaya çıkan en temel olgulardan ve olaylardan biri de küreselleşmedir. Küreselleşmenin zaman içerisinde ki gelişiminde en önemli sıçrama aşamalarından birisi coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri ile en çokta bunların sonucunda ortaya çıkan (16. yy 'da İngiltere'de ortaya çıktığı kabul edilen) sanayi devrimidir. Sanayi devriminde tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında kurulan yeni sanayilerin ihtiyacı olan işgücü, tarımdan koparılan insanların şehirlere yönlendirilmesiyle sağlanmıştır. Denilebilir ki şehirleşme ve sanayileşme birlikte ilerleyen iki süreçtir. Toplumun üretim anlayışı ve insanların geçim biçimi tarımdan sanayiye ve fabrikalara, işletmelere kaydırılmıştır. Toplumsal sınıflar içindeki iktidar mücadelesinde yeni ortaya çıkan burjuvazi ve işletme sahipleri monarşilerin güçlerini kırmış ve demokrasilerin önünü bir anlamda açmıştır. Esasen kutsal kabul edilen devlet anlayışından toplum için var olan devlet anlayışına geçilmişti. Bugünkü manada kapitalizme en yakın kapitalist sistemlerin temeli bu dönemde atılmıştı. Mülkiyet hakkının kutsallığı, doğal hukuk, liberal demokrasi bu dönemde filizlenmişti ve günümüzde halen egemen olan sistem bu sistemdir.

Evrin bu şekilde olunca haliyle şirketler özellikle devasa şirketler o günden bugüne artarak önem kazanmış, günümüz dünyasında ÇUŞ'lar dediğimiz örgütler birçok anlamda devletlerin önüne geçmiştir. Tarih boyunca var olan bir dünya barışı kurma ve tek devlet arayışları günümüz dünyasında çok daha fazla konuşulur olmuştur. Geldiğimiz noktada esasen dünya toplumlarının barış içinde yaşaması için kurulan Birleşmiş Milletler örgütü bugün getirilmek istenen sistemin kamu ayağını oluşturmaya aday gözükmektedir. Emeric Cruce'n Yeni Cynêe isimli eserinde (1623) belirttiği meclis başkanı Papa, yardımcısı Osmanlı Padişahının temsilcisi olacak meclis ilk evrensel uluslararası örgütlenme tasarısıdır. Tüm hükümdarların elçilerinden oluşan meclis bağımsız bir şehirde (Venedik'te) kurulmalı ve savaşları sona erdirip barışı sağlamalıdır. Siyasi anlamda ilk örgütlenme denemesi Prof. Dr. Rıdvan Karluk'unda (2002) belirttiği gibi, Milletler Cemiyeti'dir ve Uluslararası Sürekli Adalet Divanı' da bu dönemde kurulmuştur.

Sürecin bu şekilde ilerleyeceği ve tüm toplumların adeta global köy diye adlandırılan bir dünyada tek bir çatı altında farklılıklarıyla yaşayacaklarını beklemek birçok gelecek bilimci tarafından dile getirilmektedir. Aynı şekilde birçok ünlü düşünür

tarafından geçmişten bugüne dile getirilen bir iddiada tek bir dünya devleti, dili ve tek bir insanlık kültürünün oluşacağıdır. Bu ilerleyişteki temel aktörlerden biri olan ÇUŞ'lar ve bunların yapmış olduğu DYSY'ı gittikçe önem kazanacak gibi durmaktadır.

Hatta birçok bilim kurgu filminde, roman vb. sanat eserlerinde şirketlerin tüm dünya da yönetimi ele geçireceği konusu sık sık işlenmektedir. Bazıları buna şirketokrasi demektedirler. Şirketokrasiden kasıt şirket sahipleri ya da şirket üst düzey yetkilileri tarafından kontrol ve kumanda edilen politik ve ekonomik sistemdir. Burada söz hakkı, karar verme, şirketleri (Özellikle devasa) kontrol ve komuta edenlerdedir. Neyin, nasıl olacağına bu kişiler karar vermektedir ve politikacılar sınıfı ve bürokrasiyi de ellerinde tutmaktadırlar. Şirket çıkar, menfaatine aykırı olan şeyler toplum, kamu yararına uygun olsa bile çeşitli şekillerde manipüle edilerek veya rüşvet-baskı, tehdit vb yollarla engellenmektedir. Nitekim bu yalın gerçeğe kamuoyunda Jet Fadıl olarak ta bilinen Jetpa Holding sahibi Fadıl Akgündüz 1999 yılında ünlü futbolcu Sergen Yalçın'ı transferi sırasındaki astronomik rakamı işaret ederek bu parayı vereceğimize 50 milletvekili satın alır istediğimiz yasayı çıkartabilirdik ama yapmadık demeciyle dikkat çekmişti (Hürriyet, 1999).

Maalesef Liberal Demokrasinin önemli yerlerinden ABD'de bile politik karar alma organları üzerindeki etkili lobilerin bu devasa şirketlerin karar verenleri arasındaki ilişki birçok kez skandal olarak ortaya çıkmıştır (Watergate, Enron gibi). Bundan da fazlası Fahrenheit 9/11 belgeselinde de belgeleriyle ortaya konulduğu gibi büyük petrol şirketleri, bazı Arap hanedanları ve Taliban, El Kaide örgütü üst düzey yetkilileri arasında ki karmaşık ilişkiler ağıdır. Şirketokrasi için söylenebilecek son bir söz de durumun ciddiyetini anlamak için yeterlidir: Cem Boyner Türkiye'de iş insanlığından siyasete geçmeye çalıştığında partisi başarısız olunca söylediği şu cümleler çok dikkate değerdir: 'Ticaretten siyasete geçiş her yerde ve her zaman tasdik edilmeyen bir durumdur, bizde galiba bu akamete uğradık'. Öyle ya şirketokraside kural perde arkasında kalıp demokrasi kuklalarını parayla oynatmaktır! Graham E. Fuller, demokrasi tuzağı adlı kitabında (1996) demokrasinin kukla oynatıcılarının elinde bir araca dönüşebileceği tehlikesini detaylıca anlatmıştır.

Uluslararası saygınlığa sahip olan International Transparency Association (Uluslararası Şeffaflık Örgütü) çalışmaları, raporlarında ortaya koyduğu ve her yıl yayınladığı yolsuzluk ve rüşvet endeksi durumu ortaya koymaktadır. Şöyle ki belli bir para (Mal, hizmet vb. çıkar) karşılığında, kamu yararı özel bir çıkar-menfaat karşısında görmezden gelinmektedir. Üst kademelere çıkıldıkça oluşan ağ, bazı büyük şirketlerden

bazı bürokrat ve bazı politikacılara doğrudur. Hatta çoğu zaman bürokrasi ve politikadan bu şirketlere bazı çalışan transferi olmakta ve bu kişilerin geldikleri yerlerle olan bağları ustaca kullanılmaktadır bu devasa şirketler tarafından. Bu ilişkiler maalesef bu kişilerin görevde oldukları zamanda başlamakta istifa ya da emekliliğe kadar devam etmekte, buradan sonrada sürmektedir. Tabi ki kamu yararını çiğnemediğini işini yapan, rüşvet, yolsuzluğa bulaşmadan çalışan, dini-vicdani-etik ilkelere göre istifa eden sonra bu şirketlerde çalışanlar sözlerimizden münezzehtir.

Toplumların yaşamında her dönemde önemli olan, öne çıkan ekonomik göstergeler, ekonomik durumlar, kapitalist sistemde ekstra bir önem kazanmaktadır. Dünya ülkelerini batı tarzı demokratiklik ve özgürlük anlayışına göre kategorize eden ve bilim dünyasında da saygınlığı olan Freedom House'a göre Batı tarzı liberal demokrasinin tüm dünyada yükselmesi beklenen bir olgudur. Liberal Demokrasinin önemli ayaklarından biride serbest piyasa ekonomisi, kapitalizmdir. Aynı şekilde siyaset bilminde önemli bir kavram olan 'demokrasi dalgalanmaları' bize dünyada var olan demokrasinin uygulandığı ülkelerin sayısındaki artış azalış durumunu anlatmaktadır. Birçok futürist-gelecek bilimciye göre önümüzdeki yıllarda demokrasi uygulaması tüm dünyada yükselişini şöyle ya da böyle sürdürecektir.

Bir diğer ünlü bilim insanı yönetim bilimci Peter Drucker ise Gelecek İçin Yönetim-1990'lar ve Sonrası kitabında (2000) bu gerçeğe şu şekilde dikkat çekmiştir. Dünyada ekonomik bütünleşme biçimi, hızla değişmektedir. Öyle bir dünya ekonomisine doğru gidiyoruz ki, bu ekonomideki bütünleşmenin, geçmişte olduğu gibi serbest ticaret ve korumacılık değil, giderek ikisinin bileşimi olan, mütakabiliyet (Karşılıklık) dediğimiz bir şey sağlamaktadır. Mütakabiliyet dünya ekonomisinin yeni itici gücü ve ilkesi olarak süratle ortaya çıkmaktadır. Mütakabiliyet olunca, bir bloktaki işletmeler, diğer blokların pazarlarına ulaşabilme bakımından birbirleriyle eşit imkânlarla sahip olur. Dünya ekonomisini aşırı korumacılık tuzağına düşmekten koruyabilmenin tek yolu herhâlde mütakabiliyettir.

Prof. Dr. Rıdvan Karluk kitabında (2002) dünyamız bir ekonomik bütünleşme çağı yaşamaktadır demektedir. Yine Time dergisinde (2005) Jeffrey Sachs'ında belirtmiş olduğu gibi 1980'de kapitalizm, dünya nüfusunun sadece yüzde 20'sini kapsıyordu. Dünyanın ortalama üçte biri sosyalist idi. Geri kalanlarda çeşitli üçüncü yolları izliyorlardı. 2002 itibariyle dünya nüfusunun yüzde 90'ını, birbirine açık ticaret, konvertibl para birimleri, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile birbirine bağlanan, özel teşebbüsü temel alan sistemler altındadır.

The Economist dergisinin her yıl yayınladığı önümüzdeki yıl adlı ekin ‘The World Ahead 2024-2024’e doğru sayısında dergi editörü Tom Standage’nde değindiği gibi 2024 yılında toplam nüfusu yaklaşık 4.2 milyar olan ülkelerde 70’ten fazla seçim var. Tarihte ilk kez dünya nüfusunun yarısından fazlası aynı yıl sandığa gidiyor. Dünya genelindeki seçimler ilk kez aynı yılda bu kadar insanı kapsıyor. Editöründe dikkat çektiği gibi birçok seçim ne özgür ne adil şartlarda yapılacak ama Maxime Rodinson’unda (2002) belirttiği gibi Batı tipi yaşam diğer insanlara daha refah içinde bir yaşam vadettiği sürece Batı ve onun kurumlarından olan Liberal-Sosyal Demokrasiye olan ilgi artarak sürecek.

Toplumsal yaşamdaki en önemli göstergelerden olan işsizlik, büyüme, enflasyon, kişi başı gelir, servet dağılımı gibi göstergeler içinde önemli bir belirleyici olan DYSY’ı giderek daha çok önem kazanacaktır.

ÇUŞ’lar ve DYSY açısından bakıldığında bu gelişmelerin içinde en önemli kavramlardan biri de ekonomik rekabet, mücadele olacaktır. Rekabetin doğası gereği var olan taraflar arasındaki kazanma arzusu kendisini çeşitli şekillerde ifade etmektedir. Şüphesiz bu rekabette öne çıkan kavramlardan biriside bilgidir. Rakibi hakkında bilgi edinmek, kendi güçlü ve zayıf yanlarını tanımak bu oyunda belirleyici olmaktadır. Özellikle 2. Dünya savaşı sonrası dönemde bu bilgilerin elde edilmesi, analizi ve politika oluşturulması için ekonomik istihbarat kavramı çok öne çıkmaktadır. Ekonomik istihbarat şirketler arasında sanayi casusluğu olarak cereyan ederken, devletlerarasında birbirlerinin sırlarına vakıf olma ve kendini geliştirme anlamında şekil almaktadır. Gelişmiş ülkelerde istihbaratın bu yöne doğru kayması da bu dinamiklerin sonucudur. Bu amaçla kurulmuş iyi işleyen istihbarat örgütleri ülkelerini bu yarışta önde tutarken şirketler açısından da hazır bir insan kaynağı sunmaktadır. Nitekim kendi kamu kurumlarından emekli olan birçok görevli özel şirketler bünyesinde aynı işi yapmak üzere istihdam edilmektedir. Hatta bu rekabetin bazen ahlaki ve yasal olmayan şekillere bürünmesi nedeniyle bu tarz istihbarata karşı koyma ülkeler ve şirketler için varlıklarını korumanın temel şartlarından biri olarak öne çıkmaktadır.

Günümüzde ekonomik istihbarat çok ön plana çıkmış durumdadır ve önümüzdeki dönemde de bu olgunun önemi oldukça artacak gibi durmaktadır.

Aynı şekilde Birleşmiş Milletler, NATO, Dünya Bankası, IMF, Avrupa Birliği vb uluslararası kamusal kimliği ağır basan kuruluşların önemi ve miktarının artacağı da beklenmektedir.

Konuyu SWOT (Strenght-Güçlü, Weakness-Zayıf, Opportunity-Fırsat, Threat-Tehdit) analizi bağlamında ele aldığımızda geleceğin belirsizliği ve ona hazırlık yaşamsal

önemdedir. Toplumlar geleceğin dünyasını tahmin etmede ne kadar başarılı olurlarsa gelecek tehditlere, önlerine çıkacak fırsatlara o kadar hazırlıklı olacaklardır. Burada ayrı bir parantez olarak ‘Futurizm’ kavramına baktığımızda, futürizm-gelecek bilim, bugünkü verilerden süreçlerden yola çıkarak geleceği tahmin etmedir. Geleceği doğru tahmin eden mutlaka kendini ona daha iyi hazırlayacaktır ve tabiri caizse gelecekte emin olacaktır. Zira geleceğin belirsizliği risk ve tehditleri de bünyesinde barındırmaktadır. Yaşamsal düzeyde ortaya çıkabilecek kontrol dışı olaylar ve gelebilecek saldırılar olayların gerçekleşme olasılığı doğru okunarak bertaraf edilebilecektir. Gerçekleşecek olayların toplumsal yaşama etkisi çok yüksek olabilecektir. Toplumsal yaşamı çok kötü yönde etkileyebilecek olaylar olma ihtimali yüksektir ve önlem alınması gerekmektedir.

Ülkemiz açısından bu duruma bakıldığında kendi bağımsızlığını koruma, sömürgeciliğin farklı varyasyonlarına karşı savunma ve etki alanını genişletmek için bu tarz çalışmaları yapmak kaçınılmaz bir zorunluluk olarak önümüzde durmaktadır. Ülkemiz bu anlamda tezde de detaylı şekilde anlatıldığı gibi gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde durmaktadır. Değişen ve gelişen dünyamızda ilerlemek, varlığını devam ettirmek için bu tarz çalışmalar yapılmış olsa da istenilen seviye de değildir.

Bu çalışmada incelenilen konulardan birisi de DYSY’nın ekonomik büyüme üzerinde etkisi olup olmadığı, etkisi varsa etkinin nasıl ve hangi şartlar altında ne yönde gerçekleştiğidir. Bu araştırma sorusunun seçilmesi bazı kesimlerde var olan, ekonomik büyüme için yabancı sermaye şarttır kabulünün sorgulanması ve ekonomik büyüme-kalkınma için sonuçlar elde etmektir. Toplumların ekonomik büyüme ve kalkınması konusunda anlamlı sonuçlara ulaşmaktır.

Çalışmada kullanılan değişkenlere Dünya Bankası resmi internet sitesi veri tabanından ulaşılmıştır. Akademik ve konu üzerine çalışılan çevrelerde verilerin güvenilirliği genel olarak onaylanmıştır. Literatürde ki birçok çalışmada bu veriler kullanılmıştır.

Araştırmanın verileri elde edildikten sonra araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişki panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Panel veri analizi sürekli gelişen ve kendini yenileyen bir yöntemdir. Geçmiş çalışmalarda elde edilen sonuçlar değerlendirilerek daha iyi bir analiz yöntemi arayışı devam etmektedir. Panel veri analizi yapmak için günümüzde E-Views, Stata gibi farklı bilgisayar programları kullanılmaktadır. Bu çalışmada Stata programı kullanılmıştır. Çünkü literatürde ki tüm değerlendirmeler bu tarz analizlerde Stata programının daha sağlıklı ve güvenilir sonuçlar verdiği yönündedir.

Panel veri analizinde var olan veriler için hangi yöntemin en doğru sonuçları vereceği, kullanılacak yöntemin seçimi için çeşitli testler ve teknikler uygulanmıştır. Değişkenlerin parametre tahminlerinde kullanılmasının uygun olduğu tespit edilmiş, logaritmaları alınmıştır çünkü verilerin dağılımlarının normalleştirilmesi sağlanmıştır, böylece elde edilen sonuçların daha tutarlı ve güvenilir olması temin edilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler olan medyan, standart sapma, tepe değeri, aritmetik oran gibi değerler ortaya konulmuştur. Panelin dengesiz panel olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin standart hataları arzu edilen düzeyde olduğu için bu değişkenlerin parametre tahminlerinde kullanılmasının uygun olduğu değerlendirilmiştir. Hangi tahmincinin (Sabit Etkiler-Tesadüfi Etkiler) daha uygun olduğunu test etmek amacı ile tahminciler Hausman testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre olasılık değerinin yüzde 5 düzeyinden yüksek olması nedeniyle tesadüfi etkiler tahmincisinin daha uygun olduğuna yönelik kurulan temel hipotez kabul edilmiştir. Bu nedenle Tesadüfi Etkiler tahmincisinin tercih edilmiştir. Bu tahmincinin doğru sonuçlar vermesi için LM testi uygulanmış ve bu test sonucunda Havuzlanmış OLS tahmincisinin daha uygun olduğunu belirten sıfır hipotezi reddedilerek Tesadüfi Etkiler tahmincisinin modeli tahmin etmek amacıyla daha uygun olduğunu belirten alternatif hipotez ise kabul edilmiştir. Bu nedenle Tesadüfi Etkiler tahmincisinin mevcut modelin tahmininde daha etkili olduğu belirlenmiştir. Tesadüfi Etkiler tahmincisi seçildikten sonra bu tahmincinin doğru sonuçlar verebilmesini sağlamak amacıyla diyagnostik testler (Yatay kesit bağımlılık, değişen varyans ve otokorelasyon) uygulanmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testlerinden biri olan Pesaran testi yapılmış, Pesaran yatay kesit testi sonucunda modelde yatay kesit probleminin olmadığını belirten temel hipotezin yüzde 5 düzeyinde reddedilerek yatay kesitin olduğunu belirten alternatif hipotezin kabul edilmesinin uygun olduğu görülmüştür. Yani birimler arası korelasyon vardır. Otokorelasyon testi sonucunda modelde otokorelasyonun bulunduğunu belirten alternatif hipotez kabul edilmiş ve modelde otokorelasyonun olmadığını belirten temel hipotez reddedilmiştir. Başka bir deyişle modelde otokorelasyon vardır. Model için uygulanan değişen varyans testi sonucunda modelde değişen varyansın olmadığını belirten sıfır hipotezi tüm düzeylerde reddedilmektedir (Olasılık<0.05). Dolayısıyla Modelde değişen varyans (Heteroskedasite) sorununun bulunduğu belirlenmiştir. Modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerinin bulunması nedeniyle bu sorunlara karşı dirençli bir tahmincinin daha kullanılabileceği değerlendirilmiştir. Modellerde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı sorunlarının tümünün ya da birinin veya ikisinin bulunması durumunda bu sorunlara dirençli bir

tahminci olan Driskoll Kraay standart hata düzeltme modeli kullanılabilmektedir. Yapılan Driskoll-Kraay Standart Hata düzeltme tahmincisi sonucunda LOGFDI değişkeninin LOGGDPPC değişkeni üzerindeki etkisinin yüzde 5 istatistiki anlamlılık seviyesinde anlamlı ve pozitif olduğu görülmüştür. Buna göre LOGFDI değişkeninde meydana gelecek yüzde 1 oranında bir artışın LOGGDPPC değişkenini yüzde 0.014 oranında artıracığı değerlendirilebilir. LOGFDI'nin LOGGDPPC değişkenini açıklama gücü (R^2) ise yüzde 4'e yakın bir değer almıştır. Prob>F değeri de yine istatistiki olarak yüzde 5 anlamlılık düzeyinin altında olması nedeniyle modelin genel olarak anlamlıdır. Başka bir anlatımla, DYSY değişkeninin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yüzde 5 istatistiki anlamlılık seviyesinde anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. Buna göre DYSY değişkeninde meydana gelecek yüzde 1 oranında bir artışın ekonomik büyüme değişkenini yüzde 0.014 oranında artıracığı değerlendirilebilir. DYSY'nın ekonomik büyüme değişkenini açıklama gücü ve diğer önemli değerlerinde yine istatistiki olarak anlamlılık düzeyinin altında olması nedeniyle modelin genel olarak anlamlı olduğu belirtilebilir.

Tezde incelenilen konulardan bir diğeri de DYSY ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında nedensellik olup olmadığıdır. Kullanılan veriler Dünya Bankası'ndan alınmış ve eldeki verilerin hangi modele uygun olduğu test edilmiş ve sonrasında bir testle iki modelin tahmincileri karşılaştırılarak seçilecek model tespit edilmiş ve bu modelle analiz yapılmıştır. İncelediğimiz verilerin organize edilmesi, özetlenmesi için yaptığımız betimsel istatistik sonuçlarında yayılımın fazla olmadığı ve kullanıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Düzenlenen iki betimsel istatistik tablosundan verilerin genel durumu hakkında bilgi edinilmiştir. Panel veri modelinin oluşturulabilmesi için verilerin ülkelere göre grafikleri incelenmiş aralarındaki yapısal bağlantı hakkında sezgisel olarak görüş elde edilmeye çalışılmış ve verileri de durağanlığın olduğu ve yayılmanın fazla olmadığı sezinlenmiş ve verilerin analize uygun olduğu değerlendirilmiştir. Yapılan QQ grafikleriyle dağılımın normal dağılıma uygun olduğu tespit edilmiştir. Verilerle hem sabit etkiler hem de rassal etkiler modeli gerçekleştirilmiştir. Model sonucuna göre genelde $R^2 < 0,001$ olarak çıkmıştır. Bu da verinin ekonomik büyüme varyansının 0,001 oranında oluşturulan panel veri modeli ile açıklanabildiğini göstermektedir. Hangi modelin (Sabit etki ve rassal etki) daha tutarlı sonuç vereceğinin tespiti için Hausman testi uygulanmış. Hausman testinin sonuçlarına göre test istatistiği ki-kare 5,51 olarak hesaplanmış ve p-değeri 0,064 çıkmıştır. Belirleyici olan p-değeri 0,05 olan anlamlılık düzeyinin üzerinde olduğu için rassal etki modeli tercih edilmiştir. Model sonucuna göre genelde $R^2 < 0,001$

olarak çıkmıştır. Bu da verinin ekonomik büyüme varyansının 0,001 oranında oluşturulan panel veri modeli ile açıklanabildiğini göstermektedir. Rassal Etkiler Modeli çalışması yapılması sonrasında, DYSY değişkenin katsayısı bize (Kontrol değişkenleriyle birlikte ele alındığında) DYSY'nın ele alınan dönem için büyümeyi (GSMH'nın yıllık yüzdesel artışı anlamında) açıklama gücünün (Aynı dönem verilerinin karşılaştırılmasıyla) yeterli olmadığı sonucunu vermiştir. Analize dâhil ettiğimiz ihracat ve nüfus büyümesiyle beraber DYSY'ı büyüme oranlarını açıklamakta yetersiz kalmıştır. Başka bir anlatımla sonuçlar bize ekonomik büyümenin panel veri modeli ile açıklanabildiğini göstermektedir fakat DYSY'nın ele alınan dönem için büyümeyi açıklama gücünün yeterli olmadığını göstermiştir. Bulunan sonuçlar literatür ile genel olarak uyumludur. Literatürde yapılan birçok çalışmada DYSY'ı, büyüme oranlarını yeteri kadar açıklamamaktadır ve etkisi sınırlıdır. Nedensellik analizi için verilerin durağanlığı tespit edilmiştir. Ayrıca verilerin durağan olduğu kabul edilebildiğinden ayrıca bir yapısal kırılma da beklenmemektedir. Eldeki verilerden panel var modeli oluşturulmuş, var istikrar koşulunun sağlandığı tespit edilmiştir. Ekonomik Büyüme->DYSY yönündeki nedenselliğin p-değeri 0,251 olup 0,05 anlamlılık düzeyine göre ekonomik büyümenin DYSY'nin nedeni olmadığı yönündeki H0 hipotezi reddedilememiştir. Öte yandan DYSY->Ekonomik Büyüme modelinde p-değeri 0,010 çıktığından, bu yönde bir nedensellik ilişkisi olduğu kabul edilmektedir (Hata payının altında bir orandır ve bu sebeple istatistiksel açıdan anlamlıdır). Sonuç olarak denilebilir ki modelimiz açısından DYSY ekonomik büyümenin bir nedeni olarak ortaya çıkmakta fakat tersi doğru değildir. Bulunan bu sonuç literatürle genel olarak uyumludur. Bu yönde bulgulara ulaşılan birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan varyans araştırmalarında değişkenlerin birbirini etkileme derecesi tespit edilmiştir. VAR analizinde dinamik ilişkileri, karşılıklı etkileşimi belirleyen ve gösteren etki-tepki analizleri yapılmıştır ve sonuçlar verilmiştir.

Tüm bu sonuçlardan sonra bizim önerilerimiz şu şekildedir.

-Kurulmaya çalışılan Batı tipi demokrasi, hukuk devleti, serbest piyasa ekonomisi, kapitalist sistem için model olarak ABD tarzı büyük şirketler eliyle kapitalistleşme yerine Almanya örneğinde olduğu gibi KOBİ'ler ağırlıklı kapitalistleşme seçilmelidir. Zira ülkemiz bünyesine daha uygun olan ve sağlıklı olan sistem budur. Aksi takdirde devasa hukuk dışına çıkan, kendine her alanda imtiyaz isteyen ve kendini sistemin özü sayan şirketler kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkacaktır. Anti-tröst, tekel yasalarıyla bu durum

engellenebilir gözükse de bugün gelinen noktada ABD'ye bakıldığında hiçte öyle olmadığı ve sistemde aşırı söz sahibi oldukları çok açık bir şekilde gözükmektedir.

-Kurulmaya çalışılan bu sistem için kendi öz kaynaklarımıza yönelilmeli, taşıma suyla değirmen dönmez atasözünde belirtilen gerçeğe de uygun şekilde ağırlık kendi kaynaklarımızda olmalıdır. Nitekim DYSY yada portföy yatırımları şeklinde gelen sıcak paranın ülkeye belli şartlar altında katkı sağladığını tespit ettik. Ülkemiz nüfus ve ekonomik büyüklük bakımından DYSY ile kalkınma ve büyüme hedeflerine ulaşamayacak seviyededir. Nitekim yaptığımız analizler sonucunda DYSY'ndaki artışın ekonomik büyümeye çok sınırlı bir etkide bulunduğunu gözlemledik. Aynı şekilde yaptığımız nedensellik analizi sonucunda nedenselliğin daha ziyade ekonomik büyümeden DYSY'na doğru olduğunu da gördük. Benzer şekilde DYSY'nın ülkeye gelişinde teknoloji, know-how transferinin çok daha iyi sonuçlar verdiğini çeşitli şekillerde ortaya koyduk. Nitekim bugüne kadar oluşturulan kalkınma-büyüme hikayelerinde salt DYSY ve portföy yatırımlarıyla başarıya ulaşan bir örnek olmadığına da atıf yaptık. Tarih sosyal olayların laboratuvarıdır değişimden hareketle, geçmişte başarılı olmuş Güney Kore, Singapur, Tayvan, Hong-Kong gibi ülkelerin bunun nasıl başardıklarına baktığımızda Japonya'dan getirilen teknik bilginin ne kadar önemli olduğunu gördük. Yine aynı şekilde ülkemizdeki beyaz eşya sektörü, otomotiv sanayi, TAI gibi uçak endüstrisinde bilgi aktarımının ne kadar önemli olduğunu tespit ettik. Yine Çin ve Japonya ekonomi kalkınma, büyüme modellerinde teknoloji casusluğu, business stelaing-iş hırsızlığı, ters mühendislik gibi kavramların ne kadar önemli olduğunu ortaya koyduk. Buradan yola çıkarak gelecek DYSY'nın teknoloji transferini de içerek şekilde olması gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. DYSY'nın negatif taraflarına karşı mutlaka önlem alınmalı verilen teşviklerin amacına ulaşp ulaşmadığı takip edilmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır. Benzer şekilde sıcak para hareketleri şeklinde gerçekleşen yatırımların negatif etkilerine karşı tedbir alınmalıdır. Literatürdeki bazı tezlerde DYSY'nın belirli şartlar altında faydadan çok zarar getirdiği tespit edilmiştir, yine aynı şekilde sıcak para hareketlerinin gelişmekte olan ülkeler için tedbir alınmazsa çok zararlı sonuçlar doğuracağı literatürde kabul edilen bir olgudur.

-Ekonominin ne kadarı kadar DYSY girişinin ve ihracat ile nüfus büyümesinin ekonomik büyümede daha etkili sonuçlar vereceği, matematiksel bir modelle ayrı bir çalışma konusu olarak durmaktadır.

-Mutlaka MİT bünyesinde ayrı bir departman olarak ekonomik istihbarat birimi kurulmalıdır,

- Bugün Hazine ve Maliye Bakanlığına bağı olan Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) MİT bünyesine alınmalıdır. Sadece terörün finansmanı ağırlık olarak işlememeli bunun yanında ülkemiz ulusal güvenliğine zarar verici mahiyete olan para hareketlerinin takibi ve gerekirse önlenmesi şeklinde yeni bir yapılanmaya gidilmelidir.
- Ülkemizde ÇUŞ'ların ulusal güvenliğe zarar verici mahiyetteki hareketleri MİT bünyesinde kurulacak ekonomik istihbarat biriminde izlenmeli ve gerekli önlemler alınmalıdır.
- ÇUŞ'ların yurt içinde elde ettikleri kârı çeşitli muhasebe hile ve teknikleriyle vergilendirilmeden ve gerekli Sosyal Güvenlik Primleri ödenmeden yurt dışına çıkarması engellenmeli özellikle Off-Shore diye tabir edilen vergi cennetlerine, kıyı bankacılığına çıkan paralar titizlikle takip edilmeli ve bu engellenmelidir.
- Gelir İdaresi Başkanlığı özellikle ÇUŞ'ların vergi kaçırmasını engelleyecek şekilde gerekli donanımına kavuşmalıdır. Benzer biçimde Sosyal Güvenlik Kurumu asgari ücretin altında ücret verilmesini denetlemeli ve işçi-işveren primlerinin düzenli ödenmesini sağlamalıdır.
- DYSY'nın izlenmesi için Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Ekonomi Politikaları Kuruluna bağı çalışacak bir teşvik izleme ve denetleme birim kurulmalı ve yatırımlar titizlikle takip edilerek kazan-kazan anlayışına uygun şekilde çalışıp, çalışmadığı izlenmeli, denetlenmelidir. Aynı birim tarafından ÇUŞ'lara sağlanan ayrıcalıkların amacına uygun kullanılıp, kullanılmadığını denetleyecek mekanizmalar kurulmalı ve sistemin ülke zararına işleyecek açık kapıları titizlikle takip edilip incelenmelidir
- İstanbul Borsası bünyesinde sıcak para hareketlerinin ülke ekonomisine vereceği ciddi zararları engellemek için devre kesici sistemler ve açığa son satışın altında fiyattan alım yapılamaması gibi önlemler alınmaktan çekinilmemesi, manipülatif hareketleri Sermaye Piyasası Kurulu takip etmeli ve engellemesi sermaye piyasalarının derinleşmesi ve genişmesi açısından elzemdir.
- Kamu-Özel işbirliği sağlanarak büyük şirketlerimizin ülke dışında yaptıkları yatırımlar teşvik edilmeli ve desteklenerek ülke politikalarıyla eşgüdümü sağlanmalıdır.
- Ülkenin telekomünikasyon, finans, teknoloji sektörleri dışarıdan gelecek zararlı yabancı etkilere karşı koruma altına alınmalıdır ve altın hisse vb. yöntemlerle bu sektörlerin hâkimiyetinin yabancıların eline geçmesi engellenmelidir.
- DYSY'nın en faydalı etkisi olarak sayılabilecek know-how yatırımları için mutlaka ayrı bir pencere açılmalı, ülkemizin otomotiv-inşaat-beyaz eşya sektörlerinde elde ettiği başarılar devlet teşvikleri ve dış anlaşmalarla korunmalı ve ilerletilmelidir (Serbest Ticaret Bölgeleri oluşturma vb.).

- Kamu-Özel işbirliği sağlanarak ülkemiz ve şirketlerimizin ekonomik sırları mutlaka karşı istihbarat yöntemleriyle zararlı, yıkıcı faaliyetlerden korunmalıdır.
- İmitasyon, sanayi hırsızlığı vb. yıkıcı yöntemlerle etkili bir şekilde mücadele elde etmek için mutlaka patent ve fikri haklara gerekli önem verilerek bu konuda uzman kişilerden oluşan organizasyonlar, ekonomi politikaları kurulunda bulunmalı ve patent hakları ulusla ve uluslararası anlamda güvence altına alınmalıdır.
- Şirketlerin ARGE (Araştırma Geliştirme) yatırımları, vergi istisnaları, teşvik vb. yöntemlerle artırılmalıdır.
- Özellikle savunma sanayi yatırımlarında elde edilen başarı artırılarak devam ettirilmeli ve kamu-özel işbirliği ABD örneğinde olduğu gibi daha üst seviyelere çıkmak hedef olmalıdır.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının aşırı para basması ve aşırı emisyonu başvurmasının, senyoraaj hakkının hükümetler tarafından suiistimal edilmesinin önüne geçilmelidir.
- Kapitalistleşme-Sanayileşme sağlanırken, işletmeler öncülüğünde kurulan sistem mutlaka gelir-servet dağılımını bozmayacak şekilde otomatik mekanizmalarla donatılmalıdır. Sistemin emek-ücretliler aleyhine gelişen bir kısır döngü haline gelmesi artan oranlı vergiler, gelir-servet dağılımı politikalarıyla engellenmeli vahşi bir kapitalist sistemin ortaya çıkması önlenmelidir.
- Gelir İdaresi Başkanlığı-İstanbul Borsası-MİT-SPK-TCMB-SGK gibi kurumların ulusal güveliği sağlayacak şekilde Cumhurbaşkanlığı bünyesinde oluşturulacak konuyla ilgili uzmanların yer aldığı Ekonomi Politikaları Kurulunda eşgüdüm içinde çalışması sağlanmalıdır.
- Tüm bu söylenenlere ortak bir payda olarak bu konular üzerine çalışacak kişiler mutlaka konusunda uzman, ihtisas sahibi, kalifiye insanlardan olmalıdır. Yine ortak bir özellik olarak yeterli ve gerekli bütçe imkânlarıyla donatılmalı ve hukuki altyapıları oluşturulmalıdır.
- Turquality vb. projelerle müttekabiliyet imkânlarımızı katma değerimizi artırmak kalkınma ve büyüme hedeflerimiz için elzem durmaktadır.
- Üniversite-Ar&Ge-Teknoloji-İnovasyon-Patent-Şirketler ağı kurumsal bir düzeyde kurulmalı ve devamlılığı sağlanmalıdır.
- 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği DYSY'lerin zarar verici etkilerini engelleyecek mekanizmalarla donatılmalıdır.

-Tekrar ifade etmek gerekirse kanımızca kalkınma topyekün bir süreçtir. Ünlü Yunan düşünür Aristo'dan beri dile getirilen orta sınıfın gücü, ortalamanın gücü sistemin genel gücünü belirler ilkesinden hareketle mutlaka orta sınıf-direk-ortalama vatandaş insanca yaşama standartlarına kavuşturulmalıdır. Alt-Orta-Üst sınıflar arasındaki makas kapanmalı lorenz ve gini eğrisi gelişmiş ülkeler değerlerine yaklaştırılmalıdır.

-Lisansüstü öğrenim almış insan kaynağı sayısını niteliği bozmadan artırmalıyız.

Son söz olarak söyleyebileceğimiz insanlık için her devirde ulaşılması en üst ideallerden biri olarak görülmüş 'Dünya Barışı' idealine insanlık belki de hiç olmadığı kadar yakındır günümüzde. Rusya-Ukrayna Savaşı, 'Covid19' gibi nedenlerle küreselleşme süreci yavaşlamıştır. Her ne kadar bu durum bazıları tarafından Küreselleşmenin sonuna gelindiği, bittiği gibi çok aşırı uç yorumlara yol açsa da, birçok bilim insanına göre süreç yavaşlamış olsa da iletişim imkânlarının çok artması, internetin giderek daha çok yaygınlaşması, ticaret ve turizmin hiç olmadığı kadar artması nedenleriyle globalleşme bu krizleri çözerek hızla ilerleyecektir. Nitekim 2023 yılında Dünya Ekonomik Formu (World Economic Forum)'nun düzenlediği geleneksel Davos toplantısında hayata geçirilen Küresel İşbirliği Köyü (Global Collaboration Village), dünyanın ilk global amaç-odaklı metaverse platformu olmuştur. Temel olarak WEF (World Economic Forum), Microsoft, Accenture tarafından hayata geçirilen uygulamanın kuruluşuna Dünya Ticaret Örgütü, UNDP (United Nation Development Programme), MIT Üniversitesi, UNICEF (United Nation Childeren's Fund) ve birçok kamu kurumu, akademik örgüt, sivil toplum kuruluşu ve sektöründe önde gelen şirketleri destek verdi. Ülkemizden de Sabancı Grup Holding tek Türk kurucu ortak olarak katılmıştır. Günümüz Davos toplantıları ve birçok platformda dile getirilen, aranan, gerçekleştirilmek istenen daha adaletli, daha yaşanabilir, daha yeşil bir dünyadır. Döngüsel ekonomiye çok yaklaşmış olabiliriz. Tarihte Pax-Romano, Pax-Ottomano-Pax-Americano, Cennetin Krallığı, Avrupa Barışı (Bugün Avrupa Birliği kendi sınırları içinde sosyal devlet uygulamalarıyla bu barışı sağlamış gibi durmaktadır), İslam Barışı gibi deyişlerle kendini ifade eden tüm dünyada adaletin ve barışın tesis edildiği bir sisteme bir kez daha çok yaklaşmış olabiliriz. Bu tabi ki birazda insanların bundan sonra ki atacağı adımlara bağlı olacaktır şüphesiz ve gelecek bu doğrultu da şekillenecektir. Bu şekillenmede şüphesiz en önemli pay ÇUŞ'ların DYSY'nın ve bu örgütleri düzenleyen denetleyen Birleşmiş Milletler gibi milletler üstü örgütlerin, federasyon-konfederasyon gibi örgütlenen ulus devletlerin olacaktır. George Orwell'in 1984 romanında kurguladığı gibi kara ve deniz toplumları şeklinde bir bölünme de yüksek olasılık gerçekleşebilir durmaktadır. Tabi ki

nl ekonomist Joseph E. Stiglitz'in özgürlük yolu, Ekonomi ve İyi Toplum kitabında (2024) dikkat çektiği dizginsiz piyasaların yol açtığı krizler (Mali kriz-opioid krizi ve eğitsizlik krizi) ve başarısızlıkların beslediği popülist hareketlerle onların ne çıkardığı Donald Trump tarzı liderler her şeyi yakıp yıkmazsa... Zira yine onun deyimiyle bu tarz sistemler yalnızca Donald Trump tarzı liderler ortaya çıkarır. Buda George Orwell'in Hayvan iftliği kitabında (2021) belirttiği tuzak ve sonuca çıkar: Ahlak ve erdem arayışıyla başlayan isyan ve kurulan yeni sistemler yozlaşır. Yine aynı yazarın 1984 romanında (2023) yazdığı gibi genelin 'hakikat' kavramını araştırmaya söylemeye korktuğu bir sistemde ortaya çıkabilir. Bir sonraki aşamadaysa hakikati kimsenin umursamadığı bir sistem. Öyle ya bazılarına göre post-truth (Hakikat tesi) bir çağda yaşıyoruz. Lee McIntyre post-truth kitabında (2019) bu kelimeyi otoriterler ve onların özentileri tarafından bilgi akışını kontrol etmek için kullanılan bir taktik olarak tanımlamışır. Sonuç biraz da bize bağlı durmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. (2021, 10 Mayıs). *Düşük kaliteli ve verimsiz büyüme*, Para Analiz, <https://www.paraanaliz.com/2021/gundem/yetkin-acemogluna-gore-buyume-esitsizlik-getirirse-halkta-ofke-birikiyor-g-11349/>
- Aghion P. Howitt P. (1992). A Model of Growth Through Creative Destruction, *Econometrica*, 60(2), 323-351.
<https://doi.org/10.3386/W3223/nber.org>
- Akdağ, Ö., Kurtuluş M. (2016). *Ahilik ve Meslek Ahlakı*, Konya: Karatay Üniversitesi.
- Akinlo, A. E. (2004). Foreign direct investment and growth in Nigeria: An empirical investigation, *Journal of Policy modeling*, 26(5), 627-639.
<https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2004.04.011>
- Aktan, C., Şen, H. (1999, 13 Aralık). *Globalleşme Ekonomik Kriz ve Türkiye*, TÖSYÖV Yayınları,
https://www.researchgate.net/publication/319160621_Globallesme_Ekonomik_Kriz_ve_Turkiye
- Alfaro, L. (2003). Foreign direct investment and growth: Does the sector matter. *Harvard Business School*, 2003, 1-31.
https://www.researchgate.net/publication/228966060_Foreign_Direct_Investment_and_Growth_does_the_sector_matter
- Alpar, C. (2005, 14 Kasım). *İthal İkameci Sanayileşmeden İhracata Yönelik Büyümeye*, Ekodialog,
<http://www.ekodialog.com/Makaleler/ithal-ikameci-ihracat-makale.html>
- Aşçı, B. (2013, 26 Ekim). *Savaş ve Rekabetin Değişimi: Ekonomik İstihbarat*, Özel Büro Grubu Dergisi,
<https://ozelburogrubu.com/wp-content/uploads/2022/09/Savas-ve-Rekabetin-Degisimi-Ekonomik-Istihbarat.pdf>
- Aykın, H. (2017, 01 Aralık). *Uluslararası Rekabete Ekonomik İstihbaratın Artan Önemi*, Vergi Dosyası,
<https://vergidosyasi.files.wordpress.com/2017/01/uluslararasc4b1-ekonomik-rekabet-ac3a7c4b1sc4b1ndan-ekonomik-istihbaratc4b1n-artan-c3b6nemi.pdf>

Aykın, H. (2012). *Türkiye'nin Ekonomik Güvenliği Açısından Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları* (Tez No. 317557) [Doktora tezi, Polis Akademisi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Bağcı, H. (2017). *Petrol fiyatları, tüketimi ve finansal gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişki: OECD ülkeleri uygulaması* (Tez No. 491342) [Doktora tezi, Aksaray Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Balasubramanyum V.N., Salisu, M. ve Sapsford, D. (1996). Foreign Direct Investment and Growth in EP and IS Countries, *The Economic Journal*, 106, 92-105.

<https://doi.org/10.2307/2234933>

Baltagi, B. H. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data* (3. b.), Chichester: John Wiley and Sons, Ltd.

Başoğlu, U., Ölmezoğulları, N. Parasız, İ. (2001). *Dünya Ekonomisi Küreselleşme, Finansal Kurumlar ve Küresel Makro Ekonomi*, Bursa: Ezgi.

BBC, (2011, 15 Mart). *Andrew Marr's History of the World*, BBC Documentary, <https://www.bbc.co.uk/programmes/p00xnr43>

Berkowitz, B. D., Goodman, A. E. (2021). *Strategic intelligence for American national security In Strategic Intelligence for American National Security*. Princeton University Press.

Bi Haber, (2022, 02 Nisan). *Limon gibi sıkılırken*, [Video].

<https://www.youtube.com/watch?v=emizQnDOXZk>

Bildirici, Z. (2008, 07 Aralık). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri, Portföy Yatırımları ve Sıcak Para*, Blog Bluzz.

<https://blog.bluzz.net/wp-content/uploads/2008/02/kisa-vadeli-sermaye-hareketleri.pdf>

Borensztein, E., De Gregorio, J., Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of international Economics*, 45(1), 115-135.

[https://doi.org/10.1016/S0022-1996\(97\)00033-0](https://doi.org/10.1016/S0022-1996(97)00033-0)

Borsa İstanbul (2024, 15 Mart). *Gözetim Tedbirleri Yönergesi*, Borsa İstanbul. <https://www.borsaistanbul.com/tr/duyuru/485/borsa-istanbul-as-piyasalarinda-uygulanacak-gozetim-tedbirleri-yonergesi-ve-tedbir-yonetim-sisteminin-devreye-alinmasi>

Bozdağ, İ. (2003). *Kemal Tahir'in Sohbetleri*, İstanbul: Yaba Yayınları

Braudel, Fernand. (1995). *Uygarlıkların Grameri*, İmge: Ankara.

Brzezinski, Z. (2005). *Tercih Küresel Hâkimiyet mi? Liderlik mi?* İstanbul: Inkilap.

- Buluş, A., Kaleci F. (2016). *Matematik iktisadı ele mi geçiriyor?* I. International social sciences and muslims congress / issmc-2016, Konya, Türkiye.
- Bulutay, T. (1995). *Yeni büyüme kuramları ve büyüme, kalkınma konusunda diğer bazı yaklaşımlar*, Ankara: DPT.
- Bülbül, O.G. (2018). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının istihdam etkisi: Türkiye çimento sektörü örneği* (Tez No. 510428) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Carkovic, M., Levine, R. (2005, 10 Nisan). *Does foreign direct investment accelerate economic growth*, U of Minnesota Department of Finance Working Paper. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=314924
- Çetin, M.A. (2017). *Makro İhtiyati Politikalar (Teori ve Uygulamalar)*, Bursa: Ekin.
- De Mello, L. R. (1999). Foreign direct investment-led growth: evidence from time series and panel data, *Oxford economic papers*, 51(1), 133-151. <https://doi.org/10.1093/oep/51.1.133>
- Demirci, N. S. (2017). Finansal gelişmişliğin özel sektör ar-ge harcamalarına etkisi: Türkiye için eşbütünleşme, nedensellik, etki-tepki analizleri ve varyans ayrıştırması (1990-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (74), 157-182. <https://doi.org/10.25095/mufad.396864>
- Dervis, K., Sherman R. (1978, 10 Mayıs). *The Foreign Exchange Gap, Growth and Industrial Strategy in Turkey, 1973–1983*, World Bank Staff Working Paper no:306. <https://documents1.worldbank.org/curated/pt/492391468779376270/pdf/multi0page.pdf> sayfasından erişilmiştir.
- Diamond, J. (2018). *Tüfek Mikrop ve Çelik*, İstanbul: Pegasus.
- Dikmen, N. (2006). Eğitim ve Ekonomik Büyüme: Solow-Swan modeli, *Öneri Dergisi*, 7(25), 199-207. [doi:10.14783/maruoneri.677648](https://doi.org/10.14783/maruoneri.677648)
- Drucker, P.F. (2000). *Gelecek İçin Yönetim-1990'lar ve Sonrası*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Duramaz, S., Gökbunar, A. R. (2017). Ekonomik istihbarat sisteminin oluşturulmasına yönelik Türkiye için yeni bir model önerisi, *Öneri Dergisi*, 12(47), 49-69. [doi: 10.14783/maruoneri.v12i27581.290487](https://doi.org/10.14783/maruoneri.v12i27581.290487)

Dünya, (2010). *Dünya'nın tanıklığında Türkiye ekonomisi 1980-2010 dönüşümün 30 yılı*, İstanbul: Dünya.

Dünya, (2012). *Türkiye'yi 2023'e taşıyacak sektörler*, İstanbul: Dünya.

Dünya, (Ekim 2010). *Turkey Today Where do we stand*, İstanbul: Dünya.

Dünya Bankası (2022, 09 Haziran), *World Bank*.

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TR&name_desc=true

Dünya Bankası, 2022, 09 Haziran). *World Bank*.

<https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD?view=chart>

Dünya Bankası (2022, 09 Haziran). *World Bank*.

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TR&name_desc=true

Eğilmez, M. (2012, 1 Nisan). *Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye*, mahfieğilmez.com, <https://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>

Ekinci, Y. (2016). *Ahi Evranın İnsan Yetiştirme Modeli, Ahilik*, İstanbul: Mihrabad.

Ekonomim, (2022, 22 Kasım). Nasıl Bir Ekonomi Politikaları Kurulu, *Ekonomim*.

<https://www.ekonomim.com/ekonomi/nasil-bir-ekonomi-politikalari-kurulu-haberi-674968>

Ekonomim, (2023, 23 Mart). Borsadaki depremzede zararı görünenden çok büyük, *Ekonomim*.

<https://www.ekonomim.com/ekonomi/borsadaki-depremzede-zarari-gorunenden-cok-buyuk-haberi-682679>

Enders, W. (1995). *Applied econometric time series*, New York: John Wiley & Sons Incorporation.

Erdem, A.K. (2021, 05 Nisan). *Turgut Özal adını koydu, Kemal Sunal aynı isimli filmde oynadı: Orta direk sallantıda*, Independent Türkçe.

<https://www.indyturk.com/node/447746/ekonomi%CC%87/turgut-%C3%B6zal-ad%C4%B1n%C4%B1-koydu-kemal-sunal-ayn%C4%B1-isimli-filmde-oynad%C4%B1-orta-direk>

Fırat, E. Hışırlı S. (2022, 18 Mayıs). *Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, [Bildiri sunumu]. 4. ISERSC Kongresi, Konya, Türkiye.

Fırat, E. Kurtoğlu R. (2014). Ekonomide “YaratıcıYıkım”dan Davranışsal Ekonomiye Geçiş, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 45-55.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/niguiibfd/issue/19754/211454>

Fortune 500 (2022, 24 Mart). *Fortune Türkiye*.

<https://www.fortuneturkey.com/Fortune500> sayfasından erişilmiştir.

Fortune Global 500 (2022, 09 Mart). *Fortune Global*,

<https://fortune.com/global500/2020/search/>

Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press.

Fuller, E.G. (1996). *Demokrasi Tuzağı*, İstanbul: Altın Kitaplar.

Fuller, E.G. (2011). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: Timaş.

Genç, N. (2024, 07 Mart). *Oda Tv*.

<https://www.odatv.com/yazarlar/nihat-genc/80-yildir-suren-chp-dusmanliginin-altinda-menderesin-o-sozleri-var-133923>

Gevgilli, A. (2018, 23 Mart). *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve Sosyal Sınıflar*, Dergipark.

<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/9512>

Gilpin, R. (2011). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Polisiği*, Ankara: Kripto.

Görgülü, M. E., Akçay, S. (2015, 30 Mayıs). *Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Ekonomik Büyümelerine Etkileri: Panel Veri Analizi*, Avrasya Etüdları. 47 (1), 7-36.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/avrasya/issue/35346/392447>

Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and crossspectral methods, *Econometrica*, 37(3), 424-438.

<https://doi.org/10.2307/1912791>

Gujurati, D. N. ve Porter, D. C. (2012). *Temel Ekonometri (5. b.)*, (Ü. Şenesen ve G. G. Şenesen, Çev.) İstanbul: Litaratür Yayıncılık.

Güldiken, N. (2006). Bilginin Elde Edilmesi ve Korunmasında Ekonomik İstihbarat Sistemlerinin Rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7 (2), 169-182.

<https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/10693/makaleler/7/2/arastirmax-bilginin-elde-edilmesi-korunmasinda-ekonomik-istihbarat-sistemlerinin-rolu.pdf>

Günay, B. (2020, 14 Haziran). *Burhan Günay Weebly*.

<https://drburhangunay.weebly.com/panel-ver304-anal304z304.html>

- Güvercin, D. (2007). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ekonomik Büyüme İlişkisi*, (Tez No. 206886) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Herman, E. S., Chomsky, N. (2012). *Rızanın imalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Polisiği*, İstanbul: Bgst.
- Hışırılı, S. (2022, 10 Ocak). *Küreselleşme 2*, Gap Gündemi.
<https://www.gapgundemi.com/yazar/serhat-hisirli/kuresellesme-2-2558-kose-yazisi>
- Hiatt, S.(2018). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı 3-Küresel Kriz ve Büyük Resim*, İstanbul: April.
- Hsiao, C. (2003). *Anaysis of Panel Data (2. b.)*, New York: Cambridge University Press.
- Huntington, P. S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon&Schuster.
- Husted, S., Michael M.(2013). *Internatonal Economics*, Londra: Pearson.
- Hürriyet, (1999, 24 Mayıs). 10 milyara milletvekili alınıyor, *Hürriyet*.
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/10-milyara-milletvekili-aliniyor-39065080>
- IMF, (2022, 21 Mayıs). *En Çok DYSY Yatırımı Çeken Ülkeler*, IMF.
<https://data.imf.org>
- İğdeli, A. (2017). *Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelir belirsizliğinin tüketim harcamaları üzerindeki etkisi*. (Tez No. 491347) [Doktora tezi, Aksaray Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- İnalcık, H.(2017). *Seçme eserleri- II Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik gelişim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İSO 500, (2022, 21 Aralık). *İSO 2021*.
<https://iso500.org.tr/500-buyuk-sanayikurulusu?yil=2021&nace=&bagliOlduguSanayiOdasi=&calisanAraligiMin=0&calisanAraligiMax=0&sermayeYapisi=&kurulusAdi=&birinciIkinci500=1>
- İTO, (2007). *Loncadan Odaya İstanbul Ticaret Odası'nın 125. Yılı anısına*, İstanbul: İTO
- Jones, I. C. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*, İstanbul: Literatür
- Kadioğlu, Hasibe. (2023, 10 Kasım). *Marmara Üniversitesi İstatistikler*.

<https://sbf.marmara.edu.tr/dosya/sbf/b%C3%B6l%C3%BCmler/HEM%C5%9E%C4%B0REL%C4%B0K/DERS%20NOTLARI/tan%C4%B1mlay%C4%B1c%C4%B1%20istatistikler.pdf>

Kamacı, A. Maruf, T. (2018). Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketlerin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi, *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*,3(2): 81-92.

<https://doi.org/10.24013/jomelips.490328>

Kamusonhaber (2024, 15 Mart). *Kamusonhaber İnternet Sitesi*,

<https://www.kamusonhaber.com.tr/o-bes-hisseye-yatirim-yapanlar-yandi-tum-islemler-yasaklandi-118720h.htm>

Karabıçak, Mevlüt.(2002). Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt:7, Sayı:1,113-116.

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/195094>

Karakışla, S.Y. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine işçiler, 1839-1950*, İstanbul: İletişim.

Karluk, S. R. (2002). *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Ankara: Turhan.

Kaya A. G. (2007). *Küreselleşme sürecinde Türkiye'de gelir dağılımı, yoksulluk ve sosyal politikaların evrimi* (Tez No. 189689) [Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Kayra, C. (2013). *Cumhuriyet ekonomisinin öyküsü (1. Cilt) 1923 - 1950 devletçilik altın yıllar*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Kayra, C. (2014). *1950 - 1980 Karma Ekonomi Doğrular Yanlışlar Umutlar; Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 2. Cilt*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Kayra, C., Kızılelma, G. (2015). *1980 - 2013 Tüketim Ekonomisi Küreselleşme(Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 3. Cilt)*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi.

Kazgan, H. (2015). *Galata Bankerleri*, Ankara: Orion

Kazgan, G. (2012). Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri, *Turkish Economic Association Discussion Paper*, No. 2012/53.

<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/81619/1/719924472.pdf>

Kepel, Gilles. (1992). *Tanrının İntikamı: Din Dünyayı Yeniden Fethediyor*, İstanbul: İletişim.

Kıvılcımlı, F. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme kavramının gelişmekte olan Türkiye açısından değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, No: 1, ISSN: 1309-8012.

<https://dergipark.org.tr/en/pub/sobiadsbd/issue/11355/135742>

Kindleberger, P. C. (2004). *Cinnet, Panik ve Çöküş, Mali Krizler Tarihi*, İstanbul: Scala.

Kissenger, H. (2016). *Dünya Düzeni*, İstanbul: Boyner Yayınları.

Kissinger, H. (2014). *World Order*, London: Penguin Books.

Koç, A.G. Uluslararası sermaye hareketleri kapsamında sıcak para akımlarının ekonomik etkileri ve spekülasyon, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(7), 184-207

<https://dergipark.org.tr/en/pub/ijhe/issue/36883/404784>

Krugman R. P., Obstfeld M., Marc J.M. (2017). *Uluslararası İktisat, Teori ve Politika*, Ankara: Palme.

Kurtoğlu, R. (2019). *Hollywood Sineması ve Bilinçaltı Operasyonları*, İstanbul: Destek.

Kurtoğlu, R. (2017). *Türkiye Ekonomisi (1838-2010)*, İstanbul: Destek.

Kurtoğlu, R. (2018). *Tanrı İmparatorluğu ve Türkiye*, İstanbul: Destek.

Kurtoğlu, R. (2015). *Psiko-Siber Savaş Para Oyunu*, İstanbul: Asikitap.

Kurtoğlu, R. (2018). *Din ve Küresel Ekonomi Politik*, İstanbul: Destek.

Lewis, B. (2019). *İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Li, X., Liu, X. (2005). Foreign direct investment and economic growth: an increasingly endogenous relationship. *World Bank Development*, 33(3), 393-407.

<https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2004.11.001>

Lim, E. G. (2001). Determinants of, and the relation between, foreign direct investment and growth a summary of the recent literature, *IMF Working Paper No: 01/175*.

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=880230

Love, I., Zicchino, L. (2006). Financial development and dynamic investment behavior: evidence from panel VAR, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 46, 190-210.

<https://doi.org/10.1016/j.qref.2005.11.007>

Lütkepohl, H. (2009). *Econometric analysis with vector autoregressive models*. Chichester: John Wiley & Sons Ltd. U.K.

Mcintyre, L. (2019). *Hakikat-Sonrası*, İstanbul: Tellekt-Can Sanat Yayınları.

- Mackay, C. (2000). *Olağanüstü Kitlesel Yanılgılar ve Kalabalıkların Çılgınlığı*, İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Miman, T.A. (2007). *Ekonomik İstihbarat / Küreselleşmenin Ordusu*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Müftüoğlu, M. T. (1989). *İşletme İktisadı*, Ankara: Turhan.
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve Azınlıklar*, Ankara: İmaj.
- Orwell, G. (2021). *Hayvan çiftliği*, İstanbul: Potink Kitap.
- Orwell, G. (2023). *1984*, İstanbul: Can Yayınları.
- Özcan, M.E. (2014). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türkiye'nin Ekonomik Büyümesinde Rolü: 2003 Öncesi ve Sonrası* (Tez No. 375045) [Yüksek Lisans tezi, Galatasaray Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Öztürk, M.(Ed). (2020). *Finansal dinamikler küreselleşme sürecinde finansal gelişmeler ve etkileri*, Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Özgen, F. B., Güloğlu, B. (2004). Türkiye’de iç borçların iktisadi etkilerinin VAR tekniğiyle analizi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 31(1), 93-114.
<https://open.metu.edu.tr/handle/11511/58514>
- Özdağ, Ü. (2010). *İstihbarat Teorisi*, Ankara: Kripto.
- Özyıldız, R. H. (2017). Kronik: Türkiye'nin sıcak para macerası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 1271-1293.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/393374>
- Para Dergisi, (2023, 31 Ekim). *Para Dergisi*.
<https://www.paradergi.com.tr/is-dunyasi-kulis/2023/10/30/turkiyenin-100-yillik-markalari-ve-hikayeleri>
- Perkins, J. (2018). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı*, İstanbul: April.
- Perkins, J.(2017). *Bir Ekonomik Tetikçinin Yeni İtirafı*, İstanbul: April.
- Perkins, J.(2018). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı 2-Şirketokrasi ve Ondaki Kurtulmanın Yolları*, İstanbul: April.
- Perkins, J.(2018). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı 4*, İstanbul: April.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devletinde Avrupa iktisadi yayılımı ve direniş 1881-1908*, İstanbul: İletişim.
- Quataert, D. (2013). *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution (Endüstri Devrimi Çağında Osmanlı imalat endüstrisi)* , İstanbul: İletişim.

- Quataert, D., Zürcher, E. (1998). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine işçiler 1839-1950*, (Workers and the working class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950), İstanbul: İletişim.
- Riordan, B. (2002). State-Sponsored economic deception and its determinants, *Intelligence and National Security*, 17(4), 1-30.
<https://doi.org/10.1080/02684520412331306620>
- Rodinson, M. (2002). *İslam ve Kapitalizm*, İstanbul: Akyüz.
- Rozaliyev, Y.N. (1978). *Türkiye Sanayi Proleteryası*, İstanbul: Yar.
- Sachs, J. (2005, 10 Mayıs). *Time Magazine*.
<https://ideas.time.com/contributor/jeffrey-sachs/>
- Sak, G. (2022, 03 Ekim). *Dünya Gazetesi*.
<https://www.dunya.com/kose-yazisi/japonyanın-ekonomik-guvenlik-bakani-da-belli-oldu/670588>
- Savaş, F. V. (2007). *İktisatın Tarihi*, Ankara: Siyasal.
- Schumpeter, A. J. (2003). *Capitalism socialism democracy*, London-New York: Routledge.
- Sever, E., İğdeli, A. (2018). Asgari ücret, istihdam ve ekonomik büyüme ilişkisi: BRICS-T örneğinde bir inceleme. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 1-14.
<https://doi.org/10.31006/gipad.364498>
- Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük*, İstanbul: Güzem.
- Seyidoğlu, H. (1998). *Uluslararası iktisat*, İstanbul: Güzem.
- Sorokin, P. A. (1959). *Social and Cultural Mobility*, Boston: Free Press
- Stiglitz, E. J. (2002). *Küreselleşme büyük hayal kırıklığı*, İstanbul: Plan B.
- Stiglitz, E. J. (2024). *The Road to Freedom: Economics and the Good Society*, New York: WWNorton&Company.
- Şahin, İ. (2002). *Emperyalizm, küreselleşme, devlet ve savaş, uçurumun eşiğindeki kapitalizm*, Ankara: Praksis.
- Şahinkoç, M. E. (2015). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, istihdam ve gayri safi milli hâsıla ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama*, (Tez No. 39492) [Doktora tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Şen, U.B. (2022, 01 Aralık). Ekonomik istihbarat ve casusluk, *Yeni Şafak*.
<https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/ekonomik-istihbarat-ve-casusluk-3728488>
- Şener, S. (2013). *Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye’de yabancı yatırımlar*, Bursa: Ekin.
- Şnurov, A., Rozaliyev Y. (1970). *Türkiye’de kapitalistleşme ve sınıf kavgaları*, İstanbul: Ant.
- Tarhan, N. (2019). *Hz Mevlana ile aile terapisi*, İstanbul: Timaş.
- Tatoğlu, F. Y. (2013). *İleri panel veri analizi stata uygulamalı (2. b.)*, İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
- Tatoğlu, F.Y. (2021). *Panel veri ekonometrisi-stata uygulamalı*, İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
- Tatoğlu, F.Y. (2020). *Panel zaman serileri analizi-stata uygulamalı*, İstanbul: Beta Basım Dağıtım.
- TCMB, (2022, 03 Ekim), Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, *TCMB*.
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b/program.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-26640b7b-9641-4c35-99ec-cd10a9d4e51b-m3fB7oF>
- Tech Inside, (2023, 31 Ekim). *Tech Inside*.
<https://www.techinside.com/turk-unicorn-sirketler-hangileri>
- TEPAV, (2009, 23 Nisan). *Washington mutabakatından İstanbul kararları’na: nereye doğru gidiyoruz*, Tepav Politika Notu.
https://www.tepav.org.tr/upload/files/1271313242r6794.Istanbul_Kararlari.pdf
- The Economist, (2024). *The World Ahead 2024*, İstanbul: Oksijen.
- TUİK, (2018, 09 Nisan). *Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirine göre sıralı yüzde 20’lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı 2006-2016*, TUİK İstatistikler.
<http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>
- Tünsoy, O. (2019). *Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi: BRICS ülkeleri ile Türkiye üzerine amprik bir çalışma*. (Tez No. 592684) [Doktora tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Toynbee, A. J. (2002). *Dünya Batı ve İslam*, İstanbul: Pınar.

Valantin, J. M. (2006). *Hollywood, Pentagon ve Washington*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

Weber, M. (2016). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*, Ankara: Dorlion.

Yalçın, S. (2015, 23 Mayıs). *Kemal Derviş 1978'de hazırladığı Türkiye raporunda bakın ne demişti?* Oda TV.

<https://www.odatv.com/yazarlar/soner-yalcin/kemal-dervis-1978de-hazirladigi-turkiye-raporunda-bakin-ne-demisti-77336>

Yapı Kredi-Tüpraş. (2011). *Anadolu Uygarlıkları Serisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Yazıcılar, T. (2020, 01 Mayıs). *70 Cente Muhtacız*, Altsayfa.

<https://altsayfa.com/70-cente-muhtaciz/>

Yeldan, E. (2009). Kapitalizmin yeniden finansallaşması ve 2007/2008 krizi: Türkiye krizin neresinde. *Çalışma ve Toplum*, 1(20)

<https://dergipark.org.tr/en/pub/ct/issue/71809/1155285>

Yılmaz, S. (2014, 06 Aralık). *Ekonomik istihbarat*, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,

<https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/ekonomik-arastirmalari-merkezi/ekonomik-istihbarat>

Wikipedi. (2022, 26 Aralık). *Osmanlı Amele Cemiyeti*, Wikipedi.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanl%C4%B1_Amele_Cemiyeti

Wikipedi Doğu Hindistan Şirketi. (2022, 22 Şubat). *Wikipedi*.

https://tr.wikipedia.org/wiki/East_India_Company

Wikipedi Fortune 500. (2022, 17 Mart). *Wikipedi*.

https://en.wikipedia.org/wiki/Fortune_500

Wikipedi Washington Consensusu. (2022, 14 Aralık). *Wikipedi*.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Washington_Konsens%C3%BCs%C3%BC#:~:text=Washingt on%20Konsens%C3%BCs%C3%BC%2C%20ABD%20ve%20di%C4%9Fer,geli%C5%9 Fmekte%20olan%20%C3%BClkelere%20de%20yay%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r

Worldtradelaw. (2022, 01 Haziran). *Friend-Shoring*, Worldtradelaw.

<https://ielp.worldtradelaw.net/2022/04/friend-shoring.html>

Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*, İstanbul: İletişim.

1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, *Resmi Gazete*, 10.10.2022 tarihinde

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180710-1.pdf> sayfasından erişilmiştir.

3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlenmesine Dair Tarım Reformu Kanunu. (2023 01 Mayıs). *Mevzuat*,

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3083&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu. (2024, 15 Nisan). *Mevzuat*.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4875&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu Uygulama Yönetmeliği. (2024, 21 Nisan). *Mevzuat*.

<https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=4396&MevzuatTertip=5>

6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu. (2024, 15 Mart). *Mevzuat*.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6362.pdf>

Borsa İstanbul Gözetim Tedbirleri Yönergesi. (2024, 10 Mart). *Borsa İstanbul*.

<https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/145/yonergeler>

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU

Aksaray Üniversitesi Tez DeğerlendirmeFormu		
Öğrencinin AdıSoyadı:		EVET
Kapak		
1	Tez Başlığı tutanaktaki başlıkla aynı mı?	
2	Kapakta ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	
6	Şekil, Çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	
7	Özet, Abstract, Giriş, Sonuçlar vb. bölümler var mı?	
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyormu?	
10	İkinci ve Üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	
16	Kaynak formatı Kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	
Atıf Yöntemi APA 7 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik Beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	
21	Sayfa kenar boşluklar ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	
25	Şekil, Çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	

Bu tezin tarafımdan “Tez yazım kuralları” okunarak dikkatlice hazırlanmış olduğunu ve doğabilecek her türlü olumsuzluktan sorumlu olacağımı kabuledirim.

DANIŞMAN
PROF. DR. EMİNE FIRAT